

Озод
Шарифиддинов

ЯЛОВБАРДОРЛАР

*Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари
ҳақида танқидий-биографик очерклар*

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ
Тошкент—1974

Сўз боши ўрнида

Муҳтарам китобхон! Қўлингиздаги китобга кирган очеркларда ҳаёт йўли ҳар хил, ижодий услуби бир-бирдан фарқ қиладиган ҳар хил миллатга мансуб ёзувчилар ҳақида ҳикоя қилинади. Шундай бўлса-да, ана шу ўн беш ёзувчини бирлаштирадиган муштарак томонлар бор. Очеркларни синчиклаб ўқисангиз, уларнинг ҳаёт йўли ва ижоди билан танишсангиз, шу муштарак томонларни кўрмай иложингиз йўқ: бу ёзувчилар ҳаёт йўлини ҳар хил бошлашган — бири қашшоқ деҳқон оиласидан, бири ишчилар оиласидан, бири зиёлилар муҳитидан чиққан. Бироқ уларнинг ҳаёт йўли бир чорраҳада бир-бирига дуч келади: Улуғ Октябрь Социалистик Революцияси уларнинг тақдирида ҳал қилувчи роль ўйнади. Улар синфий курашлар қозонида обдон қайнаб, шу кураш жараёнида социализм ғояларини қонқонларига сингдириб ололди. Уларнинг ижоди яна бир улуғ ҳақиқатдан далолат беради: социалистик тузум, унинг гуманистик ғоялари бадний ижод учун битмас-туганмас мактабдир. Социалистик жамият ижодкорнинг баркамоллиги учун, санъат чўққиларини эгаллаши учун ҳамма зарур шароитларни етказиб беради.

Бу китобда номлари тилга олинган ёзувчилар кўп миллатли совет адабиётининг пойдеворига ғишт қўйган, кўп йиллик машаққатли меҳнат билан адабиётнинг муҳташам биносини барпо этган, унинг шуҳратини оламга ёйган ёзувчилар. Уларнинг ҳар бирининг шахсий тажрибаси ҳам, коллектив тажрибаси ҳам шундан далолат берадики, чиннакам истеъдод фақат халққа хизмат қилса, халқ манфаатини ўзининг манфаати деб билса, санъаткор халққа раҳнамо ва хизматкор бўлсагина камолотга эришиши мумкин.

Мазкур китобга кирган очерклар бундан бир неча йил аввал Ўзбекистон Радноси адабий эшиттиришлар бўлимининг таклифи билан ёзила бошланган эди. Уларнинг барчаси «Ёзувчи ва ҳаёт» туркумида эфирда эшиттирилган. Шунинг учун муаллиф Улмас Умар-

беков, Насиба Эргашева, Баҳодир Абдуллаев, Омон Мухторов каби ўртоқларга мазкур китобни вужудга келтиришда қўшган ҳиссалари учун самимий миннатдорлик илҳор қилади.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлган бу ёзувчилар ҳам Коммунистик партиянинг доимий гамхўрлиги туфайли, адабиёт соҳасида амалга оширилган ва ошириладиган ленинча доно сиёсат туфайли, Ватанимиздаги турли халқларнинг мислсиз раванқини мақсад қилиб олган доно миллий сиёсат туфайли кўч миллатли совет адабиётининг ҳақиқий яловбардорлари бўлиб қолдилар. Улар бутун ижоди давомида юксак тутиб келадиган қирмизи байроққа «Партиявийлик ва халқчиллик! Юксак ғоявийлик ва теран баднийлик!» деган принциплар олтин ҳарфлар билан ёзиб қўйилган.

Михаил Шолохов

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин мукофоти лауреати, СССР Давлат мукофотининг лауреати, адабий ижодий фаолияти учун халқаро Нобель мукофотини олишга сазовор бўлган Михаил Александрович Шолохов социалистик реализм адабиётининг энг йирик намояндаларидан биридир. У салкам эллик йиллик ижодий фаолияти давомида ҳамиша ўз санъати билан совет халқига, коммунистик партияга, социалистик тузумга хизмат қилди. Унинг «Тинч Дон» эпопеяси ватанимизда гражданлар уруши манзараларини ёрқин бадиий лавхаларда акс эттирган асар бўлди. Икки томли «Очилган қўриқ» романи ҳам ватанимиз тарихининг энг муҳим даврига — коллективлаштириш процессига бағишланган ажойиб бадиий полотнодир. «Улар ватан учун жанг қилдилар» романи, «Нафрат илми», «Инсон тақдири» ҳикоялари эса Улуғ Ватан уруши давридаги ҳаётни ифодалайди. Бу асарларнинг ҳаммасида ҳам Шолохов революция туфайли туғилган янги совет кишининг характерини бадиий тадқиқ қилади, унинг олижаноб фазилатларини улуғлайди. Шолохов қайси темада ёзмасин, қандай воқеаларни тасвирламасин, ҳамиша ҳаёт ҳақиқатига содиқ қолади. Бу ҳақиқат аччиқ, шафқатсиз, оғир бўлса ҳамки, ёзувчи уни четлаб ўтмайди, хаспўшламайди, бўямайди. Чуқур ҳаққонийлик, юксак инсонпарварлик, мукамал бадиийлик Шолохов асарларини

миллионлаб ўқувчилар оммасининг сеvimли асарларига айлантирди. Фақат бизнинг мамлакатимиздагина унинг асарлари 60 тилда 30 миллион нусхадан ортиқроқ босилган. Чет элларда ҳам унинг романлари ва ҳикоялари ўилаб тилларда эълон қилинган ва чинакам санъатнинг юксак намуналари сифатида тан олинган.

Михаил Шолохов 1905 йил 24 майда Донда, Вешенск станциясига қарашли Кружилин хуторида туғилган. Унинг болалиги Россияда революцион кураш қизган даврга тўғри келди. У бир неча гимназияларда ўқиди, ammo биронтасини ҳам тугата олмади. Чунки мамлакатда бошланган граждaнлар уруши ҳар бир виждонли одамдан қўлда қурол билан революция галабасини ҳимоя қилишни талаб қиларди. Шолохов ўқишни ташлаб, Донга қайтади. Бу йилларда кекса Дон соҳилларида ўлиб бораётган эзувчи синф вакиллари билан навқирон революцион кучлар ўртасида кескин ҳаёт-мамoт жанги бормоқда эди. Ёш Михаил ҳеч иккиланмай қўлига қурол олиб, революция ҳимоячилари сафига туради. Худди шу йиллардаги жанговар ҳаёт, жанг майдонларида олинган сабоқлар, турмуш университети Шолохов характерини тоблайдди, дунёқарашини шакллантиради, унинг қалбида янги тузумга, янги одамларга инсбатан ҳеч сўнмайдиган муҳаббат ёлқинини ўт, олдиради. Бу тўғрида машҳур совет ёзувчиси Александр Серафимович яхши ёзган эди: «Ёш Шолохов меҳнаткаш онладан чиққан эди. Унинг қалбида хўрланганлар, эзилганларнинг бахти учун кураш иштиёқи ўт олди. Шунинг учун ҳам ёшгина комсомол йигит озиқ-овқат отрядларида қулоқларга қарши курашди. Шунинг учун ҳам у бандитларга қарши курашда актив иштирок этди. Шунинг учун ҳам у ўз асарларида революцион камбағаллар томонида турди. Партия ва комсомол унинг фикрларига революцион йўналиш берди, унинг қалбида эзилувчиларнинг ёзувчиларга қарши улуг урушида иштирок этиш иштиёқидай революцион орзу ҳосил қилди. Ва у бу курашда аввал қўлида милтиқ билан, кейин қалам билан иштирок этди». Донда оқ бандалар тугатилиб, совет ҳокимияти узил-кесил галаба қозонгач, Шолохов Москвага келади. Бу ерда у зўр бериб ўз устида ишлайди, билиминини кенгайтиради, ҳар хил ишларда ишлайди. Шу ерда, шу йилларда унда адабий ишга қа-

зиқиш пайдо бўлади. 1923 йилдан у секин-аста фелъетонлар, очерклар, ҳикоялар ёза бошлайди. Аввал бу ҳикоялар ёшларнинг газеталарида босилади, кейинчалик «Дон ҳикоялари» номи билан алоҳида китоб ҳолида босмадан чиқади. Аммо бу йилларда Шолоховнинг Москвадаги турмуши қийинчилик билан ўтади. У Донга қайтади ва бир умрга Вешенск станицасига жойлашиб қолади.

Шолоховнинг ёзувчи сифатида шаклланишида Серафимовичнинг роли катта бўлган. Серафимович биринчи бўлиб, унинг дастлабки ҳикояларидаги ўзига хосликни, бақувват талантни кўрган, биринчи бўлиб, ёш Михаилга илқ сўз ва қимматли маслаҳатлар билан мадад берган. биринчи бўлиб унинг асарларини эълон қилишга ёрдамлашган. Кейинчалик, Шолохов Серафимовичга чуқур миннатдорлик ҳислари билан тўла қўйидаги сатрларини ёзади: «Шахсан мен Серафимовичдан чексиз миннатдорман. Чунки, ёзувчилик фаолиятим энди бошланган вақтларда у биринчи бўлиб менга кўмаклашди, менга биринчи илиқ сўзни айтди. Мен ҳеч қачон 1925 йилни унутмайман. Ушанда Серафимович менинг биринчи ҳикоялар тўпламим билан танишиб чиқиб, унга илиқ сўз боши ёздигина эмас, мен билан учрашди ҳам. Биз биринчи марта I-Советлар уйида учрашдик. Серафимович мени ёншини давом эттиришим, ўқишим лозимлигига ишонтирди, ҳар бир асар устида жиддий ишлашни, шошмасликни маслаҳат берди. Шундан бери мен ҳаминша унинг маслаҳатига амал қилишга интиламан».

Шолоховнинг 1926 йилда «Янги Москва» нашриётида «Дон ҳикоялари» номи билан чиққан биринчи тўпламиёқ жамоатчиликнинг эътиборини жалб қилди. Бу ҳикояларда янги материал, янгича темагина эмас, янги талант, янгича қалб, дунёга янгича қараш ҳам мавжуд эди. Автор ёшлигига қарамай, ҳаётни жонли ва аниқ тасвирлаш, характерларни унутилмайдиган, ёрқин чизини қобилиятига эга эди.

А. Серафимович тўпламга ёзган сўз бошида ёш ёзувчининг бадиий маҳоратига жуда юксак баҳо беради: «Шолоховнинг ҳикоялари жонли гулга ўхшайди, унинг бўёқлари — тирик, содда ва ёрқин. Ҳикоя қилаётган нарсаларини ҳис этасан—улар кўз ўнгингда «мана ман» деб гавдаланиб туради. Тили образли, казакларга хос

бўлган жонли, рангдор тил. Ихчам. Бу ихчамликда ҳаёт, кескинлик ва ҳақиқат мужассам. Кескин воқеалар меъёрида тасвирланган, шунинг учун юрак-юрагинга таъсир қилади. Ҳикоя қилаётган нарсаларни жуда чуқур биллади..» Ҳикояларда ёш қалбга хос жўшқинлик билан революцион идеялар тасдиқланган. Ҳикояларнинг ҳаммаси ҳам Дондаги граждандар урушига бағишланган. Масалан, «Хол» ҳикоясида революция туфайли казаклар ўртасида юз берган синфий табақаланиш қизил гвардиячи ўглини ўз қўли билан ўлдирган оқ атаман отанинг фожиаси орқали очилади. «Шебалко уруғи» ҳикоясида эса бош қаҳрамон—қизил аскар. У севган қизини ўлдиради, чунки қиз халққа хиёнат қилади. Шолохов кўпгина ҳикояларида революция туфайли одамлар характерида туғилаётган янги сифатларни, ондаги ўзгаришларни тасвирлайди. Масалан, «Чўпон» ҳикоясида революционер оталарининг изидан дадил қадам ташлаётган Григорий ва Дуняшка каби ёшлар қаҳрамон қилиб олинган. Шолоховнинг дастлабки ҳикоялари ёзувчининг революцион дунёқарашининг аниқлиги билан ҳам, халқ ҳаётининг чуқур тасвири билан ҳам, тилнинг ширдорлиги, рангларга бойлиги билан ҳам ажралиб туради.

Адабий фаолиятга астойдил киришган Шолохов дастлабки муваффақиятдан эсанкирамайди, балки жиддий талабчанлик билан янги асарлар устида ишлаб бошлайди.

Ёзувчининг ёшлигига қарамай, ҳаётда кўрган-кечирганлари, ҳаёт ҳақида ўйлаганлари шу қадар кўп, Дон казакларининг революция йилларидаги ҳаётини бутун мураккаблиги билан бадий тасвирлаш иштиёқи шу қадар зўр эдики, бунинг учун ҳикоя кичиклик қилиб қолади. 20 яшар Шолохов дадиллик билан роман ёзишга киришади. У романи 5—6 йил ичида ёзиб тугатмоқчи бўлади. Аммо у ўйлаганича бўлмайди. 1925 йилда бошланган иш 1940 йилда тугалланади. 15 йиллик меҳнатининг самараси сифатида «Тинч Дон» романи майдонга келади ва жаҳон адабиётининг олтин хазинасидан мустақам ўрин олади.

Романининг ижодий тарихи гоят қизиқ ва ибратли. Бу эпопея ёзувчи меҳнатининг нақадар мураккаб ва оғирлигини кўрсатувчи, чинакам ижодий талабнинг энг му-

ҳим шартин ижодда шафқатсиз талабчанлик эканидан далолат берувчи мангу ақидадир. «Тинч Дон»нинг ижодий тарихи ёзувчи маҳоратининг тинмай ўсиш тарихидир. Шолохов дастлаб казакларнинг Корнилов қўшини сафларида Петроградга юришини тасвирлашдан бошлайди. Асарни анча жойга олиб бориб ҳам қўяди. Аммо ёзганидан ўзи қониқмайди, ўқувчи бу казакларнинг ўзи ким, улар қаёқдан келиб қолган, нимага революция йилларида шундай мураккаб вазиятга тушиб қолган деб савол беравериб, ёзувчинини тинч қўймайдигандай кўрилади. Шолохов ёзганидан кечиб, романини қайта бошлайди. Бу эса роман ҳажмининг ҳам, масштабларининг ҳам кенгайишига, сюжет линияларининг бениҳоя мураккаблашишига олиб келади. Шолоховнинг ўзи бу тўғрида шундай ёзади: «Мен Корнилов исёнини тасвирлашдан, яъни, «Тинч Дон»нинг ҳозирги иккинчи тоmidан бошлаган эдим. Анча нарса ёзиб ҳам қўйгандим. Кейин, қарасам, бундан бошламаслик керак экан. Қўлёмани йиғиштириб қўйдим. Янгидан ёзишга киришдим ва казакларнинг аввалги, уруш арафаларидаги ҳаётини тасвирлашдан бошладим. Булар биринчи томини туғдирди. Биринчи том битиб, Петроград, Корнилов исёнини тасвирлаш зарур бўлганида, мен аввалги қўлёммага қайтдим ва ундан иккинчи томини ёзишда фойдаландим». Шолохов ўз меҳнатига ҳаддан ташқари талабчанлик билан ёндошди, устозини Серафимовичнинг маслаҳатига амал қилиб, қўлёмма устида сира шошмасдан, қайта-қайта кўчириб, ўнлаб саҳифаларни йиртиб ташлаб, қанча-қанча қораламалар қилиб ишлайди. Унинг меҳнатини заргарникига ўхшатса бўлади. У асарга шунчалик сайқал берганки, ҳар бир жумла ўзининг жилосига эга, сўзлар олмосдек ярқирайди, ҳар бир образ худди жонлидай, сиз унинг ҳамма томонини кўриб тургандай бўласиз, ҳар бир эпизод ёрқин, ҳаётий, худди қоғозга кирган циркулдай хотирамизга кириб қолади. Асарни диққат билан ўқиб кўринг, ундаги манзараларга, қаҳрамонларнинг нутқига, воқеаларнинг шиддатига эътибор беринг, ҳар бир саҳифада Дон чўлларининг ҳавосини уфуриб тургандай, казакларнинг ўзига хос ҳаётини ярқираб кўришиб тургандай бўлади. Бундай санъатга фақат улкан талант ва улкан меҳнат билангина эришиш мумкин.

Мана шундай юксак санъат билан ёзилган ромanning тақдири ҳам ғоят қизиқ бўлган. Ёзувчи ромanning биринчи қисмини 1927 йилда тугатиб, «Октябрь» журналга юборади. Аммо журнал редакциясидаги ўртоқлар асарга, ёзувчининг мақсадларига тушунмай, уни анча қисқартиришни талаб қилишади. Фақат Серафимович аралашганидан кейингина, роман 1928 йилда журналда тўла босилиб чиқади. Ромanning биринчи қисми жамоатчилик ўртасида катта таъсир кўрсатади. Совет маданиятининг йирик арбобларидан Луначарский 1929 йилда «Адабий йил» деган мақола эълон қилиб, унда «Тинч Дон»га жуда юксак баҳо беради. «Шолоховнинг ҳали тугалланмаган «Тинч Дон» романи,—деб ёзади Луначарский,—манзараларнинг кенглиги, ҳаёт ва одамларни билиши, воқеаларидаги алам-дарди жиҳатидан бениҳоя кучли асардир. Бу асар ҳамма даврдаги рус адабиётининг энг яхши ҳодисаларини эслатади». Бундай юксак ижобий баҳоларга қарамай, айрим эпчил танқидчилар романга салбий муносабатда бўлишади, ҳатто, Шолоховни контрреволюцияга хайрихоҳликда айблайди. Роман қаҳрамони—Григорий Мелеховнинг иккиланишлари, тақдирининг мураккаблиги уларнинг ғазабини келтиради. Бироқ Шолохов бундай танқидчиларнинг сўзига кириб, ҳаёт ҳақиқатидаги чекинмади. Асарнинг иккинчи қисмида ҳам ҳақиқий қаҳрамон шафқатсиз, аччиқ ҳаёт ҳақиқати бўлди. Иккинчи қисм чиққандан кейин айрим танқидчилар Шолоховга ҳужумни янада кучайтиришди. Улар энди ёзувчини плагиаторликда айблашди, унга бўлар-бўлмас тухматлар ёғдиришди. Мана шундай қийинчиликларга қарамай, Шолохов ижод қилишда давом этди. У 30-йилларнинг бошида ромanning учинчи қисмини, 1940 йилда эса охириги, тўртинчи қисмини ёзиб тугатди.

«Тинч Дон» социалистик реализм адабиётининг классик асари бўлиб қолди. Чунки бу эпопеяда Шолохов бениҳоя бой ва ранг-баранг ҳаётий материалга таяниб, Дон казакларининг тақдири орқали уруш ва революция натижасида ҳаётда, турмушда одамлар психологиясида вужудга келган улкан тарихий ўзгаришларни акс этдирди, халқнинг революцияга келиш йўлини, унинг социализмга келиш қонуниятларини бадий очиб берди. Романда уруш арафасидаги казаклар ҳаёти, биринчи жа

10

ҳон уруши, 1917 йил февраль революцияси, Улуғ Октябрь революциясининг ғалабаси, граждaнлар уруши давридаги халқ ҳаёти ифодаланган. Ромaннинг марказий конфликтини турли ижтимоий кучлар ўртасидаги шафқатсиз синфий кураш, эски ҳаётнинг емирилиб, янги тугумининг тугилиши асосига қурилган. Ёзувчи деярли ҳамма ижтимоий табақаларнинг вакилларини ёрқин ва унутилмас қиёфада тасвирлайди, диққат марказида эса ҳаммаша ижобий кучларни сақлайди. Романда халқ оммасининг онгини уйғотишда катта роль ўйнаган Штокман, Бунчук, Гаранжа, Поделков, Криволиков каби большевиклар алоҳида самимият ва муҳаббат билан тасвирланади. Шолохов рус аёлларининг ҳам поэтикалаштирилган ажойиб образларини чизади. Бу жиҳатдан, айниқса Аксинья, Наталья, Ильинична, Дуньяша образлари характерли.

Романда ажойиб пейзажлар, халқ турмушининг ёрқин картиналари кўп, меҳнат ва жанг эпизодлари жуда чуқур тасвирланган, унинг тили ҳам рус тилининг қудрати ва гўзаллигини тўла акс эттиради. Конфликтларининг кескинлигига, драматизмининг чуқурлигига, фожияларининг ўткирлигига қарамай, «Тинч Дон» эпопеяси ҳаётбахш оптимизм руҳи билан, кучли гуманистик пафос билан суғорилган. Шунинг учун ҳам бу роман совет адабиётининг олтин фондидан мустаҳкам ўрин олди. Роман 1941 йилда СССР Давлат мукофотини олишига сазовор бўлди.

Гарчи Шолохов шошмасдан ишлайдиган, қўлёзма устида эринмай, йиллаб меҳнат қиладиган ёзувчи бўлса ҳам, у ҳеч қачон замон талабларига бепарво қарамайди, ҳаётдан орқада қолмайди. Шунинг учун ҳам у 1929 йилда Коммунистик партия қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш сиёсатини амалга оширган вақтда бу муҳим процесдан четда тура олмади. Шолохов адабиёт коммунизми қурилишига ёрдам бериши керак, бунинг учун эса ҳаёт ҳодисаларини чуқур ва тез ёритиб туриши лозим деб ҳисоблайди. У ёзади: «Ҳаётимизни бадий акс этдиришга қодир ёзувчининг китоби коммунизм қуришга ёрдам бериши керак. Айниқса, ҳозиргидай даврда партиянинг қишлоқдаги ишнини бутун мамалакат биллиши керак».

Шолоховнинг эстетик программасида ана шундай

фикрларнинг қарор топишига 30-йилдаги баъзи бир муҳим ҳодисалар ҳам сабаб бўлган. 30-йилларга келиб, Шолоховнинг адабий давриги анча кенг ёйилган эди. Бу даврда касаллиги туфайли Италияда яшаётган Максим Горький «Тинч Дон» авторни билан шахсан танишишни истади ва Шолоховни Соррентога таклиф қилди. Шолохов бу таклифни мамнуният билан қабул қилди ва Москвага келди. Москвада чет элга жўнаш олдидан уни коммунистик партия ва Совет ҳукумати-нинг раҳбарлари қабул қилиб, у билан суҳбатлашишди. Бу суҳбат Шолоховга чуқур таъсир қилди. Шу суҳбат таъсирида у Коммунистлар партияси сафига ки-ради ва ўша йилларда мамлакат ҳаётида содир бўлаётган йирик ижтимоий ҳодисалар тўғрисида—қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш процесси ҳақида бадний асар ёзишга жазм қилди. Шу мақсадда у 30-йиллар-нинг бошида социалистик қишлоқ ҳаётини тасвирловчи янги роман устида иш бошлади. Орадан кўп ўтмай, 1932 йилда «Новий мир» журналида «Очилган қўриқ», романининг биринчи қисми босилиб чиқади. Ёзувчи ро-манининг иккинчи китоби устида иш бошлади, уни 1934 йилда тугатишни ўйлайди. «Иккинчи қисм ҳам биринчиси каби,—деган эди ёзувчи,—колхоз қишлоғи-нинг шаклланишини кўрсатади. Бу қисмда ҳам тахми-нан ўша даврлар ҳаёти (1930—1931) акс этган, фақат бир оз кейинги босқичи олинган. Биринчи қисмдаги персонажларнинг асосийлари иккинчига ҳам ўтган. Би-роқ ўқувчи улардан ташқари янги қаҳрамонлар билан ҳам учрашади. Булар асосан, райондаги партия ходим-ларидир». Аммо ёзувчи романи мўлжаллаган вақтида ёзиб тугат олмади, унинг анча қисминигина битиришга муваффақ бўлди. Афсуски, уруш йилларида ёзувчининг архиви ва кутубхонаси билан бирга. «Очилган қўриқ»-нинг иккинчи қисми ҳам ёнғинда куйиб, йўқ бўлди. Ёзувчи урушдан кейин уни тамомла қайтадан ёзиб чиқ-ди. 1960 йилда роман «Октябрь» журналида босилди. Орадан кўп ўтмай. «Очилган қўриқ» Ленин мукофотига сазовор бўлди.

«Очилган қўриқ» ҳам совет адабиётининг дурдона асарларидан бўлиб қолди. Бу романда ҳам ёзувчининг таланти, халқ ҳаётини чуқур билиши, воқеаларни ёрқин

ва кескин тасвирлаш қобилияти ярқираб кўриниб туради.

«Очилган қўриқ» романининг бош қаҳрамони—халқ. Шолохов колхозлаштириш давридаги кескин синфий курашни, халқнинг партия раҳбарлигида комил ишонч билан социализмга боришини, бу йўлдаги қийинчиликларни атрофлича тасвирлаган. Романда қишлоқ хўжалигини коллективлаштириб, социализм қураётган кишилар қаторида коммунист Нагулнов ва Разметновларни, колхозчи Кондрат Майданников ва Агафон Дубовларни, темирчи Ипполит Шалий ва сафсатачи Шчукар боболарни кўрамыз. Уларнинг ҳар бири ўзига хос характер, ҳар бирида ўша даврнинг бирор муҳим томони умумлаштирилган. Ёзувчининг ҳамма симпатияси шу одамлар томонида. Шолохов, айниқса, романининг бош қаҳрамони Семён Давидов образини алоҳида муҳаббат билан, яратган. Давидов асарда колхозлартириш процессида партиянинг раҳбарлик ролинини ўзида мужассамлаштирган. 30-йилларнинг бошидаги ажойиб—ленинчи коммунистлар авлодига хос бўлган энг яхши, энг олижаноб сифатларнинг жонли тимсоли сифатида намоён бўлади.

Романининг фазилатлари ҳақида, ёзувчининг маҳоратини тўғрисида соатлаб гапириш мумкин. Чунки «Очилган қўриқ» ҳаётнинг ўзидай кўпқиррали, ранг-баранг мазмунга бой асар. Афсуски, унинг ҳамма хусусиятлари ҳақида батафсил сўзлаш имконига эга эмасмиз. Шунинг учун сўзни мухтасар қилиб, унинг халқ ишига, социализм ишига буюк ишонч билан суғорилган мардона асар эканини айтиш билан, аллақачонлар совет ўқувчисининг энг яқин маслаҳатгўй дўстига айланиб қолганини таъкидлаш билан чекланамиз.

Улуғ Ватан уруши бошланиши биланоқ Шолохов ҳарбий хизматга чақирилади ва урушнинг охиригача армия сафида бўлиб, Германия тупроғигача боради. Уруш бошланган кунининг эртасига у Москвага телеграмма юбориб, «Тинч Дон» учун берилган Давлат мукофотини СССР Мудофаа фондига топширади. Уруш йилларида Совинформбюрода ишлайди. «Правда», «Красная звезда» газеталарининг ҳарбий муҳбири сифатида Смоленск яқинидаги жангларда, Ростов остоналарида, Сталинград жанглирида иштирок қилади. Уруш йилларида

унинг ўнлаб публицистик мақолаларни босиладики, улардаги оташин руҳ, нафрат ва ғазабнинг кучи, Ваганга муҳаббат ёлқини минглаб жангчиларнинг кучига-кучишончига ишонч қўшган. Шолохов бу даврда ажойиб ҳикоялар ҳам яратган. Унинг «Нафрат ва ғазаб илми» деган ҳикояси, айниқса, машҳур бўлган эди. Бу ҳикояда ёзувчи уруш туфайли тинч меҳнатидан ажралган жанг қилишга мажбур бўлган рус кишининг ажойиб характерини яратган. Лейтенант Герасимовнинг характерида намоён бўладиган ғалабага ишонч, темир прода юксак жанговарлик руҳи барча совет кишиларининг типик белгилари сифатида очилган. Ҳикояда совет халқининг қудрати, енгилмаслиги ҳақидаги идея чуқур ҳаяжон билан очилган.

1943 йилнинг май ойларидан бошлаб, «Правда» газетасида Шолоховнинг «Улар Ватан учун жанг қилдилар» романидан парчалар босила бошлади. Бу романининг кўпгина қисми урушдан кейин эълон қилинди. Аммо талабчан ёзувчи ҳали романга сўнги нуқтани қўйганича йўқ. Роман тугалланмаган бўлса-да, унинг эълон қилинган қисмлари бўйича айтиш мумкинки, бу асарда уруш даврининг мураккаб ва шафқатсиз ҳақиқати ёрқин очилган. Романда ёзувчи урушнинг иккинчи йилидаги кескин жанглари, қисмларимизнинг чекиниш даврини тасвирлайди. Роман қаҳрамонлари колхозчи Иван Звягинцев, агроном Николай Стрельцов, шахтёр Петр Лопахинлар чинакам совет кишиларидир. Қонли жангларда улар улғайиб, ҳарбий санъатни эгаллайдилар. «Улар Ватан учун жанг қилдилар» романи ҳам адабиётимизда катта воқеа бўлиши керак, чунки ёзувчи бу асарда ўз олдига жуда катта ижодий вазифалар қўйган. «Оддий одамларнинг ўтган урушдаги тақдири мени қизиқтиради.— деб ёзади Шолохов.—Бизнинг солдатимиз Ватан уруши кунларида ўзининг қаҳрамон эканини кўрсатди. Рус солдатини, унинг шавкати-шонини, унинг суворовчи сифатларини бутун дунё биледи. Аммо бу уруш бизнинг солдатни батамом бошқача тусда ҳам кўрсатди. Мен бу урушда совет солдатини шунчалар юксакка кўтарган янги сифатларни очмоқчиман».

Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда Шолохов жуда кенг миқёсда жамоатчилик ишлари билан шуғулланди. У тинчлик учун курашнинг олдинги сафларида

борди, Ватанимиз бўйлаб қилган кўпгина саёҳатларда ҳаётни ўрганди. публицистик мақолалар, очерклар ёзди, ўнлаб чет мамлакатларда бўлиб, совет адабиётининг ютуқларини пропаганда қилди. Кўпгина мақолалари, нутқларида совет адабиётининг принципиал масалаларини кўтариб чиқди. Бу жиҳатдан унинг совет ёзувчиларининг II съездида, партиямизнинг XX ва XXII съездида сўзлаган нутқлари диққатга сазовор. Шу нутқлардан бирида чет элларда совет адабиётига тинмай бўхтон ёғдирувчи ифвогарларга жавобан, адабиётимизнинг партиявийлик принципини ҳимоя қилиб, ҳозир афоризмга айланиб кетган машҳур гапини айтди. «Биз—совет ёзувчилари ҳақида чет эллардаги қутурган душманларимиз айтадики, гўё биз партиянинг буйруғи билан ёзар эмишмиз. Аҳвол бир оз бошқачароқ: бизнинг ҳар биримиз ўз қалбининг амри билан ёзади, қалбларимиз эса бутунича партияга ва жонажон халқимизга мансубдир, биз санъатимиз билан уларга хизмат қиламиз».

Шолоховнинг бу давр ижоди ҳақида гапирганда, унинг «Инсон тақдири» ҳикоясини алоҳида тилга олиш керак. Бу ҳикоя 1956 йилда «Правда» газетасида босилди ва ҳаққонийлиги билан, гуманизми билан, совет кишининг қудратига, маънавий кучига ишончи билан миллионлаб ўқувчиларнинг муҳаббатини қозонди. Ҳикоя ўнлаб тилларга таржима қилинди ва кўпгина ёзувчиларнинг юксак баҳосига сазовор бўлди. Ўзбек ўқувчиларининг асарга муносабати, ундан олган завқи Абдулла Қаҳҳорнинг қуйидаги сўзларида яхши ифодаланган.

«Инсон тақдири» ҳикоясида совет кишига бўлган чексиз меҳру муҳаббат, унинг уруш йилларида чеккан азоб-уқубатлари учун куйиш, ирода ва бардоши, олжаноб қалби учун фахр туйғулари Шолоховнинг кўкрагидан қўшиқдай отилиб чиқади».

Ҳикоя қаҳрамони—бизнинг замондошимиз Андрей Соколов уруш туфайли катта фожиаларни бошидан кечиради—уй-жойидан, бола-чақасидан ажралади, ақл бўвар қилмайдиган азоб-уқубатларни кўради, аммо ҳеч қаерда ўзининг инсонлик қадрини пастга урмайди, ҳеч қаерда иродаси букилмайдди, ҳаётга муҳаббати бир лаҳзага бўлса-да сўнмайди. Ҳикоя, ҳақиқатан ҳам, инсон қудратини мадҳ этадиган мардонавор қўшиққа ўхшай-

ди. «Инсон тақдири» ҳикояси реализмнинг чуқурлиги, ҳаёт ҳақиқатини бутун мураккаблиги билан тасвирлаши орқали кўпмиллатли совет адабиётида янги тенденцияларни бошлаб берди. Шолоховнинг бу асари ҳам С. Бондарчук томонидан экранлаштирилди ва бутун дунё экранларида муваффақият билан кўрсатилди. «Инсон тақдири» ҳикоясининг халқаро қимматини уни сенегал тилига таржима қилган цейлонлик ёзувчи Д. Ч. Лиянаги яхши таърифлаган эди: «Бу—ҳақиқий совет солдатининг қаҳрамонлиги ва ватанпарварлигининг акс эттирувчи ҳикоядир. Ватан учун, ҳаёт учун бу солдат азоб-уқубатларни бошидан кечиради. Бу менинг юрагимни ларзага келтирди.. У ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтди ва гўдакни тарбиялаб, ўзига ўхшаган совет граждани қилиб етиштиришга интилади. Бу эсанинг ҳаётга ва келажакка бўлган мустаҳкам ишончидан далолат беради».

Михаил Шолохов—давримизнинг энг етук, энг йирик ёзувчисидир. Унинг асарлари юксак бадиий формада коммунизм ғояларини тараннум қилади. Унинг китоблари миллионлаб одамларни яшашга ўргатади. Унинг асарларидаги жозиба фақат ёзувчи талантининг маҳсулигина эмас, балки биринчи навбатда, ҳаёт ҳақиқатидан чўчимасликнинг, у ҳар қанча мураккаб, шафқатсиз, аччиқ бўлмасин, уни бўямай, дадил ёрқин образларда мужассамлаштиришнинг оқибатидир.

Шолохов санъат билан халққа хизмат қилишнинг ажойиб намунасини кўрсатган ёзувчи. Партиямизнинг XX съезди минбаридан у қаламкаш дўстларига шундай сўзлар билан мурожаат қилди: «Халқ ҳаёти билан яшамок керак, одамларнинг изтиробини бирга чекиш лозим, уларнинг шодлигига шерик бўлиш, уларнинг ташвишлари ва эҳтиёжларини тўла ҳис қилмоқ шарт—ана шундагина ёзувчи ўқувчилар қалбини ҳаяжонга соладиган чинакам асар ярата олади».

Шолоховнинг ўзи ана шундай халқ дарди билан яшовчи, унинг шодликларидан қувониб, ғам-ташвишларига шерик бўлувчи ёзувчидир, шунинг учун ҳам унинг асарлари миллион-миллион ўқувчиларнинг қалбидан мустаҳкам ўрин олган.

Адабиёт, бадиий ижод Шолохов ҳаётининг асосий мазмунини ташкил қилади. Бироқ ёзувчи ҳеч қачон ада-

бийетни баҳона қилиб, ҳаётдан ташқари, бир чеккада, ўз ижодхонасига биқиниб олиб, умр ўтказган эмас. У ҳамиша ҳаётнинг олдинги марраларида. У ҳамиша адабий-ижодий ишлари билан бирга актив жамоатчилик фаолияти билан ҳам шуғулланган.

Шолохов 1930 йилда партия сафига кирди, 1936 йилда эса Вешенск райкоми уни бюро аъзоси қилиб сайлади. Шолохов шундан бери ҳозиргача район партия комитетининг бюро аъзолиги вазифасини шараф билан ўтаб келмоқда. Шолохов уйининг эшиги бутун областдан унинг ҳузурига келувчи меҳнаткашлар учун ҳамиша очиқ. Ёзувчи Вешенскни ободонлаштириш ишларига катта ҳисса қўшган. Шолохов фақат район партия комитетининг бюро аъзосигина эмас, балки КПСС Марказий Комитетининг ҳам аъзосидир. У партиямизнинг бир қатор съездларида делегат сифатида иштирок этади.

Шолохов 1934 йилда совет ёзувчиларининг I съездида СССР Ёзувчилар Союзининг Президиуми аъзоси қилиб сайланган. Шундан бери у ана шу вазифани ҳам байрат билан ўтаб келмоқда.

Шолохов халқаро миқёсда ҳам актив жамоатчилик фаолияти билан шуғулланади. У 1937 йилда совет делегацияси составида Парижда Маданиятни ҳимоя қилиш халқаро Конгрессида иштирок этди. Шундан бери у турли-туман халқаро конгресслар, конференциялар, симпозиумлар, йнгилишлар ишида иштирок этади.

Константин Федин

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Константин Александрович Федин совет ёзувчиларининг тўнғич авлодига мансуб бўлиб, унинг ижод йўли адабиётимиз тарихининг жонли тимсоли бўла олади. Ярим асрлик ижод давомида Федин ўнлаб романлар, повестлар, ҳикоялар яратди, унинг очерклари ва публицистик мақолалари социалистик қурилиш порцессида катта роль ўйнади, адабий-танқидий мақолалари, илмий тадқиқотлари эса адабиётшунослик илмига жиддий ҳисса бўлиб қўшилди, социалистик эстетиканинг ривожига кўмак берди.

Константин Федин — ажойиб санъаткор, унинг энг яхши асарлари фақат ғоявий жиҳатдангина эмас, бадиий жиҳатдан ҳам жуда юқори савияда туради. Шунинг учун ҳам Федин бугун коммунистик қурилишда актив иштирок этаётган совет ёзувчилари сафининг олдинги қаторидан ўрин олади. Константин Фединнинг ижодий қиёфасини Алексей Максимович Горький 30-йиллардаёқ яхши ифодалаб, шундай деган эди: «Константин Федин—жиддий, серқунт, эҳтиёт билан ишлайдиган ёзувчи. У дилидаги гапини айтишга ошиқмайдиган, лекин айтса, саз қилиб айтадиган ёзувчилар тоифасидан». Дарҳақиқат, бундан бир неча йиллар аввал Фединнинг «Танланган асарлар»и нашр қилинган эди. Улар атиги 9 томни ташкил қилди. Бироқ бу томларнинг ҳар қайси «дилидаги гапини саз қилиб айтган» асарлардан таш-

кил топган. Шунинг учун унинг асарлари фақат бизнинг мамлакатимиздагина эмас, чет элларда ҳам жуда машҳур. Константин Федин гербнинг Ромен Роллан, Иоганнес Бехер, Мартин Андерсен Нексе, Стефан Цвейг каби машҳур ёзувчилари билан яқиндан дўст эди. Бу ёзувчилар ҳам биринчи навбатда, Фединнинг юксак гуманизмини, чуқур ғоявийлигини ва бадиий маҳоратини қадрлашар эди.

Сўз санъати Федин учун халққа, ватанга, коммунизм ишига сикдидилдан хизмат қилиш воситасидир. Бироқ ёзувчи бу ақидага тўсатдан келиб қолган эмас. Бу ҳақиқатни ижоднинг бош принципига айлантиргунча, Федин машаққатли изланиш йўлини босиб ўтди, адашди, қийналди, турли-туман сўқмоқлардан юриб кўрди. Уни ижоднинг катта йўлига Октябрь революцияси ва Коммунистик партия олиб чиқди. Фединнинг ижодий йўли бизнинг давримизда ўз адабий фаолиятини коммунистик идеаллар билан боғлаган ёзувчигина сўз санъатининг юксак чўққиларига кўтарила олиши мумкинлигини яна бир бор исбот қилади. Шу жиҳатдан ҳам Константин Фединнинг ижод йўли гоят ибратлидир.

Федин 1892 йилда Саратовда туғилди. Унинг отаси Александр Ерофеевич майда савдогар, онаси Анна Павловна эса оддий ўқитувчининг қизи эди. Волга бўйининг пойтахти ҳисобланган кўҳна Саратов бой революцион ва маданий анъаналарга эга. Саратовнинг ўтмиши Стенька Разин ва Емельян Пугачев каби афсановий номлар билан боғлиқ, кечаги кунини эса Николай Чернишевскийнинг порлоқ сиймоси нурлантириб турарди. Саратов — Чернишевскийнинг ватани эди. Федин болалигиданоқ буюк рус дарёси Волганинг улуғвор гўзаллигидан, Саратовнинг бошқа бойликларидан баҳраманд бўлди, улар туфайли туғилган туйғулар, унинг қалбида рус тупроғига, рус халқига умрбод сўнмас муҳаббат уйғотди. «Шундан,— деб ёзади Қ. Федин,— менинг рус тупроғи ҳақидаги, рус халқи тўғрисидаги биринчи тасаввурим пайдо бўлди. Шу ерда машҳур Боголюбой томонидан тўпланган ажойиб рус ва герб рассомларининг асарларига эга бўлган Радищев музейидаги расмлардан, ўзим ништирок этган ҳаваскорлик спектаклларидан, драма ва опера театрларидан, ғижжак дарсларидан менинг гў-

заллик тўғрисидаги дастлабки тушунчаларим шаклланди».

Константин Федин ёшлигида Сизран ва Қозловда ўқиди, кейин Москвадаги Коммерция институтига ўқишга кирди. Институтнинг биринчи курсини тугатгач, 1914 йилда немис тилини пухтароқ ўрганish мақсадида Германияга кетади. Бу орада биринчи жаҳон уруши бошланиб қолади. Россияга қарши урушаётган Германиянинг ҳарбий маъмурлари Фединни граждан асири сифатида мамлакатдан чиқаришмайди. Шу тариқа Федин душман юртида урушнинг тугашини кутиб, тўрт йил оғир қийинчиликлар ичида ҳаёт кечиришга мажбур бўлади. Фақат Октябрь революцияси ғалаба қозонгандан кейингина у Ватанига қайтишга муваффақ бўлади.

Федин Ватанига қайтиши биланоқ бу ердаги қайнаб тошаётган революцион ҳодисаларга дуч келади ва иккиланмай совет идораларида хизмат қила бошлайди. У аввал Москвада Маориф Халқ Комиссарлигида ишлайди, кейин Сизранда «Сизран коммунари» газетасига муҳаррирлик қилади. Унинг ўз таъбири билан айтганда, 1919 йилдаги Волга бўйидаги революцион воқеалар унга битмас-туганмас материал беради. Ниҳоят, 1919 йилнинг кузида у фронтга Юденич қўшинларига қарши жанг қилишга сафарбар қилинади. Шундай қилиб, Федин революцион Петроградга келиб қолади ва 18 йил давомида шу ерда ҳаёт кечиради. «Ленинград меннинг бутун ҳаётимда фавқулудда катта ўрин тутди.—деб ёзади Федин. — Унинг онгимга кўрсатган таъсирини «шоирона таъсир» дейишдан бошқа сўз тополмайман. Санъат ва меҳнат маданияти бобида анъаналар, бир асрлик революцион кураш романтикаси, Октябрнинг шон-шухрати, ленинград одамининг ҳар ерда машҳур бўлган ватанпарварона характери,—буларнинг ҳаммаси бу ерда ҳаётга ишонч уйғотиш ва унинг ноз-неъматларини қадрлаш туйғусини туғдириш учун яратилган».

1920 йилда Фединнинг ҳаётида жуда катта ҳодиса юз беради—у буюк пролетар ёзувчиси Алексей Максимович Горький билан танишади. Бу даврда Федин 28 яшар навқирон йиғит эди. У ҳаёт қозонида обдон қайнаган, жўшқин революцион жантларда иштирок этган, турмушнинг кўпгина аччиқ-чучукларини татиб кўрган эди. Айни чоғда Федин ёзувчи сифатида ҳам анча танилиб

қолган, ёзувчилик соҳасида ўн йиллик тажриба орттирган эди. 10 йил ёзувчи учун ҳам қисқа, ҳам катта муддат. 10 йил ичида жаҳон адабиёти миқёсида таъсир кучига эга бўлган буюк асар яратиш мумкин, бироқ ўн йил ичида дурустроқ ҳеч нарса ярата олмаслик ҳам мумкин. Федин ижодини 1910 йилдан бошлаган бўлсада, бир қатор асарларида чинакам санъаткорлик талафтига эга экани билиниб турсада, 1920 йилга қадар кўзга кўринадиган бирор дурустроқ асар яратгани йўқ эди. Чунки талант бўлгани билан, ёзиш иштиёқи жўш ургани билан, шу талантга раҳнамо бўладиган, ёзиш иштиёқини тўғри йўлга соладиган катта гоя, улуғ ният ҳали аниқ эмас эди. Ҳали Федин ўша йилларда анча расм бўлган баъзи бир буржуа оқимлари таъсирида ижод қилар, қаҳрамонини ҳаётдан қидириш ўрнига тўқиб чиқаришга, турли-туман руҳан мажруҳ одамларнинг ҳиссий дунёларини титкилаб, хаста ва ногирон туйғуларни куйлашга берилиб кетган эди. Хуллас, эски дунёни зир қақшатиб, дадил қадамлар билан тарих майдонига кириб келаётган революцион воқелик учун адабиёт хизмат қилиши лозимлиги ҳақидаги ҳақиқат ҳали Фединнинг онгига сингиб улгурмаган эди. Федин эскича қарашлар, эскича анъаналарнинг асири эди. Уни ана шу аспирликдан Максим Горький халос қилди. Горький унинг асарларини синчиклаб ўқиб чиқиб, унга маслаҳатлар берди, ёзувчининг оддий одамлар ҳаётига мурожаат қилишга ундади, «санъат-санъат учун» назарияси сохта эканини, санъаткор «мамлакатда гуллаётган халқ кучларига» хизмат қилиши лозимлигини ўқидирди.

▲ «Горький билан танишганимдан сўнг менда содир бўлган ўзгаришларни тушунтириб беролмайман, — деб ёзади Федин.— Мен қалбимда тўхтовсиз монологлар ўқирдим. Бу халос бўлганлик туйғуси эди. Мен тор, деярли ўтиб бўлмайдиган дарадан кенгликка чиқиб олгандай эдим. Энди устимдан ўтмишнинг мажруҳ, хас-хашакларини қиртишлаб олиб ташлаш, мусаффо бўлиб олиш кераклигини англадим. Мен ижод учун, албатта, мусаффо, албатта, чинакам ижод учун алоҳида ҳуқуқ қозонгандай эдим. Мен бу ҳуқуқни сақлаб қолишим учун курашшим керак ва албатта, сақлаб қоламан, чунки

ёрдамчим Горький эди. Ҳа, мен уни фикран ёрдамчим ва халоскорим деб атадим».

Бу юк ёзувчининг ўғитлари кўп ўтмай самара беради— биринчегин Фединнинг жиддий асарлари майдонга кела бошлайди.

Фединнинг ана шундай асарларидан бири 1924 йилда босилиб чиққан «Шаҳарлар ва йиллар» романидир. Бу асар Германиянинг уруш арафасидаги ҳаётини, биринчи жаҳон урушини, Россиядаги социалистик революцияни, Германиядаги революцияни, гражданлар урушини тасвирлайди. Асарнинг бош қаҳрамони Андрей Старцовнинг саргузаштларида Фединнинг ўзи бошидан кечирган кўпгина воқеаларни таниб олиш қийин эмас. Бироқ Старцов тақдир билан Федин тақдир ўртасидаги яқинлик шу нуқтада тугайди. Андрей Старцов майда буржуа оиласидан чиққан, эскича буржуа тарбиясини кўрган одам. У асирликдан қайтгач, ватанидаги революцион курашнинг улуғворлигидан завқланади, революцион халқ билан бирга қадам ташламоқчи бўлади, бироқ қон-қонига сингиб кетган худбинлик касали, буржуа индивидуализми унинг бу яхши тилаklarининг рўёбга чиқишига йўл қўймайди. Андрейнинг гапи билан ишн бир-биридан фарқ қилади, у революция ва революцион кураш ҳақида чиройли гапиради, амалда шу кураш учун ҳеч иш қилмайди. «У охири дақиқага қадар ҳеч нарса қилмай, фақат кутади, тарих шамоли ўзи орзиқиб кутган қирғоққа етказиб қўйишини» ўйлайди. Бундай ҳаракатсизлик уни ҳалокатга олиб келади. «Шаҳарлар ва йиллар» романида шу иккиланувчи, продасиз, тарихий ҳодисалар қаршида ожиз қолган интеллигент Андрейга қарама-қарши ўлароқ курашчи коммунист Курт Ван образи яратилган. Бироқ Федин бу образни муҳаббат билан тасвирласа-да, айрим ўринларда уни ортиқча соддалаштириб юборади, натижада Курт Ван образи зарур ҳаётийликдан маҳрум бўлиб қолади.

«Шаҳарлар ва йиллар» романи билан Константин Федин даврининг янги қаҳрамонини излай бошлади ва шу романининг ўзидаёқ гарчи узил-кесил ва тўла бўлмаса-да, тарихнинг чинакам ижодкори халқ эканини, халқдан ажралган зиёли муқаррар тарзда боши берк кўчага кириб қолишини кўрсатиб берди.

Фединнинг бундан кейинги йирик асари «Ака-ука»

лар» романидир. Бу роман 1928 йилда эълон қилинган бўлиб, унинг марказида ҳам интеллигенция ва унинг тарихий тақдири масаласи туради. Бироқ бу гал ёзувчи бу масалани санъат масаласи билан узвий боғлаб кўрсатади. Роман марказида—музикачи Никита Карев образи туради. У жуда машаққатли, изланишларга тўла қийин ижодий йўлни босиб ўтади ва ўз тақдирининг Россия тақдири билан, революцион халқ тақдири билан боғлиқ эканини англагандан кейингина, унинг ижоди чуқур маъно ва ҳаётийлик касб этади. Ватандан ва халқдан, революциядан ва социализмдан ажралган ижод, муқаррар тарзда инқирозга учрайди деган гоя «Ака-укалар» романининг бош гоясидир. Бу гоя ишчи-революционер Родион Чорбов образи орқали ҳам очилади. Кўриниб турибдики, Фединнинг ҳар икки романида ҳам бош қаҳрамон—интеллигент, бош масала интеллигенциянинг тарихий тақдири масаласи. Қолаверса, Фединнинг кейинги асарларида ҳам интеллигенция масаласи бош қаҳрамон — интеллигент, бош масала интеллигентоифанинг ҳаёти, турмуши, тақдири Фединга жуда яқин, жуда таниш. Иккинчидан, революция ва интеллигенция масаласи 20-йилларда кун тартибиде турган энг ўткир масалалардан бири эди. Жуда кўп рус ёзувчилари бу темада жиддий асарлар яратгани, буюк Горькийнинг «Клим Самгиннинг ҳаёти» эпопеяси ҳам худди шу йилларда майдонга келгани бежиз эмас. Бироқ интеллигенция масаласи Федин учун даврнинг муҳим масалаларини бадий таҳлил қилиш учун бир восита эди, холос. Федин 20-йилларданоқ ўз асарларида даврнинг умумлашган образини беришга, унда ҳаётнинг ҳамма муҳим, мураккаб ва етакчи белгиларини умумлаштиришга интилган эди. «Шаҳарлар ва йиллар», «Ака-укалар» романи ҳам, ундан кейинги асарлар ҳам шу интилишнинг самаралари сифатида майдонга келди.

20-йилларнинг охирида Федин оғир хасталикка учрайди ва Горькийнинг қистови ҳамда ёрдами билан чег элга—Швейцарияга даволанишга кетади. Швейцарияга борар экан, яна Германияни кўради. Бу йилларда бутун Европадаги каби, Германиядаги ҳаёт ҳам алғов-далғов эди. Германияда ҳокимият гитлерчилар қўлига ўтган. Фашизм эса давлат тепасига келиб улгурмасданоқ, ўзининг йиртқич қиёфасини фош қилиб улгурган эди. Ев-

ропада яна порох ҳиди анқиб, яна кўк юзини зулмат чулгай бошлади. Бундай шароитда прогрессив ёзувчилар тинчлик учун, халқлар асрлар мобайнида яратган маданий бойликларни сақлаб қолиш учун кураш бошлади. Бу курашда, айниқса, Максим Горький бошчилигидаги совет ёзувчилари катта жонбозлик кўрсатишди. Константин Федин ҳам бу курашдан четда қолмади. У Европа сафаридан олган таассуротларини икки романида—«Европанинг ўғирланиши» ва «Арктур санаторияси» романларида ифодалади.

Улуғ Ватан уруши бошланганда Константин Федин салкам 50 ёшда эди. У ҳам бошқа совет ёзувчилари каби урушнинг биринчи кунлариданоқ шинель кийди, қаламини найзага айлантириб, ўзи куйлаган, мадҳ этган Ватан мудофаасига отланди. «Улуғ Ватан уруши даврида,— деб эслайди ёзувчи,— мен ёвга қарши курашаётган ватанимизнинг кўпгина шаҳар ва қишлоқларида бўлдим. Орёлни ва Орёл областидаги ер юзидан супуриб ташланган кўпгина қадимий рус шаҳарларининг вайроналарини кўрдим: Тўққиз юз кунлик қамалдан кейин ҳам мўъжизадай, маданиятимизнинг мангу безағидай яшашда давом этаётган Ленинградни кўрдим. Ленинград атрофини ҳалқадек қуршаб олган собиқ қасрлар—Петербургда тарихий ёдгорликларининг харобаларини кўрдим. Псковдаги Пушкин хотираси билан боғланган жойни — нацистларнинг блиндажлари ҳаром қилган Михайловское қишлоғини, Тригорское, Вороничи қишлоғини ва шоирнинг қабри жойлашган Пушкин адирини кўрдим». Ғарбий Европа иккинчи жаҳон уруши йилларида рус кишинини кўп нарсалар тўғрисида ўйлашга мажбур қилди. Ёзувчининг бу ўйлари оташин нафрат сўзларига айланиб, унинг очеркларида ва публицистик мақолаларида жаранглади. Улардан «Аҳоли яшайдиган бир неча пункт» ва «Ленинград билан учрашув» деган китоблар майдонга келди.

1945 йилда Федин «Известия» газетасининг мухбири сифатида Нюрнберг процессида иштирок этди ва ундан олган таассуротларини «Нюрнберг процессида» деган китобда китобхонларга ҳикоя қилди. Бу китоб — оташин гуманист совет ёзувчисининг фашизм устидан чиқарган айбномаси эди.

Константин Федин кўп йиллардан бери рус тарихи

нинг энг муҳим даврларини акс эттирувчи трилогия яратилганини ният қилган эди. Уруш йилларида ва урушдан кейинги дастлабки йилларда ёзувчи ана шу ниятини рўёбга чиқариш устида ҳам иш олиб боради. Бунинг натижаси ўлароқ 1948 йилда Фединнинг «Илк севинчлар» ва «Ажойиб ёз» деган романлари босилиб чиқади. Улар гоёвий чуқурлиги ва бадий юксаклиги туфайли адабиётда муҳим ҳодиса бўлди. 1949 йилда бу икки роман биринчи даражали Давлат мукофотиغا сазовор бўлди. Орадан кўн ўтмай, улар ажнабий тилларга ва қардош халқлар тилларига таржима қилинди. Жумладан, «Илк севинчлар» романи Пиримқул Қодиров таржимасида ўзбек тилида ҳам босилиб чиқди. Кейинчалик бу романлар асосида кинофильм ҳам яратилди. Ундан кейинги йилларда Федин трилогиянинг учинчи китоби — икки қисмдан иборат бўлган «Гулхан» романи устида иш олиб борди ва уни ҳам тугатиб, алоҳида китоб ҳолида нашр эттирди.

Фединнинг трилогияси кўпмиллатли совет адабиёти хазинасига қўшилган муҳим ҳисса бўлди. Бу трилогия ёзувчи ижодида тасодифан вужудга келмагани, унинг ижодий принциплари билан боғлиқ тарзда майдонга келгани тўғрисида, трилогиянинг асосий гоёвий йўналиши ҳақида Фединнинг ўзи шундай ёзади: «Менинг аввалги романларимнинг деярли ҳаммаси озми-кўпми Ғарб темаси билан боғлиқ эди. Шундан кейин соф рус материалга мурожаат қилишим аллақачонлар пишиб етган катта ниятнинг маҳсулигига эмас, балки улкан замонавий қаҳрамон излаганимнинг ифодаси ҳамдир. Жонажон Батанимизнинг тақдирини урушда ҳал бўлаётган давларда рус ҳаётининг келажакни унинг совет тузуми билан чамбарчас боғлиқ ва замоннинг чинакам улкан қаҳрамони фаол продаси ҳамиша ғалабага олиб келадиган коммунистлар деб эътироф қилиниши мумкин ва зарур деган эътиқод аввалгидан кўра янада мустаҳкамланди. Шунинг учун ҳам сўнгги романларимнинг бош қаҳрамонини қилиб ана шу коммунистни танладим ва унинг Россияда революциядан аввалги даврда ҳамда граждандар уруши йилларида қилиниши йўллари кўрсатдим».

Константин Фединнинг трилогияси коммунизм ғояларининг ҳаётбахш кучини, шу ғояларни рўёбга чиқариш учун жонини ҳам аямай курашган, яшаган, меҳнат қил-

ган одамларнинг улуғворлигини, социалистик Ватани-
мизнинг гўзаллигини мадҳ этувчи ажойиб асардир. Шу-
нинг учун ҳам бу асар миллионлаб китобхонлар қалби-
дан мустаҳкам ўрин олди.

К. Федин сўнгги йиллар давомида мемуар ва филмий
характердаги асарлар устида иш олиб борди. У кўп
йиллардан бери ёзаётгани—«Горький орамизда» деган
китобини ниҳоясига етказди. Бу китобда буюк пролетар
ёзувчисининг ажойиб сиймоси, совет адабиётининг риво-
жи учун кўрсатган доимий гамхўрлиги жонли лавҳалар-
да очиб берилди. Ёзувчининг қисқа вақт ичида икки
марта босилган «Ёзувчи, санъат, замон» деган китоби
эса ўзининг фикрий тарафлиги билан, санъат ҳақидаги
ўйларининг самарадорлиги билан ўқувчилар оммасига
манзур бўлди.

Константин Федин ҳозир 80 ёшдан ошди. Бироқ кек-
сайиб қолганига қарамай, у ҳамон санъат соҳасида, иде-
ология соҳасида актив кураш олиб бормоқда. У ижод
билан бирга жамоат ишлари билан ҳам шуғулланади. У
кўп йиллар давомида СССР Ёзувчилари союзига раҳ-
барлик қилди. У Тинчлик тарафдорлари Совет Комите-
тининг аъзоси. Урушдан кейинги йилларда турли деле-
гациялар составида ўнлаб чет мамлакатларда бўлди,
конференциялар ва бошқа йиғинларда қатнашиб, халқ-
лар ўртасидаги дўстликни ривожлантириш ишига катта
ҳисса қўшди.

Фединнинг ижодий тақдири яна бир карра социалис-
тик тузум шароитида санъат ва адабиётнинг чинакам
равнақи учун нақадар кенг шароит мавжудлигини, ас-
тойдил халққа хизмат қилган, халқ билан ҳамнафас бўл-
ган ёзувчи ҳамниша халқ муҳаббатига сазовор бўлиши-
ни исбот қилади.

Леонид Леонов

«Новий мир» журналининг эски сонларини варақла-сангиз, журналнинг роппа-роса 30 йил аввал—1941 йил-нинг март ойида чиққан сонидagi бир материал, албатта, диққатингизни жалб қилади. Ҳажми унча катта бўлма-ган бу материал йўл хотираси, ёки ўзига хос сафарнома. У «Бахт кўли» деб аталади. Сафарномада ҳозир геогра-фик хариталарда, дарсликларда «Ўзбек денгизи» деб аталадиган Каттақўрғон сув омборининг қурилиши ҳи-коя қилинган. Сафарномани ўқий бошлайсиз-у, дам ўтмай, унда тасвирланган воқеалар қўйнига бутун ву-жудингиз билан шўнғиб кетганингизни ўзингиз ҳам сез-май қоласиз. Негаки, ўқиётганингиз қурилиш майдонча-сидан ёзилган оддий репортаж эмас, балки ўзбек халқининг сув ҳақидаги, фаровонлик ҳақидаги, бахт ҳақидаги асрий орзусини тараннум этган эҳтиросли дostonдир. Муаллиф илиқ муҳаббат ва оташин меҳр билан халқ орзусининг тарихини ҳикоя қилади. Кўз олдингизда кино экрандагидек бирма-бир кўҳна Сўг-диёна ва Кушания манзаралари, Самарқанд ва Бухоро-нинг жаҳонга таърифи кетган жаннатасо боғлари, қадимий карвон йўллари, халқ донолигининг обидаси бўлмиш суғориш иншоотлари ўтаверади. Ибн Хауқали, Низом-ал-Мулк, Истахри, Наршахи каби шарқ сайёҳ-лари, давлат арбоблари, тарихчиларининг асарларидан келтирилган парчалар тўғайли бу манзаралар янада

жонли қиёфа касб этади. Сиз гуллаган боғ-роғларни вайрон қилган жаҳонгирлар ва фотеҳлар отларининг дүпирини эшитаётгандек бўласиз, ариқларни қуришиб, да лаларни қовжиратган ўзаро қирғинлар суронидан қулогингиз қоматга келади. Юзлаб йиллар давомида қанчадан-қанча авлодларнинг меҳнати билан, ақл-идроки билан яратилган маданий ҳаётнинг соатлар ичида кунпаякун бўлганини кўриб, изтиробга тушасиз. Муаллиф ўлканинг юз йил аввалги хароб аҳволини ҳам ёрқин манзараларда жонли фактларда тасвирлайди. Туркистон генерал-губернатори Фон Кауфман ҳам ўлкани обод қилиш, сув чиқариш ишларига «ҳисса қўшмоқчи» бўлган экан. Унинг буйруғи билан етмиш минг одам олти йил давомида кунига бир миридан ҳақ олиб, ариқ қазибди. Халқнинг қон ива тери эвазига барпо бўлган ариқни халқ «Тўнғиз ариқ» деб атабди. Улуғ князь Никололай Константинович ҳам Кауфмандан ортда қолгани келмай, олти йил давомида неча минг одам ишлатиб, йигирма беш чақиримлик канал қаздирибди. Бироқ канал битгандан кейин ундан сув юрмабди.

Кичиккина сафарномада халқ орзуси йўлида курашиб жон берган, кейин бора-бора халқ афсоналарининг қаҳрамонига айланиб кетган ажойиб сиймолар ҳам тилга олинган. Улардан бири—ўтган асрнинг 70-йилларида яшаган Абдусалим деган қашшоқ йигит. Зулм ҳаддан ошиб, пичоқ суякка қадалгандан кейин, у атрофига одам тўплаб, исён кўтаради. Бироқ исён шафқатсиз бостирилади. Абдусалимнинг ўғлини тутиб олиб, қўлини кесишади, ўзи эса Учқўрғон даштига қочади. Бу ерда у саккиз йил давомида Нориндан сув чиқариш учун ёлғиз ўзи кетмоқчи билан ариқ қазийди. Бироқ орзусига етмай, ёлғизликдан ўлиб кетади. Муаллиф уни юнон мифологиясининг машҳур қаҳрамони Прометей билан қиёс қилади. Шундан кейин сафарномада Улуғ Октябрь туфайли кўҳна Туркистонда ҳам озодлик шамоли эса бошлагани, Ленин бошлиқ большевиклар халқнинг сув ҳақидаги асрий орзусини рўёбга чиқариш учун кураш бошлагани ҳикоя қилинган. Сатҳи олтмиш тўрт квадрат километрдан иборат бўлган Каттақўрғон сув омбори ана шу курашнинг ҳаётий тимсолидир. Сув омбори битганда, унинг остида қолиб кетадиган қишлоқлардан бирининг номи Сарой-Гир, яъни йиғи макони экан. Муаллиф

ўтмишдаги Ўнги маконини, фарёд масканини йўқотиб, унинг ўрнига тўқчилик, шодлик, фаровонлик олиб келувчи денгизни, совет кишининг ақл-заковоти ва қудрати билан барпо этилган сунъий денгизни «Бахт кўли» деб атайди. Бу денгиз халқнинг асрий орзусини рўёбга чиқаришдаги дастлабки қадамлардан бири. Муаллиф Қайроққум, Кампирравот, Қуруқсой, Чарвоқ ва бошқа ўнлаб бўлажак сув омборлари навбат кутиб турганини айтиш билан сафарномани тугатади.

Мен Ўзбекистонда қурилган каналлар ва сув омборлари ҳақида анча-мунча мақола, очерк, ҳикоялар ўқиганман. Бироқ, очинини айтсам, ана шу сафарномадек мазмуни бўлиқ, юрак қаъридан қайнаб чиққан, илҳом билан ёзилган, дарҳол сеҳрига чулғаб оладиганларини кам кўрганман. Сафарномани ўқиб, унинг муаллифи ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилиш мумкин—у бениҳоя талантили ёзувчи, у ўзининг ёзувчилик бурчига бениҳоя чуқур масъулият билан қарайди ва, ниҳоят, у жуда билимдон одам. Шу сифатлар ўн саҳифалик сафарноманинг ҳар сатридан «мана мен» деб кўриниб турибди. Дарҳақиқат, сафарнома атоқли совет ёзувчиси, ўша йиллардаёқ совет романчиларининг олдинги сафларидан ўрин олган, ҳар бир асари ижтимоий-адабий ҳаётимизда жиддий ҳодиса бўлган, кейинчалик Давлат мукофотига ҳамда Ленин мукофотига сазовор бўлган, катта хизматлари учун Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган олий унвон билан тақдирланган Леонид Леоновнинг қаламига мансубдир. Леонид Леонов ёзувчилик фаолиятини бошлагандан бери ҳаммиша коммунистик қурилманинг олдинги сафларида бормоқда. Унинг энг ажойиб сифатларидан бири шундаки, Л. Леонов бутун вужуди билан, қалбидаги бутун ҳарорат билан социалистик Ватанимизни севади, шунинг учун ҳам унинг ҳаётидаги ҳар бир йирик воқеани, ҳар бир жиддий тарихий ҳодисани: чуқур ўрганишга, ижодида акс эттиришга интилади. Бояги очерк ҳам шу интилишнинг самараси ўлароқ туғилган.

Л. Леонов катта ҳаёт йўлини босиб ўтди. Бу йўл ҳар бир йирик санъаткорнинг ҳаёт ва ижод йўли каби гоёт мураккаб. У кўтариллишлар ва тушишларга, изланишга, ижодий зафарлар ва баъзан муваффақиятсизликларга

эга. Л. Леонов босиб ўтган мазмундор ҳаёт ва ижод йўли ана шу мураккаблиги билан ибратлидир.

Леонид Максимович Леонов 1899 йилда Москвада туғилди. Унинг отаси Максим Леонович Леонов икки синфли черков мактабини битирганидан кейин тузукроқ ўқиёлган бўлмаса-да, ўз устида мустақил ишлаб, дурустгина шоир бўлиб етишган эди. У, ҳатто, адабий тўғарак ташкил қилган ва бу тўғаракка Шкулев, Нечаев, Дрожжин каби пролетар поэзиясининг илк намояндалари қатнашган эди. Максим Леонович 1905 йил революциясида иштирок этади. У Роза Люксембург ва Карл Либкнехтнинг маи этилган асарларини тарқатгани учун, шунингдек, «Қизил байроқ остида» деган шеърый тўплам чиқаргани учун қамоққа олинади ва Архангельскка сургун қилинади. Кейинчалик у Архангельскда газета чиқара бошлайди. Революциядан кейин ҳам Архангельскдан кетмайди ва 1929 йилда вафот этади.

Леонид Леоновнинг болалиги Москванинг Зарядье деган районида бобосининг эскича патриархал оиласида ўтди. Зарядье савдогарлар, майда ҳунармандлар, мешчанлар райони бўлиб, бу ерда эскича патриархал тартиблар ҳукмрон эди. Леонов болалигида Зарядьеда кўрган кечирган воқеаларини бир умрга эслаб қолади ва кейинчалик баъний асарларида улардан қайта-қайта фойдаланади.

Леонид Леонов Зарядьедаги билим юртини тугатгач, гимназияга ўқишга киради. У гимназияда ўқиб юрган йилларида адабиётга чуқур меҳр қўяди, рус ва жаҳон классикларининг асарларини кунт билан ўқиб чиқади. Уларнинг таъсирида ўзи ҳам 14—15 ёшларидан бошлаб шеър машқ қилади. Гимназияни 1918 йилда тугатгач, Леонов Архангельскка, отасининг ёнига кетади. Бу ерда у «Шимол тонги» ва «Шимол кун» каби газеталарда бир қанча шеър, фельетон ва очерклар эълон қилади. Бироқ буларнинг ҳеч қайсиси Леоновнинг ўзига маъқул бўлмайди, шунинг учун уларни биронта қолдирмай, ёқиб юборади.

Л. Леонов 1920 йилда кўнгилли бўлиб, Қизил Армияга кетади ва 15-дивизия составида врангелчиларга қарши жанг қилади. Кейин у Одессадаги 51-дивизияда хизмат қилади. Бу ерда мухбирлар бўлимининг раҳбари бўлиб ишлайди, шунингдек, Екатеринослав шахрида жойлаш-

ган 6-армиянинг газетасида ҳам фельетонлари ва ҳикоялари билан актив иштирок этади.

1921 йилда Леоновни илтимосига биноан Москвага ўқишга юборишади. Бу чоғларда у ҳали ўз келажagini аниқ белгилаб олган эмас, ёзувчиликдан кўра кўпроқ рассом бўлишни орзу қиларди. Шунинг учун у Москвадаги Бутунроссия Бадиий техника устахонасига (ВХУТЕМАС) ўқишга кирмоқчи бўлади. Бироқ уни ўқишга қабул қилишмайди. Шундан кейин у Москва университетига кирмоқчи бўлади, бироқ бунга ҳам эриша олмайди. Шуниси қизиқки, Леоновдан адабиёт бўйича имтиҳон олган профессорлардан бири — Леонов Достоевский ижодини жуда ёмон билади—деган хулосага келди. Холбуки, Леонов кейинчалик совет ёзувчилари орасида Достоевскийга энг яқини сифатида шуҳрат қозонди. Ўқиш ҳақидаги орзулар чиппакка чиққандан кейин, Леонов «Қизил жангчи» газетасида ишлаш бошлади. Айни чоғда ижара ҳақини тўлаш учун уй хўжайини Васильев деганнинг устахонасида чилангарлик ҳам қилади. У кундузи хизматда бўлар, кечқурун устахонада самовар қайнатар, тикув машиналарини тuzатар, шундан кейин ярим кечагача, столи йўқ бўлгани учун каравотига ўтириб, тиззасига ёзув столи вазифасини бажарувчи фанер тахтани қўйиб олиб, асар ёзар эди. Шу тарзда унинг «Бурига», «Егорушканинг ҳалокати», «Туатамур» каби биринчи ҳикоялари майдонга келди, Леонов ишлайдиган «Қизил жангчи» газетасининг редакцияси «Матбуот ва революция» журнали редакцияси билан бириморатда жойлашган эди. Шу йилларда «Матбуот ва революция» журналида Дм. Фурманов хизмат қиларди. Кўп ўтмай, Леонов Фурманов билан танишиб олади ва бу танишув Леонов тақдирига ижобий таъсир кўрсатади.

Леоновнинг ўзи ижодий тақдирида муҳим роль ўйнаган одамлардан яна бири сифатида чуқур миннатдорчилик билан рассом В. Д. Фалилеевнинг номини тилга олади. 1922 йилда рассом Фалилеев ёш Леоновни уйига таклиф қилади ва устахонасининг бир чеккасини унга ажратиб, ўзи ясаган ёғоч каравотини қўйиб беради. Леонов бир неча вақт шу устахонада яшайди, шу ерда «Майда одамнинг ҳалокати» деган қиссасини ва бир неча ҳикояларини ёзади. Кунларнинг бирида Фалилеев уйига ёзувчилар ва нашриётчиларни таклиф этиб, улар-

нинг ҳузурда Леоновга асарларни ўқишни буюради. Леоновнинг ҳикоялари ва қиссалари ҳаммага манзур бўлади. Шундан сўнг «Наъматак» альманахида Леоновнинг биринчи ҳикояси босилади. Леоновнинг профессияси онал ёзувчи сифатида ижод йўли шундай бошланди. Тўғри, унинг дастлабки асарлари тематик жиҳатдан ҳам ғоявий йўналиши жиҳатидан ҳам ҳали бақувват асарлар эмас эди. Бадиий форма соҳасида ҳам Леонов ҳали узил-кесил ўз услубини топиб олгунича йўқ эди. Бироқ Леоновда изланиш даври узоқ давом этмади. Бир-икки йил ўтмаёқ у адабиётдан мустаҳкам ўрин эгаллади. Шунинг учун ҳам йирик совет ёзувчиси М. Алексеев Леоновнинг 70 йиллиги муносабати билан ёзган мақоласида таажжуб аралаш завқ билан шундай дейди: «Баъзан ўйлаб қоламан: «Леонов «ёш», «бошловчи», «умидли». «истиқболи порлоқ» ёзувчи бўлганмиди-йўқми? Бошқача айтганда, у бирон вақт катталарнинг ҳадик аралаш бир оз менсимай, «қани, бундан нима чиқаркин?» деб кутишига дуч келганмиди-йўқми? Бундай бўлганига ишонгим келмайди, чунки иккинчи йирик асари чиқиши биланноқ у ҳар қандай машҳур ёзувчинини ҳам ҳовлиқтириб қўядиган мақтовларни эшитди». Бу мақтов—Горькийнинг юксак баҳоси эди.

Л. Леоновнинг биринчи йирик асари «Бўрсиқлар» 1924 йилда босилиб чиқди ва дарҳол ўша йиллардаги адабий ҳаётда жиддий ҳодиса бўлди. Бу асарда автор Октябрь революциясининг халқ ҳаётидаги буюк ролини ҳам, ўша йиллардаги қишлоқнинг ғоят мураккаб ижтимоий вазиятини ҳам ҳаққоний очиб берди. Шунинг учун бу романи Леонов ижодидаги реализмнинг илк ғалабаси деб баҳолаш керак. Ёзувчи халқ ҳаётини тасвирлашда Горькийга эргашди, унинг принципларидан ўрганди, шунинг учун айрим камчиликларига қарамай, «Бўрсиқлар» романи жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинди.

1927 йилда Леоновнинг «Ўғри» деб аталмиш иккинчи романи босилиб чиқди. Бу роман ҳам «Бўрсиқлар» каби ёзувчининг қудратли талантидан дарак берувчи асар эди. Леонов «Ўғри» романида граждандар уруши давридаги янги иқтисодий сиёсат орқали тинч қурилиш босқичига ўтиш даврининг ўзига хос ижтимоий зиддиятларини акс эттиради.

Леоновнинг «Бўрсиклар» ва «Ўғри» романлари буюк пролетар ёзувчиси Горькийнинг юксак баҳосига сазовор бўлди. Горький Леоновни «бир умрга етадиган қудратли талант эгаси» деб атади. 1927 йилда Леонов Италияга Горький ҳузурига меҳмон бўлиб боради. Горький билан бўлган суҳбатлар ёш ёзувчининг ғоявий ўсишида, адабиётнинг ижтимоий-эстетик родини чуқур тушуниб олишида катта роль ўйнади. У Совет Иттифоқига қайтганидан кейин янада кучлироқ қизиқиш билан ҳаётни ўргана бошлайди. Бу йилларда эса ҳаётда буюк тарихий ўзгаришлар содир бўлмоқда, ҳамма фронтлар бўйлаб социализмнинг қудратли ҳужуми давом этмоқда эди. Айниқса, мамлакатни индустриллаштириш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш, маданий революция Леонов ижодига, унинг ғоявий эволюциясига самарали таъсир кўрсатди. Бунинг оқибатида ёзувчи ижодида кескин бурилиш юз беради. Бу бурилишнинг ифодаси ўлароқ, 1929 йилда «Соть» деган янги роман майдонга келади. «Соть» романида Леонов ўз ижодида биринчи марта ўлароқ том маънодаги коммунистлар образини яратиб, уларни ҳаётни ўзгарттиришга қодир ягона қудратли куч, даврнинг қаҳрамонлари сифатида кўрсатди. Романининг бош қаҳрамони Увадьев бутун вужуди билан революция ишига берилган одам. У Архангельск ўрмонларида ёғоч заводи ташкил қилиш учун курашади. Бироқ бу ердаги эски кучлар осонликча таслим бўлмайди. Қулоқлар, турли-туман ёт кучлар, оқ гвардиячиларнинг қолдиқлари билан коммунистлар ва уларни қўллаб-қувватловчи ишчилар ўртасида кескин синфий кураш кетади. Бу кураш Увадьевлар галабаси билан тамом бўлади. Леоновнинг реалистик методи бу романда янада чуқурлашган. Буни коммунист Увадьев образини ишлашда кўриш мумкин. Увадьев фақат ижобий сифатлардан иборат бўлган фаришта эмас, балки жонли одам. У инсон сифатида жисмоний ва маънавий камчиликлардан ҳам ҳоли эмас. Бироқ унинг характеридаги энг муҳим сифати—юксак ғоявийлигида, халқ иши учун, коммунистик идеал учун курашда энг сўнги нафасига қадар туриб беришида.

Шу тариқа, «Соть» романида Леоновнинг ғоявий позициялари янада аниқлашганини кўрамиз. У энди воқеликни ҳеч иккиланмай, аниқ синфий позицияда ту-

риб бадий таҳлил қилади ва социализм қурилишига ҳалақит берувчи ҳар қандай салбий ҳодисаларни қаттиқ қоралайди.

Максим Горький Л. Леоновга ёзган хатида «Соть» романини юқори баҳолаб, шундай деган эди: «Соть» романи ҳақиқий санъатнинг ҳақиқий воқелик ичига муваффақиятли кириб боришидир. Уйлайманки, истеъдодли ёшлар бу китобни диққат билан ўқиб чиқса, бугунги кунга ҳайкал яратиш учун бугунги кун материалидан қандай фойдаланиш кераклигини тушуниб оладилар».

Л. Леоновнинг 30-йиллардаги ижодида яна иккита романи ажралиб туради. Булар «Скутаревский» ва «Океан сари йўл» романлари бўлиб, ҳар икки асар ҳам совет прозасининг олтин хазинасидан мустаҳкам ўрин олди.

«Скутаревский» романи зиёлилар ҳаётига бағишланган. Маълумки, бу тема 20- ва 30-йилларда совет прозасининг энг муҳим темаларидан бўлган эди. Бу темада Максим Горький, Қ. Федин, Ф. Гладков, М. Шагинян, В. Катаев каби ёзувчилар ўнлаб йирик асарлар яратган. Шунга қарамай, Л. Леонов зиёлилар темасини ишлашда ўзига хос йўлдан бориб, ҳаётнинг янги томонларини бадий кашф қилди. Л. Леонов романининг проблемаси интеллигенция ва Октябрь революцияси масаласидир. Ёзувчи роман марказига йирик рус олими, ҳозирги замон физикасининг муҳим масалаларини тадқиқ қилувчи профессор Скутаревский образини қўйган. Скутаревский кўп изланишлар ва иккиланишлардан кейин социалистик қурилишнинг актив иштирокчиси даражасига кўтарилади. Ёзувчи профессорнинг илмий фаолиятини ҳам, оилавий ҳаётини ҳам психологик жиҳатдан жуда кенг тасвирлайди. У ҳаётда бир-бирдан мураккаб жумбоқларга дуч келади. Жумладан, профессорнинг ўғли билан тўқнашув шундай жумбоқлардан биридир. Профессорнинг ўғли ҳам олим, инженер. Бироқ у ҳаётда тўғри йўлни тополмайди, натижада, социализм душманларининг тузоғига илинади ва оқибатда ўз-ўзини ўлдиради. Профессор Скутаревский шундай мураккабликлардан ўтиб, бирдан бир тўғри хулосага келади. Бу хулоса ромanning асосий ғоясини ташкил қилади, зиёлиларнинг халққа садоқатли талантли вакиллари муқаррар тарзда социализм ғояларини қабул қилади.

Бу тарихнинг улкан ҳақиқатидир. Романда эски интеллигенциянинг халқдан ажралган қисми ҳам кўрсатилган. Ёзувчи уларнинг буржуа индивидуализми ботқоғига ботиб қолганини фош қилади.

Ёзувчининг «Океан сари йўл» романи шу жанр имкониятларини кенгайтирган асар бўлди. Бу романнинг бош қаҳрамони Куриловдир. У темир йўлнинг сиёсий бўлимига раҳбар. Курилов бутун вужуди билан коммунизм ишига содиқ. Коммунистик жамият унинг назарида бепоён ва гўзал океан. Бу океанга турли-туман йўллар билан бориш мумкин. Энг муҳими шундаки, ҳар қайси одам ўз йўлида комил ишонч ва эътиқод билан қадам отиши керак. Куриловнинг ўзи оғир касалга мубтало. Пировардида, касал уни енгади. У орзу қилган океанга етиб боролмай, дунёдан ўтади. Аммо унинг дўстлари Курилов бошлаган йўлдан дадил боришади.

Улуғ Ватан уруши йилларидаги совет драматургиясига бағишланган китоблар ва мақолаларнинг ҳаммасида драматургиянинг энг яхши намунаси сифатида, ҳарбий вазиятда жуда катта ижтимоий-эстетик қимматга эга бўлган асарлар сифатида яқдиллик билан уч асар тилга олинади. Буларнинг бири Константин Симоновнинг «Рус кишилари» драмаси, иккинчиси — Александр Корнейчукнинг «Фронт» пьесаси ва ишхоят, учинчиси — Леонид Леоновнинг «Истеъло» пьесасидир. Дарҳақиқат, бу асарлар уруш йилларида халқимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишига катта ҳисса қўшди. Жумладан, «Истеъло» пьесасини оладиган бўлсак, унинг шуҳрати жуда кенг тарқаганини алоҳида айтиш керак. «Истеъло» кўпгина театрлар қатори ўзбек саҳнасида ҳам қўйилган эди. Кейинчалик бу пьеса асосида «Истеъло» деган кинофильм ва «Федор Таланов» деган опера ҳам яратилди. «Истеъло» пьесаси юксак гоёвий-бадний фазилатлари ва улкан тарбиявий аҳамияти учун 1942 йилда биринчи даражали Давлат мукофотини олишга сазовор бўлди.

Улуғ Ватан уруши бошланиши биланоқ Л. Леонов ҳам бошқа совет ёзувчилари каби бутун кучини ва илҳомини фашизм устидан ғалабамизни тезлаштиришга бағишлади. У ватанпарварлик руҳи билан суғорилган, ёвуз душманга нафратини ифодаловчи кўпгина публицистик мақолалар ёзди. Бу жиҳатдан унинг «Сенинг

уканг Володя Курилин» деган мақоласини, ёки совет радиоси томонидан бир неча марталаб эшиттирилган «Америкалик номаълум дўстга мактублар»ини эслаш ўринлидир. Леонов Москва остидаги жангларда совет танкчиларининг мислсиз қаҳрамонлигини улуғловчи «Великошумскнинг олиниси» қиссасини, уруш эпизодларини жонлантирувчи «Ленушка» пьесасини ҳам яратди. Бироқ Леоновнинг бу асарлари ичида «Истеъло» пьесаси биринчи ўринда туради.

«Истеъло» Леоновнинг биринчи драматик асари эмас эди. Леонов бу жанрда биринчи марта 1927 йилда кучини синаб кўрган, 30-йилларда эса «Половчан боғлари», «Бўри», «Оддий одам», «Бўрон» каби пьесаларни яратган эди. Булар ҳар хил савияда ёзилган бўлиб баъзилари ғоявий-бадний жиҳатдан оқсар, баъзиларида эса совет воқелиги анча чуқур очиб берилганди. Ҳар ҳолда Леонов «Истеъло» пьесасини ёзишдан аввал драма жанрида анчагина бой тажриба тўплаган эди.

«Истеъло» пьесасида драматург ёрқин образлар орқали совет ватанпарварлигининг моҳиятини очиб беради. Пьесанинг асосий ғояси шундаки, ёзувчи социализм совет кишиларида тарбиялаган онглилик, юксак ғоявийлик, чинакам ватанпарварлик каби фазилатлар барқарор ва мангу фазилат эканини очиб беради. Бу сифатлар уруш даврининг энг оғир синовларига дош беради ва балоғатга етади. Ҳамма совет кишилари бир ёқадан бош чиқариб, ёвуз душманга қарши курашга сўланади. Бу ғоялар пьесада оддий рус врач Таланов силасидаги воқеалар орқали кўрсатилган.

Кичик шаҳарлардан бирини фашистлар босиб олади, ашистлар келмасдан бир оз олдиноқ шаҳарга врач Талановнинг ўғли Фёдор ҳам қайтади. У уч йил қамоқда ўтириб келган. Фёдорнинг отаси ҳам, синглиси, ҳатто онаси ҳам унинг қайтиш сабабини билишмайди. Уларнинг назарида уч йил қамоқда ўтирган Фёдор энди совет ҳукуматига аччиқ қилиб, хиёнат йўлига киради. Шунинг учун улар Фёдордан нафратланишади. Опласининг нафратига учраган Фёдор фашистларнинг ёвузлигини кўриб, аста секин қайта туғила бошлайди ва, ниҳоят, партизанлар сафига келади. Пьесанинг охирида Фёдор партизан отрядининг бошлигини ўлимдан сақлаб қолди ва унинг ўрнига фашистлар томонидан дорга

осилади. Шу тариқа, Леонов совет ватанпарварлигининг кучини улуғлайди. Пьесада фашист босқинчиларининг маънавий чиркинлиги, уларга малайлик қилувчи ватан хсинларининг разиллиги яхши тасвирланган. «Истеъло» пьесаси китобхон ва томошабинда совет кишисининг қудратига чуқур ишонч уйғотган асарлардан бири бўлди, айни чоғда унда фашист истеълочиларига қарши муқаддас нафрат алангаси ёлқинланади.

Леонид Леонов Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда ҳам зўр илҳом ва жўшқин ғайрат билан жамоатчилик фаолиятини ва ижодий меҳнатини давом этдирди. Бу даврда Леонов бошқа кўпгина совет ёзувчилари каби янги уруш оловини ёқувчиларни фош қилишда, бутун жаҳонда мустаҳкам тинчлик ўрнатиш учун курашда актив роль ўйнади. Ёзувчининг гуманистик нидоларга тўла салобатли овози 1948 йилда Вроцлавда маданият арбоблари конгрессининг минбаридан, 1949 йилда Москвада тинчлик тарафдорлари конференциясининг минбаридан янгради. Леонов урушдан кейинги йилларда СССР Олий Советининг депутати сифатида ҳам кўпгина муҳим тадбирларни амалга оширди. Бу йилларда у, айниқса, совет адабиётининг юксак гоъвий-бадний савияси учун курашда муҳим аҳамиятга эга бўлган мақолалар ёзди, нутқлар сўзлади. Бу ўринда ёзувчининг 1956 йилда ёш ёзувчиларининг бутуниттифоқ кенгашида сўзлаган нутқини, 1961 йил 19 ноябрда Москвада Большой театрда Лев Толстой вафотининг 50 йиллигига бағишланган таптанали кечадаги докладини, 1963 йилда Ленинградда Европа ёзувчиларининг форумидаги нутқини эсламай илож йўқ. Леонов бу нутқларнинг ҳаммасида ҳам бениҳоя зўр эҳтирос билан ёзувчининг жамият олдидаги юксак бурчи ҳақида, гуманизм, адолат, бахт учун курашдаги ўрни тўғрисида, реализмнинг қудрати ҳақида гапиради. Бу нутқлар бизнинг адабиёт ҳақидаги тасаввурларимизни бойитади, адабиётни чуқурроқ тушунишга, чуқурроқ ҳис қилишга ўргатади. «Адабиёт,— дейди Л. Леонов,— ҳозирги замоннинг энг буюк кашфиётлари даражасида туриши керак. Адабиёт тараққиётининг энг муҳим қуролидир. Биз имконимиз борича адабиётимизни шундай даражага кўтаришимиз керакки, бизни ҳамма халқлар ва мамлакатлар тилларига таржима қилмаслик уят ҳисоблансин. Достоевский билан

Толстойни билмаслик қанчалик уят бўлса, бизнинг асарларимизни ўқимаслик ҳам шунчалик уят ҳисоблансин».

Совет адабиётининг ана шундай юксак савияси учун кураш Леонов публицистикасининг асосий пафосини ташкил қилади.

Леонов урушдан кейинги йиллардаги бадний ижодида ҳам худди ана шу принципларга қатъий амал қилди. Унинг асарлари муҳим проблемаларни кўтариб чиқди ва ҳаргал инсон характерининг янги-янги қирраларини кашф этди.

1946 йилда Леонов «Олтин карета» деган пьесасини ёзди. Кейин, 1955 йилда унинг иккинчи вариантини яратди. Бу пьесада Леонов яна ўз ижодининг асосий темасини қаламга олган—унда ҳар бир одамнинг маънавий қиёфаси, жамият олдидаги бурчи, ҳалоллик ва эгрлик, виждонийлик ва виждонсизлик ҳақида гап кетади.

1961 йилда эса ёзувчи «Мистер Мак—Кинлининг қошиши» деган ўткир сатирик памфлетини яратди.

Бу асарда ҳозирги буржуа сиёсатбозларининг разил қиёфаси чизилган, уларнинг уруш туфайли халқларни кўрқитиб, бойлик орттираётганлари фош қилинган, 1963 йилда Леонов «Бўрон» пьесасининг янги вариантыни яратди.

Бу асарлардан ташқари Леонов сўнгги йилларда «Бизнинг йилларимизда», «Ҳаёт ва адабиёт» каби публицистик асарларини ҳам эълон қилди. Кўриниб турибдики, Леонов ҳозирга қадар баракали ижодий иш билан банд. Ёзувчининг бу асарлари урушдан кейинги йиллардаги адабий ҳаётимизда катта воқеа бўлди. Бироқ ёзувчининг шу даврда яратган ҳамма асарлари нинда яна бири борки, у ҳар жиҳатдан бошқаларидан ажралиб туради. Бу «Рус ўрмони» романидир. Агар Леонов ҳаёти давомида ҳеч нарса ёзмай, биргина шу романнинг ўзини яратган бўлганида ҳам, унинг номи адабиётимиз тарихининг энг ёрқин саҳифаларидан ўрин олган бўлар эди. Ёзувчи бу романи тўрт йил давомида ёзди. Роман 1953 йилда «Знамя» журналинда босилди, кейин алоҳида китоб тарзида нашр этилди. Роман чиқиши биланоқ минглаб китобхонларнинг диққатини жалб қилди, ўткир мунозараларга сабаб бўлди, анча-мунча саргузаштларни бошидан кечирди. 1957 йилда эса «Рус ўрмони» романи Ленин мукофотиغا сазовор бўлди.

«Рус ўрмони»нинг ёзилиш тарихи қизиқ. Бу тўғрида СССР қишлоқ хўжалик академиясининг академиги, машҳур ўрмоншунос олим Н. П. Анучин жуда қизиқ маълумот беради. Унинг ёзишича, 1948 йилда ўрмоншунос олимлар ўртасида ўрмондан қандай фойдаланиш ҳақида кескин мунозаралар бўлган. Н. П. Анучинга ўхшаш бир гуруҳ олимлар ўрмонни тўғри келганча кесавериш мумкин эмаслигини, қанча дарахт кесилса, шунча дарахт ўтказиш кераклигини, акс ҳолда, маълум вақт ўтгач, ўрмонлардан ном-нишон қолмаслигини айтишган. Бошқа гуруҳ олимлар бундай фикрларни «буржуа идеологиясининг таъсири, рус ўрмонининг битмас-туганмаслигига ишонмаслик» деб эълон қилишган. Улар халқ хўжалигининг эҳтиёжини рўкач қилиб, ўрмонни палапартиш, тартибсиз кесаверишни ёқлаб чиққан. Бу кураш борган сари жидий тус ола берган. Шундан кейин Н. П. Анучин Леоновдан ёрдам сўрашга мажбур бўлган. Унинг Леоновга мурожаат қилишига сабаб шу бўлганки, бу воқеалардан бир йилча аввал — 1947 йилда «Известия» газетасида Леоновнинг «Яшил дўст ҳимоясига» деган оташзабон мақоласи чиққан бўлиб, унда ёзувчи бениҳоя ўткир эҳтирос билан рус ўрмонини сақлаш, эҳтиёт қилиш, бойлигига бойлик қўшишга чақирган эди. Леонов аввал Н. П. Анучиннинг рус ўрмони ҳақида роман ёзиш тўғрисидаги таклифини унча хушламайди, бироқ бир-икки суҳбатдан кейин, у масалага қизиқиб қолади. Шундан кейин ёзувчи бир-икки йил давомида ўрмоншуносликка доир материалларни, мақолаларни, дарсликларни синчиклаб ўрганиб чиқади. Натижада Н. П. Анучиннинг ёзишича, Леонов ўрмоншунослик масалаларида ҳар қандай профессор олимдан қолишмай диган мутахассис даражасига кўтарилади. Бироқ ўрмоншуносликни ўрганишнинг ўзи билан асар майдонга келмайди, албатта. Леонов рус ўрмони масаласининг ижтимоий, фалсафий, маънавий томонларини ҳам кенг ёритади.

Ниҳоят, роман босилиб чиқади. Шундан кейин рус ўрмони атрофидаги кураш янада авж олади. Баъзи бир ўрмоншунос олимлар Леоновдан ромanni ўзгартиришни талаб қилишади. Леонов бу талабга кўнмагач, ҳатто, ўрмончилик Институтини Илмий кенгашининг қарорини чиқариб, ромanni ғоявий зарарли асар деб қоралашади.

1954 йилда СССР Ёзувчилар союзида «Рус ўрмони» романи ҳақида К. Паустовский раислигида дискуссия ўтказилади. Жуда қизгин ўтган мунозара бир неча кун давом этади. Мунозара оқибатида рус ўрмониға хўжасизларча муносабатда бўлган, унинг бойликларини талон-тарож қилишда актив роль ўйнаган «назариячи»ларнинг мавқеи қаттиқ танқидга учрайди. Леоновнинг ватанпарварлиги, Леонов гуманизми, Леонов маҳорати галаба қозонади.

Ана шу тарихдан ҳам кўриниб турибдики, Леонов «Рус ўрмони» романида жуда муҳим ижтимоий проблемани кўтариб чиқиб, чинакам гражданлик жасоратининг намунасини кўрсатган.

«Рус ўрмони» шундай асарки, унда Леонов ижодига хос бўлган барча фазилатлар мукамал тарзда чамбарчас бирикиб кетган.

Романда рус ўрмони халқ ҳаётининг тимсоли, рамзи сифатида тасвирланади. Ёзувчи рус ўрмонининг гўзаллигини шоирона илҳом билан куйлайди. Урмон—халқ қудратининг, халқ ҳаётининг адабийлигининг рамзи, тўқлик, фаровонлик, саломатлик манбаи. Шунинг учун ҳам ўрмонға муносабат ҳар бир одамнинг кимлигини, маънавий қиёфасиний маданийлигини, олижаноблигини белгиловчи асосий мезонға айланган.

Романдаги воқеалар 1941—1942 йилларда бўлиб ўтади. Бироқ асарда чекинишлар шу қадар кўпки, натижади, ўқувчи кўз олдида рус ҳаёти XIX асрнинг охиридан бошлаб, XX асрнинг 40 йилларигача бутун яхлитлиги билан гавдаланади. Бу эса халқ ҳаётининг ҳар томонлама мукамал, умумлашган ҳолда тасвирлаш имконини берган. Ёзувчи романда юксак ватанпарварлик гоёларини куйлайди. Бу ватанпарварлик мавҳум ва мужмал туйғу эмас. Ватаннинг ҳар қарич тупроғига муҳаббатдан, ҳар мисқол бойлиғига ҳурматдан, одамларнинг тақдири, келажаги, бахти ҳақида чуқур қайғуришдан таркиб топадиган олижаноб туйғудир.

Леонов бу гоёларининг барчасини ёрқин характерлар, уларнинг тақдири ва ўзаро курашлари орқали ифодалайди.

«Рус ўрмони» романининг марказий қаҳрамонлари ўрмоншўнос олимлар Иван Матвенч Вихров ва Александр Яковлевич Грацнанскийдир. Романинг бошидан

охригача улар ўртасида тинимсиз принципнал ғоявий кураш боради.

Вихров том маънодаги истеъдодли олим. Олимлик унинг учун халққа хизмат қилиш воситаси. У шуҳратга интилмайди, шахсий бойликка бефарқ қарайди. Унинг учун бирдан-бир муқаддас нарса халқ бахти учун, халқ фаровонлиги учун тинмай меҳнат қилиш, изланиш, яратишдир. Грацианский эса унинг батамом акси. У ҳам истеъдодлидай кўринади, бироқ унинг истеъдоди нотиклик санъатидагина кўринади. У чиройли гапиради, ўрни келганда дўх қилади. снесий айблар тақади, ўзини тўғри йўлдан бораётган ягона шахс деб кўрсата олади. Аслида эса, оламга ўт тушса, унинг парвойига келмайди, бу ўтдан унинг қозони қайнаса бўлди. «Келажак сари боришнинг энг осон йўли олдинда кетаётганинг елкасига опичиб олишдир» деб ҳисоблайди Грацианский ва шу принципини амалга оширишда ҳеч қандай қабихликдан қайтмади. Шу тариқа, Вихровда социалистик жамият тартибига хос фазилатлар мужассам бўлса, Грацианский буржуа индивидуализми, худбинлик касаллигига дучор бўлган, шахсий манфаатдан бошқани тан олмайдиган ғрамас шахсдир. Улар ўртасидаги кураш Вихровлар га-лабаси билан тугайди.

Шундай қилиб, «Рус ўрмони» романида жуда жиддий ижтимоий-ахлоқий проблемалар қўйилган ва улар эстетик ҳал қилинган. Ёзувчи бу романи билан коммунизм қураётган инсонни ҳар томонлама мукамал бўлишга, маънавий-ахлоқий жиҳатдан энг юксак поғоналарга кўтарилишга ундайди. Шунинг учун ҳам «Рус ўрмони» романи 50-йиллардаги адабиётимизнинг энг порлоқ асарларидан бири бўлиб қолди.

Леонид Леоновнинг шу кунгача босиб ўтган ҳаёт йўли, ижод йўли ана шундай. Бу йўл чиндан ҳам қаҳрамонлик йўлидир, чунки Леонов онгли ҳаётининг ҳамма даврида ижодий фаолиятининг ҳамма дақиқаларида ватанига муҳаббатини, халқига ҳурматини намоён қилди. У рус классик адабиётининг гуманистик традицияларини давом эттириб, ҳозирги даврда гуманизм байрогини юксакларга кўтарди.

«Фақат мукамал одамгина мукамал бахтга эриша олади.— деб ёзади Л. Леонов.—Бунинг учун ҳар битта одам мукамал биографияга эга бўлиши лозим. Бу

шундай биография бўлсинки, одам уни жаҳоннинг энг гавжум майдонида қуёш чарақлаб турган туш палласида болалар ҳузурида бор овоз билан айтиб беришдан уялмасин».

Леонид Леонов ана шундай мукамал бахтга муносиб инсон ва ёзувчидир.

Николай Тихонов

Мен Николай Тихонов асарлари билан бундан 25 йилча аввал — Улуг Ватан уруши йилларида танишган эдим. Ушанда мен мактабда ўқирдим. Бошқа мактаблардаги каби бизнинг мактабимизда ҳам комсомоллар темир командалари тузган, унинг аъзолари фронтовикларнинг оиласига ёрдам берар, фронт учун иссиқ кийим-кечаклар, маблағлар йиғишга кўмаклашар, госпиталларни оталиққа олиб, ярадорларнинг оғирини енгил қилишга интилишарди. Биз кўпинча ярадорларга газета ва бадий асарлар ўқиб берардик. Шундай кунлардан бирида мен ярадор жангчиларга пушти муқовали кичкина китобчадан ҳикоялар ўқиб бердим. Бу ҳикоялар қаҳрамон Ленинград ҳақида, унинг одамлари, уларнинг темир продаси, ҳаётга оташин муҳаббати, тоғни талқон қилишга қодир қудрати, ватанпарварлиги ҳақида эди. Айниқса, ҳаётнинг мангулигини улуглайдиган «Олма дарахти» деган ҳикоя ҳаммани ҳаяжонга солди. Бу ҳикоя Николай Тихоновнинг «Ленинград ҳикоялари» деган китобчасига киритилган эди. Ушандан бери мен бу китобни кўз қорачиғидай авайлаб сақлайман. Муқоваси йиртилиб, қоғозлари сарғайиб кетган бу тўплам ҳамон кутубхонадаги энг азиз китоблар орасида туради. Ушандан бери мен ана шу мардона ҳикояларни яратган ёзувчини севиб қолдим, унинг янги асарларини қидириб топиб, ўқиб бордим. Бу ёзувчи билан учрашиш, суҳбатлашиш,

унинг қандай одам эканини ўз кўзим билан кўриш — мен учун энг катта орзу бўлиб қолди. Бу орзумга 1968 йилда эришдим. Шу йили Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчиларининг симпозиуми бўлди. Унда иштирок этган кўпгина делегатлар орасида кўкрагига Социалистик Меҳнат Қаҳрамонининг Олтин юлдузини таққан Николай Тихонов ҳам бор эди. Унинг бўйи ўртадан пастроқ, қадди бир оз букикроқ бўлса ҳам, бутун вужудидан ғайрат-шижоат ёғиб тургандай эди. Қордай оппоқ сочларигина унинг кексалигидан нишона бериб турарди. Бироқ жонли, ўткир кўзлари, ажиндан холи чеҳраси, бир жойда тиниб-тиничиб туrolмаслиги, ҳамма нарсага, атрофидагиларнинг ҳаммасига қизиқиш билан қараши, қувноқлиги унинг қалби ҳамон навқиронлигидан, ғайратга, кучга тўлаллигидан далолат бериб турарди. Ҳолбуки, 1968 йилда Николай Тихонов 72 ёшга кирганди. Мен шу ёшга кирса ҳам тиниб-тиничмаган, юриб — чаршашни, ёзиб — толиқишни билмайдиган бу ажойиб одамнинг ҳаётини, унинг кўрган-кечирганларини, сочинини оқартирган ташвишларини, босиб ўтган йўлларини ўйлаб кетдим. Кўз олдимда ғоят ибратли, курашга, изланишга, шижоатга тўла манзара намоён бўлди...

Николай Семёнович Тихонов 1896 йилда Петербургда туғилган. Унинг oilаси санъат ва адабиётдан, илмдан узоқ эди. Отаси — сартарошлик билан, онаси — машиначилик билан шуғулланарди. Ёш Николайнинг болалиги ҳунармандлар орасида ўтади. Кейин уни беш йиллик савдо мактабига ўқишга беришади. Мактабда товаршунослик, стенография каби фанлар ўқитиларди. Ёш Николай уларга қониқмай, мустақил тарзда адабиёт ва санъатни ҳам ўргана бошлайди. Мактабни тугатгач, у ўқишни давом эттира олмайди — oilа қашшоқ ҳаёт кечирар, шунинг учун ишлаб, ота-онага қарашиниш лозим эди. Николай Денгиз хўжалик бошқармасига мирза бўлиб ишга киранди. Бу ерда дунёни кўп кўрган, ҳар хил мамлакаларда бўлган, оқ-қорани таниган одамлар унинг савиясини, олам ҳақидаги тасаввурларини ғоят бойитади. Худди шу йилларда Николай Кронштадтнинг революцион традициялари, афсонавий «Потёмкин» броненоси, лейтенант Шмидтнинг революцион фаолияти ҳақидаги ҳикояларни эшитади.

Биринчи жаҳон уруши бошлангач, Николай Денгиз

хўжалик бошқармасида қолиши мумкин бўлса-да, кўн-гилли бўлиб фронтга кетади ва отлиқ қисм составида Болтиқ бўйида немисларга қарши жанг қилади.

Октябрь революцияси ғалаба қозонганда Николай Тихонов энди 21 ёшга тўлган ёшгина йигитча эди. Бироқ бу ёш йигит жаҳон уруши окопларида порох дудини татиб кўрган, ҳаётнинг қадрини чуқур ҳис қиладиган, адолат ва адолатсизлик ҳақида, ҳақиқат ва ноҳақлик, тенглик ва тенгсизлик тўғрисида фикр юрита бошлаган одам эди. Шунинг учун у иккиланмай, Октябрни қабул қилади ва унинг солдатлари сафида революцион ғалабаларини душман хуружидан ҳимоя қилиш учун кураш бошлайди. 1918 йилнинг кузидан бошлаб, у Қизил Армия сафида хизмат қилади ва қўлида қуроли билан революцион Питерни Юденич ғалаларидан муҳофаза қилади. Бу йилларда Николай Тихонов фақат революция солдати сифатидагина эмас, революцион шоир сифатида ҳам танилиб қолган эди.

Николай Тихонов савдо мактабида ўқиб юргандаёқ шеър машқ қила бошлайди. У ҳатто, Биринчи жаҳон уруши йилларида ёзган шеърларини тўплаб, «Юлдузлар остидаги ҳаёт» деган ном билан эълон қилган, шеърлардан ташқари «Орзу қасри», «Енгил понуншта», «Ҳарб тулпорлари» каби ҳикоялар ҳам яратган эди. Бироқ шундай бўлса-да, Николай Тихоновнинг ўзи ёзувчи сифатида туғилишини Октябрь билан боғлайди. «Мен,— деб ёзади Н. Тихонов,— давримизнинг кўпгина шоирлари қатори шуни айтишим мумкинки, мени Октябрь революцияси шоир қилди. У менинг кўзимни очди, мен ёруғ жаҳонни кўра бошладим. У менда буюк интернационализм туйғусини тарбиялади. Бу туйғу халқларни бирлаштиради ва уларга келажак учун, тинчлик лагерини мустаҳкамлаш учун, демократик халқларнинг социализм йўлига чиқиб олиши учун курашида буюк қудрат бахш этади». Бу гапларда катта ҳақиқат бор. Николай Тихоновнинг дастлабки асарлари реал воқеликдан олиб ёзилган бўлса-да, уларда пессимистик кайфият, тушкунлик ҳоким эди. Бу асарларда ҳаёт ёш ёзувчига боши берк кўчадай туюлар, бу боши берк кўчадаги инсон ҳаёти маъносиз, қадрсиз, беҳуда кўринади. Революцион кураш унинг ижодига янги мазмун, янги руҳ бағишлади. Шоирнинг революция йилларида яратган асарлари 1922

йилда «Орда» ва «Брага» номн билан иккита тўпламда босилиб чиқди. Бу китоблардаги шеърларда Н. Тихонов революциянинг буюк қудратини, романтик пафосини улуглайди. Революция одамларининг продаси, революция ишининг ҳақлигига ишончи бу одамларни темирдек мустаҳкам қилади. Шоир уларнинг ана шу темир продасидан завқланади, уларга ҳавас қилади. Шу тариқа, Николай Тихоновнинг «Кўк пакет ҳақидаги баллада», «Михлар ҳақида баллада», «Қайиқ», «Жангчининг ўлими» каби шеърлари тугилдики, улар ҳозирга қадар совет поэзиясининг энг яхши намуналаридан ҳисобланади. Мана, шоирнинг «Михлар ҳақида балладаси». Уни ўзбек тилига Мирмуҳсин таржима қилган. Бу кичкина шеър чуқур романтик пафосга эга. Унинг сўнгги мисралари эса аллақачон халқимиз ўртасида совет кишинининг қудратини ифодаловчи ҳикматли сўзга айланган.

Михлар ҳақида баллада

Тугатади чекиб трубкасини.
 У жиддий кузатиб мардлар сафини
 Қадам ташлар вазмин, осойишта, тек,
 Сўзлар ҳам тушарди оғир чўяндек.
 «Офицерлар, олға! Фронт сари фармон!
 Жўнаймиз саккизда. Йўл-Шарққа томон.
 Фарзанд, хотин, она бўлса гар,
 Хат ёзинглар. Қайтмаймиз бизлар.
 Қайтмаймиз... ва балки ўламиз мағрур,
 Ва лекин жанггимиз бўлади машҳур.
 Кичик матрос дадил, жуда ёш ўзи,
 Сувдаги жилвада, нурларда кўзи:
 «Барн бир эмасми ҳар ерда ўлим.
 Лекин денгизда соз, сувимиз лим-лим...»
 Адмиралга келди бир хабар тонгда:
 «Буйруқ бажарилди! Тирик йўқ жангда!»
 Ясалса шулардан михлар, мабодо
 Бундан ҳам мустаҳкам бўлади дунё.

20-йиллар шоир учун ўқиш-ўрганиш, турли-туман адабий мунозараларда чиниқиш йиллари бўлди. У шеърини мукаммалликка, бадий асарнинг ўткир таъсирчанлигига эришиш учун тинмай изланди. Тўғри, бу изланишлар ҳамма вақт ҳам бирдай ижобий самаралар бер-

гани йўқ. Баъзан шоир баднийликни бир томонлама тушунди, бундай ҳолларда унинг шеърларида мураккаблик, мавҳумлик пайдо бўлди, баъзан формалистик уринишлар шеърнинг аниқ мазмунини хиралаштириб қўйди. Бироқ бу камчиликлар Тихонов ижодининг етакчи белгиларини ташкил қилмайди. У рус классикларидан ўрганди. Пушкин, Лермонтов, Некрасов поэзиясининг сирлари билан танишди. Маяковский билан дўстлик Тихонов поэзиясининг ғоявий чиниқишида катта роль ўйнади. Айни чоқда шоирнинг энг катта устози ҳаётнинг ўзи социалистик қурилиш процессида юз бераётган ўзгаришлар бўлди. Н. Тихонов бепоён Ватанимизнинг ҳамма ўлкаларидаги тарихий силжишни қизиқиш билан кузатиб бордигина эмас, уларда актив курашчи, оташин қурувчи сифатида иштирок ҳам этди. Бу эса унинг ижодига янгича йўналиш бағишлади, асарларининг ғоявий юксак, халқ учун зарур, социализм қурилиши учун фойдали бўлишига ёрдамлашди. Социалистик қурилиш ёзувчи ижоди учун қанчалик бой материал берганини бир воқеа мисолида аниқ кўриш мумкин. 30-йилларнинг бошида бир гуруҳ рус ёзувчилари ҳаётни ўрганиш, социалистик қурилишда иштирок этиш, маҳаллий ёзувчиларга ёрдам бериш учун Ўрта Осиё республикаларига юборилди. Шундай бригадалардан бирида Николай Тихонов ҳам Ўрта Осиёга, тўғрироғи, аввал Туркменистонга келади. Бу сафар ёзувчининг ижодий тақдирида жуда муҳим роль ўйнайди. «1930 йилда бир гуруҳ ёзувчилар билан бирга Туркменистонга қилган сафарим менинг адабий тақдиримда катта роль ўйнади,— деб ёзади Н. Тихонов.— Мен социалистик қайта қурилиш руҳи билан яшаётган ўлкани кўрдим. Биринчи колхозлар ва совхозлар тузилмоқда эди. Бойларнинг сўнгги қаршиликлари барбод бўлмоқда эди. Ҳали босмачиларга қарши шиддатли жанглар тугаганча йўқ эди. Биз ўзига хос турмушга эга бўлган саҳронини, чегара заставаларини, колхозларини, янги ҳаёт қураётган шаҳарларни, мураккаб суғориш системасини ва унинг одамларини кўрдик. Биз бу ўлкани бошдан-оёқ кезиб чиқдик, Қаркидан Амударё бўйлаб қайиқларда сузиб, қирғоқдаги қишлоқларга ҳар хил буюмлар олиб бордик. Туркман халқининг ҳаётини кузатдик, ҳатто афғоний деб аталган қум бўронларини бошдан кечирдик. Бу кунлар ҳеч қачон хотирадан ўчмайди».

Туркменистонга қилинган бир неча ойлик сафарнинг натижаси ўлароқ «Кўчманчилар» ва «Юрга» деган иккита тўплам майдонга келди.

Бу китобларга кирган шеърларда шоир Туркменистон табиатининг ўзига хос томонларини, Ўрта Осиёга хос ёрқин рангларнигина ифодалаш билан чекланмай, бу ўлкада туғилаётган янги социалистик ҳаётни улуғлади. Унинг шеърларида турмушда содир бўлаётган янгиликлар, унинг эскиликка қарши курашда туғилиб, чиниқаётганини, социализм қолоқ ўлкаларга ҳам маърифат нурини олиб келаётгани, бутун ўлкани қоплаб олган ўсиш-ўзгариш пафоси яхши ифодаланган. Шундай шеърлардан бири «Омоч билан хайрлашув» деб аталади.

Н. Тихоновнинг Туркменистонга саёҳати туфайли фақат иккитагина китоб вужудга келгани йўқ. Бу сафарнинг яна бошқа ажойиб самараси ҳам бор: шу сафар туфайли у Ўрта Осиёни, Ўзбекистонни умрбод севиб қолди. Бу ўринда ҳам шоирнинг ўзига сўз берганимиз маъқул, чунки Шарққа муҳаббатини Н. Тихонов жуда эҳтиросли, жўшқин сўзлар билан ифодалаган: «Мен Шарқни жон-дилим билан севиб қолдим ва уйда Шарқ республикаларимизга саёҳат қилишни тарғибот қила бошладим. Мен ўзбекларнинг катта шоирлари, чунончи Ғафур Ғуллом ва Ойбек билан дўстлашдим. Навқирон Ҳамид Олимжон ва Зулфия билан танишдим. Садриддин Айнийга таъзим-тавозе билан салом бердим. Берди Кербобоев билан қимиз ичдим. Мен кўҳна шарқ шоирларининг шеърларини мутолаа қилдим. Шеърлари менда чуқур из қолдирди. Кейин бу шоирларнинг номлари китобхонлар оmmasига маълум ва машҳур бўла бошлади, лекин ўшанда ўзим қўлёзмалардан ўқитиб эшитган шеърлардаги бўёқлар чақмоғини, образлар кучини, байтлар донолигини унутмоғим мумкин эмас. Ўзбеклар юртидаги табнат манзараларини кўриб, дунёни шоирона қилиб ўзгартириш мумкинлигига ишондим. Кейинчалик, йиллар ўтиши билан мен шаҳар ва қишлоқларнинг ҳусни очилиб кетганини, социалистик воқеликнинг яшнаётганини кузатдим».

Шу тариқа, ўзбек адабиёти Николой Тихонов сиймосида содиқ дўст, жонкуяр устоз ва оташин тарғиботчи ортирди. Адабиётимиз билан шоир ўртасидаги дўстлик йиллар ўтган сари мустаҳкамланди ва ажойиб самара-

лар берди. Шу дўстлик туфайли Николай Тихонов ижодаги марказий темалардан бири — халқлар дўстлиги гемаси вояга етди. Бу тема шоир шеърларида фақат Урта Осиё цикли орқалигина эмас, Кавказ цикли орқали ҳам намоён бўлади, Кавказ темаси ҳам шоир ижодида турли-туман шаклда, ранг-баранг кўринишларда жонланади. Шоир Кавказ билан биринчи марта 1922 йилда танишади. Шундан кейин у Кавказга тез-тез борадиган бўлиб қолади. У Шимолий Кавказни ҳам, Грузияни ҳам, Арманистон ва Озарбайжонни ҳам бошидан — охиригача кезиб чиққан десак лоф бўлмайди. У Кавказда ҳам ажойиб дўстлар орттиради. Уларнинг асарларини, айниқса, грузин поэзияси намуналарини рус тилига таржима қилади.

Кавказ бўйлаб сон-саноқсиз саёҳатлар, кавказликлар ҳаёти билан чуқур танишиш, уларнинг маданияти ва адабиётини ўрганиш туфайли Н. Тихоновнинг 1935 йилда «Қахатия ҳақида шеърлар», 1938—40-йилларда «Тоғлар» ва ниҳоят, 1948 йилда «Грузин баҳори» деган китоблари майдонга келди. Бу китобларнинг ҳар қайсиси совет поэзиясида катта ҳодиса бўлди. Буни шу фактдан ҳам кўриш мумкинки, 1949 йилда Н. Тихонов «Грузин баҳори» китоби учун Давлат мукофоти олишга сазовор бўлди. Шоир бу китобларининг ҳаммасида ҳам социализм қураётган янги инсонни бош қаҳрамон қилиб олади, унинг ижодкор меҳнатини улуғлайди, унинг бой маънавий дунёсини, улуғвор ички оламини тасвирлайди. Шоир шеърларида Кавказнинг такрорланмас ранглари, улуғвор манзаралари, пурвиқор тоғлари, ям-яшил гўзал қишлоқлари, жўшқин дарёлари бениҳоя аниқ ва ғоят чуқур лиризм билан тасвирланган. Айни чоқда, Н. Тихонов Кавказ ҳақида бир қатор прозаик асарлар ҳам яратади. Булар ичида, айниқса, «Симон большевик» деган ҳикоя ажралиб туради. Бу ҳикояда ёзувчи Кавказда совет ҳокимиятини ўрнатиб учун курашган ажойиб қаҳрамонлар образини чизиб берган.

Н. Тихоновнинг ажойиб фазилатларидан бири шуки, у ҳаминша бадий ижодни актив жамоатчилик фаолияти билан қўшиб олиб борди. Адабиёт Н. Тихонов учун социализм қуришга ёрдам берувчи восита эди. Шунинг учун у ижодини ватан манфаатига тўла бўйсундирди. Буни қуйидаги мисолдан ҳам кўриш мумкин. 30-йиллар

нинг бошида мамлакатимизда социалистик қурилиш жуда катта суръатлар билан давом этмоқда эди. Халқ хўжалиги соҳасидаги ҳар бир йирик муваффақият атрофимизни қуршаб олган капиталистик лагерда ғазаб ва нафрат туғдирарди. Капиталистик мамлакатлар ягона социалистик мамлакатга қарши бўҳтон ва таҳдидларини янада кучайтирдилар. Бундай шароитда социализм ғалабаларини ҳимоя қилиш учун курашиш, мамлакатимизнинг мудофаа қувватини ошириш учун курашиш муҳим вазифа бўлиб қолди. Бу вазифани бажаришга Н. Тихонов ҳам муносиб ҳисса қўшди. 30-йилларнинг бошида у В. Вишневский, Л. Соболев, П. Павленко, С. Шчипачев каби ёзувчилар билан бирга Қизил Армия ва флотнинг адабий бирлашмасини — ЛОКАФ ташкилотини ва ЛОКАФ журналин ташкил қилди. ЛОКАФ журнали кейинчалик «Знамя» деб ном олди ва ҳозирга қадар нашр қилинмоқда. Бу ташкилот ва журнал, биринчи навбатда, ҳарбий темадаги асарларнинг кўпайишида, Совет Армиясининг қудратини мустаҳкамлашда катта роль ўйнади. Н. Тихоновнинг ўзи ҳам «Уруш» деган повесть ва «Қилич ва тачанка» деган ҳикоялар тўплами билан уруш оловини ёқувчи империалистик кучларни фош қилди, уларга янги дунё соқчиларини — Қизил Армиянинг солдат ва командирларини қарама-қарши қўйдди. Бу асарлар муҳим ташвиқий аҳамиятга эга эди. Шу тариқа Н. Тихонов ижодида яна бир муҳим тема — ҳарбий тема диққат марказига чиқа бошлади. Бу айниқса, 30-йиллар ўртасида яққол кўзга ташланади.

1935 йилда Парижда тинчлик ва тараққиётни ҳимоя қилиш Конгресси бўлади. Н. Тихонов ҳам совет ёзувчилари делегацияси составида Конгрессда иштирок этди. Бу ёзувчининг Европага биринчи сафари эди. У Варшава, Вена, Париж, Лондон каби машҳур шаҳарларни томоша қилади, капитализм дунёсини, унинг иллатларини ўз кўзи билан кўради ва энг муҳими, Европа бўйлаб кезиб юрган фашизмнинг қора кўланкасини аниқ сезади. Фашизм тайёрлаётган урушнинг муқаррарлигига амин бўлади. Бу туйғуларини шоир «Дўстнинг сояси» деган туркум шеърларида ҳикоя қилади.

1939 йилда эса Н. Тихонов Фин урушида иштирок этиш учун фронтга жўнайдди. Жуда оғир шароитларда қаҳратон совуққа қарамай, у совет жангчилари билан ён-

ма-ён душманга қарши жанг қилади. Айни чоқда, шоир ижоддан ҳам тўхтамайди. Унинг шеърлари ва ҳикояларида совет жангчиларининг ватанпарварлиги, қаҳрамонлиги куйланади, урушнинг жанговар лавҳалари тасвирланади.

Оқ финларга қарши урушдан сўнг шоир яна тинч ижод ишига қайтади. Бироқ бу тинчлик узоқ давом этмайди.

1941 йилнинг июнь ойида Н. Тихонов латиш ёзувчиларининг съездида иштирок этади. Бу съездда Ҳамид Олимжон ва Абдулла Қаҳҳор ҳам иштирок этишган эди. Съезд тугагач, меҳмонлар Ригадан жўнаб кетишади, аммо Москвага етиб келишга улгурмай, уруш бошланади: немислар ватанимизга хиёнаткорона бостириб киришган эди, Николай Тихонов яна шинель кияди, яна қалами ёнига автоматни ҳам олишга мажбур бўлади. Тўрт йиллик уруш давомида Н. Тихонов совет Армиясида полковник лавозимида хизмат қилди. Тўрт йил давомида у қалами билан душманга қақшатғич зарба беришдан тўхтамади. Н. Тихонов Ленинград блокадасида бошидан-охиригача иштирок этди. Блокаданинг энг оғир кунларида унинг оташин сўзлари, жанговар мисралари, оптимизмга тўла нидолари Ленинград ҳимоячиларининг қалбини ёритди, уларга далда берди. Ленинград қамали кунларида Н. Тихонов жангчиларга аталган юзлаб варақалар ва мурожаатномалар ёзди, радиодан оташин нутқлар сўзлади, фронт газеталарида мақолалар, очерклар, хабарлар бостирди, айни чоқда шеърлар, поэмалар, ҳикоялар ёзишда ҳам давом этди. Худди шу йилларда Н. Тихонов ижодига хос бўлган яна бир фазилат — совет ватанпарварлиги рўй-рост намоён бўлади.

Худди шу йилларда Н. Тихоновнинг машҳур «Ленинград ҳикоялари» майдонга келди. Қисқа, ихчам, бироқ чуқур маъноли, оташин қалб ҳарорати билан суғорилган бу ҳикоялар қаҳрамон ленинградликларнинг афсонавий фидокорлигини ҳикоя қилади. Уларнинг қаҳрамонлари оддий жангчилар, ишчилар, қизлар, болалар... Ёзувчи ўз қаҳрамонларининг фидокорлигидан завқланиб ҳикоя қилар экан, биринчи навбатда, уларнинг характерида совет тузуми тарбиялаган сифатларни бадиий таҳлил қилади, уларнинг ватанпарварлигини, энг оғир вазиятда ҳам ўзини йўқотмай, темир ирода, метин сабот

билан душманга қарши курашганини тасвирлайди. Совет кишисининг қалбида эзгу туйғулар, олижаноблик, ҳаётга ишонч ҳоким, шунинг учун у очлик қамалини ҳам, душман хуружини ҳам енгилга қобил. Ёзувчи Ленинград қамалининг энг даҳшатли дақиқалари ҳақида ёзса-да, ўнинг асарларига умидсизлик ёт. Аксинча, ҳар бир асарида у ҳаётнинг мангулигини гўзалликнинг абадийлигини, эзгулик ва муҳаббатни улуғлайди. Бу жиҳатдан «Низомий» деган ҳикоя диққатга сазовор.

Н. Тихоновнинг бу даврда яратган поэтик асарлари ичида «Киров биз билан» поэмаси алоҳида ўрин тутди. Бу поэмада шоир қамал қилинган Ленин шаҳрининг улуғвор қиёфасини чизади, ленинградликларнинг шижоатини, ғалабага ишончини улуғлайди.

Поэмада қаҳрамон шаҳарнинг реалистик тасвири билан бир қаторда темир продалик большевик Кировнинг романтик-кўтаринки образи ҳам чизилган. Эгнида кўп жанг кўрган шинель, манглайда юлдуз оловланувчи Киров жанговар полкларни ғалаба сари етақлайди. Поэма ғалабамизнинг муқаррарлигига чуқур ишонч руҳи билан суғорилган. Урушнинг дастлабки ойларида ёзилган бу поэма совет жангчиларини, Ленинград ҳимоячиларини сафарбарлик руҳида тарбиялашда катта роль ўйнади. «Киров биз билан» поэмаси совет шоирларининг Улуғ Ватан уруши ҳақидаги энг яхши поэмаларидан бири бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам 1942 йилда бу поэма Давлат мукофотини олишга сазовор бўлди.

1945 йилда уруш тугади, фашизм тор-мор қилинди. Ватанимиз халқлари яна тинч ижодий меҳнат қўйнига қайтди. Мамлакатимизда буюк қурилиш йиллари, коммунизмнинг муҳташам биносини яратиш даври бошланди. Бироқ империалистик кучлар яна Ватанимиз хавфсизлигига таҳдид сола бошладилар. Янги уруш оловини ёқишга уринганлар, жаҳон халқини янги қиргинлар гирдобига солиб, бундан фойда олишни кўзлаганлар пайдо бўлди. Урушдан кейинги йилларда яна тинчлик учун кураш вазифаси энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолди. Шу тариқа бутун жаҳон миқёсида прогрессив инсоиятнинг тинчлик учун кураши бошланди. Совет Иттифоқи бу гал ҳам ана шу прогрессив ҳаракатнинг байроқдори бўлди.

Иккита жаҳон урушини бошидан кечирган, уруш,

дахшатларини ўз кўзи билан кўрган, мислсиз Ленинград қамалига дош берган кекса солдат Николай Тихонов тинчлик курашчиларининг олдинги сафидан ўрин олди. Яна мақолалар ва очеркларда, шеърлар ва поэмаларда, нутқлар ва мунозараларда, ҳикоялар ва қиссаларда Н. Тихонов уруш оловини ёқувчиларни фош қила бошлади, тинчлик ва демократик гояларини тарғиб қилди, тинчлик курашчиларини улуғлади.

Тинчлик ҳаракатида иштирок этар экан, Н. Тихонов Европа ва Осиёнинг деярлик ҳамма мамлакатларини кезиб чиқди. 1949 йилда у Тинчликни ҳимоя қилиш Совет комитетининг раиси қилиб сайланди. 1950 йилдан бери эса у Жаҳон Тинчлик Кенгашининг аъзосидир. 1958 йилда жаҳонда тинчлик ва демократия ишини мустақамлашдаги катта хизматлари учун Н. Тихонов «Халқлар ўртасида тинчликни мустақамлагани учун» Ленин мукофоти билан тақдирланди.

Н. Тихонов бу йилларда ҳам бадий ижоддан тўхтагани йўқ. Энди унинг ижодида тинчлик темаси биринчи ўринга чиқади. Бунинг ёрқин мисоли сифатида шоирнинг «Тинчлик тарафдорларининг Жаҳон II Конгрессида» деган туркум шеърларини кўрсатиш мумкин. Бу шеърларда шоир Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг тинчлик учун курашида жонбозлик кўрсатган намояндалари образини чизади. Бу шеърлар прогрессив инсоният кучига чуқур ишонч руҳи билан суғорилгандир, «Кўйлак», «Байроқ», «Пак Ден Ай», «Вакил», «Варшава», «Пабло Неруда» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Урушдан кейинги йилларда Н. Тихонов бир неча марта Шарқ мамлакатларига сафар қилади. Айниқса, қўшни Афғонистон, Ҳиндистон, Покистон каби мамлакатларга қилинган сафарлар унда катта таассурот қолдиради. Асрий мустамлака кишанларини парчалаб ташлаб, мустақил тараққиёт йўлига қадам қўйган, қаддини ростлаб, тарихдаги ўз ўрнини топиб олаётган бу халқлар шоир учун янги илҳом беради ва озод Шарқ темаси Тихонов ижодида кенг ўрин ола бошлайди. Шунини айтиш керакки, Шарқ темаси Тихонов учун тасодифий ёки мутлақо янги тема эмас эди. У болалигиданоқ Шарққа жиддий қизиқиш билан қараган. Бу тўғрида Н. Тихоновнинг ўзи шундай ҳикоя қилади: «Ўн икки-ўн уч яшар вақтим-

да мен Шарққа, хусусан, Ҳиндистонга қизиқиб қолдим. Сон-саноксиз китобларни ўқиб чиқиб, ўқиганларимни ҳаммага ҳикоя қилиб бериш иштиёқида ёндим. Бироқ эшитадиган одам йўқ эди. Шунда кўпинча ўзим тўқиган ҳинд манзараларининг сувратини ишладим ва уларни етти-саккиз яшар болаларга кинога ўхшатиб кўрсата бошладим. Улар жон деб сувратларни кўришарди-ю, лекин лекциямни тинглашни исташмас эди. Ҳиндистон тарихи ва географияси ҳақидаги менинг ҳикояларимни эшитишлари учун мен уларга бир неча тийиндан ҳақ тўлаб турар эдим».

Ёзувчининг Шарққа қизиқиш орқали орттирган билими зое кетмади. Кейинчалик шу билимларига таяниб, у шарқ ҳақида бир қанча асарлар яратди. Буларнинг ичида 1919 йилда ёзилган «Сами» деган достон ажралиб туради. Н. Тихонов 1920 йилда бу достонини Москвада Вафо деган ҳиндига ўқиб беради. Рус тилини яхши билган Вафо достонга, умуман, ижобий баҳо беради. Бу достонда шоир ҳинд меҳнаткашларининг ҳуқуқсиз, оғир ҳаётини чизади. Сами — бадавлат соҳибнинг хизматкори. У ҳар куни калтакланади, оч қолади. Кунлардан бирида у баланд тоғлар ортидаги олис мамлакатда Ленин деган одам чиққанини, у энг буюк соҳиб бўлса ҳам, ҳеч кимни калтакламаслигини, оддий меҳнаткаш халқнинг дўсти эканини эшитади. Ленин унинг учун умид ва нажот машъалига айланади. Шоир ҳинд воқелигидан олинган биринчи поэмасида Лениннинг бутун жаҳон меҳнаткашларининг доҳийси экани ҳақидаги ғояни олға сурган эди.

Н. Тихонов Шарқ ҳақида фақат шеър ва достонларгина эмас, прозаик асарлар ҳам яратган. Шундай асарларидан бири «Вамбери» қиссасидир. Ёзувчи бу кичик қиссада венгер шарқшуноси Герман Вамбери образини чизади, унинг шарқ мамлакатларига, жумладан, Ўрта Осиёга саёҳатини батафсил тасвирлайди ва бу орқали Шарқнинг ўтган асрдаги ҳаётини, шарқ султонларининг золимлигини, мамлакатларда ҳукм сурган жаҳолат ва қашшоқликни очиб беради. Шу тариқа, шарқ темаси Н. Тихонов ижодида кўп йиллар давомида ишланиб, шоир ижодининг муҳим томонларидан бирини ташкил қилди. Сўнгги йилларда бу темани ишлашда Н. Тихонов янги муваффақиятларга эришди. Бу жиҳатдан унинг

«Дуоб» туркуми диққатга сазовордир. 1949—50-йилларда яратилган бу туркумни 1960 йилда Мамарасул Бобоев ўзбек тилига таржима қилди. 30 шеърдан иборат бўлган бу туркумда шоир Покистон ва Афғонистоннинг бугунги ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади. Шеърларда кўҳна Шарқнинг ўзига хос табиати, кўзни қамаштирувчи ранглари, қадимий маданияти, такрорланмас урф-одатлари, ола-ғовур бозорлари, шаҳарлари бениҳоя нозик ва аниқ тасвирланган. Бироқ туркумнинг асосий фазилати бунда эмас. Энг муҳими шундаки, шоир озодлик йўлига қадам қўйган Покистон ва Афғонистон халқларининг ҳаётига совет кишисининг кўзи билан қарайди, бу халқларга дўстлик ва садоқат туйғуларини, чексиз ҳурмат туйғуларини изҳор қилади. Шеърларнинг ҳаммасида ҳам халқлар ўртасидаги дўстлик ва тинчлик ғоялари зўр шоирона куч билан ифодаланган. Бу туркум шеърларда Н. Тихонов ижодига хос бўлган интернационализм янги куч билан жаранглайди. Шунинг учун ҳам 1950 йилда Н. Тихоновнинг «Дуоб» шеърлар туркуми Давлат мукофотини олишга сазовор бўлди.

Н. Тихонов сўнгги йилларда шарқ темасида прозаик асарлар ёзишда ҳам давом этмоқда. Бу ўринда «Покистон ҳикоялари», «Оқ мўъжиза», «Тоғлар мамлакати ҳикоялари» каби китобларини кўрсатиш лозим. Буларда ҳам ёзувчи шеърларидаги каби Покистон ва Афғонистон воқелигини кўрсатади. Бу мамлакатлардаги уйғониш, халқларнинг колониализм қолдиқларига, империализм хуружларига қарши кураши, бу курашдаги шижоат ва мардлик ёзувчининг диққат марказида туради. Бу китоблардаги ҳикояларнинг қаҳрамонлари оддий меҳнаткаш одамлар — уларнинг ҳаммаси ҳам ўз миллий озодлигини ҳар нарсадан азиз кўради, ҳаммаси ҳам ўз мамлакати, унинг тарихи, ўз маданияти учун ифтихор қилади, ҳаммаси ҳам империализмни жиндан баттар ёмон кўради ва Совет Иттифоқини эзилган мамлакатларнинг чинакам дўсти деб билади. Шунинг учун уларнинг қалбида совет кишисига нисбатан меҳр-муҳаббат ҳислари жўш уради. Бу ҳикояларда ҳам совет ёзувчисининг интернационализи, қўшни халқларга самимий ҳурмати яхши ифодаланган. Бунга амин бўлиш учун «Тоғлар мамлакатининг ҳикоялари» тўпламига кирган «Бобирнинг қабри» ҳикоясини эслаш керак.

Николай Тихонов ҳозир 78 ёшда. Бироқ фақат оппоқ сочи-ю, бир оз букик қоматигина унинг кексалигидан да-лолат беради холос. У ҳамон серилҳом, серзавқ, бутун кучини халқ ишига сарфлаётган ёзувчи. Сўнги йиллар-да ҳам унинг китоблари кетма-кет чиқиб турибди. Бу асарлари ичида, айниқса, «Қўш камалак» китоби ажра-либ туради. Ёзувчи бу асарида ажойиб бадиий формада ўзи босиб ўтган ҳаёт йўли ҳақида, қаламкаш дўстлари тўғрисида ҳикоя қилади. «Қўш камалак»да айниқса, Ўрта Осиё манзаралари, Кавказ гўзалликлари, Ленин-град қамалининг унутилмас таассуротлари яхши чизил-ган. Н. Тихонов ҳамон ижодий меҳнат билан бирга ак-тив жамоатчилик фаолияти билан ҳам шуғулланади. У ҳамон Жаҳон Тинчлик кенгашининг аъзоси, Совет Тинч-лик Комитетининг раиси, адабиёт ва санъат соҳасидаги Ленин мукофоти ва Давлат мукофоти Комитетининг ра-иси. Николай Тихонов — Ленин мукофотининг лауреати. Коммунистик партия ва совет давлати унинг совет ада-биётини ривожлантириш соҳасидаги хизматларини тақ-дирлаб, унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини берди. Дарҳақиқат, Н. Тихоновнинг ҳаёти ҳам, ижоди ҳам қаҳрамонона мазмунга эга. Шунинг учун ҳам уни тўла асос билан Қаҳрамон ёзувчи деб аташ мумкин.

Берди Кербобоев

«Ўтган умрнинг фазилат ва нуқсонларини тарози палласига қўйиб тортиб бўлмайди. Унинг узунлигини чизгич билан ҳам ўлчаёлмайсан...»

Совет адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, машҳур туркман ёзувчиси Берди Кербобоевнинг «Қайгисиз Отабой» романи ана шу сўзлар билан бошланади. Дарҳақиқат, ўтган умрни на тарози палласида тортиб, на чизгич билан ўлчаб кўриш мумкин. Уни фақат қилинган ишлар билан, қурилган бинолар, тарбияланган шогирдлар, яратилган асарлар билан ўлчаसा бўлади. Шу меъёр билан Берди Кербобоевнинг ҳаёт йўлига бир назар ташлайлик...

У Туркменистонда совет ҳокимиятини барпо этишда актив қатнашган революция ветеранларидан бири. У социалистик қурилиш жабҳаларида жонбозлик кўрсатган, туркман халқининг янги маданиятини яратувчиларнинг олдинги сафида борган, туркман совет адабиётининг пойдевориغا ғишт қўйган, илм-фаннинг ривожига катта ҳисса қўшган. У шеърлар ва дostonлар, ҳикоялар ва пьесалар, қиссалар ва романлар яратган. Унинг асарлари туркман халқининг миллий онгини ўстиришда катта роль ўйнаган, янги ҳаёт учун курашда халқни янги-янги ғалабаларга илҳомлантирган. У — академик. Берди Кербобоев адабиётшунос олим сифатида туркман

адабиётни тарихининг кўпгина саҳифаларини барпо этган. У — йирик жамоат арбоби, республика Олий Советининг депутаты сифатида актив иш олиб боради. Унинг салкам 80 ёшлик умри ана шундай сермазмун. Шунинг учун ҳам туркман халқи уни ўз фарзандидай севади ва ардоқлайди. Туркменистонда ўзбек адабиёти ва санъати декадасига борганимизда республиканинг ҳамма жойида Берди Кербобоевнинг шуҳрати улуг эканини ўз кўзимиз билан кўрдик. Ашхобод студентлари ва Копетдоғ нефтчилари, Красновод балиқчилари ва Тошовуз пахтакорлари, Чоржўй боғбонлари ва Мари чорвадорлари уни чин қалбдан ҳурматлаб, «Бизнинг Берди оға» деб аташади, унинг романлари ҳақида баҳслашишади, шеърларини ёд айтишади, қўшиқларини куйлашади.

Берди оға ўзбек ёзувчиларининг меҳрибон ва гамхўр мезбондек кўтиб олди. Ашхободнинг сўлим оқшомларидан бирида Берди оғанинг боғига тўпландик. Дўстона дастурхон атрофида гурунг авж олди. Адабиёт ҳақида, алоқаларимиз тўғрисида мириқиб суҳбатлашдик. Мен ўша кечада Берди оғанинг нуроний сиймосига тикилиб ўтириб, қувноқ ҳазилларини эшитиб ўтириб, унинг босиб ўтган машаққатли ва шарафли ҳаёт йўлини ўйлаб кетдим...

Берди Кербобоев 1894 йилда Ашхобод областининг ҳозирги Тажан районига қарашли Омонша-Капан овулида туғилди. Отаси деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланар, бироқ йил бўйи тинимсиз меҳнат қилиб топгани кўп болалик оилани тебратишга етмас эди. Ота фарзандларини илмли кўришни истар, бироқ бу орзуни рўёбга чиқариш учун имкон йўқ эди. Ниҳоят, олти ўғил, бир қиз ичида тақдир ёш Бердига кулиб боқади — онла аъзолари ҳамма қийинчиликларни бўйинларига олиб, ёш Бердини саводли қилишга қарор беришади. У аввал овул мактабида, кейин Тажан мадрасасида ўқийди. Кейин ярим йилча Бухоро мадрасаларида бирида таҳсил кўради. Берди мадрасада ўқир экан «Қуръон» ёдлаш, диний илмларни ўрганиш билан чекланмайди, у форс ва араб тилларини қунт билан ўрганади. Ўқишнинг биринчи йилларидаёқ унинг қалбида адабиётга катта муҳаббат уйғонади. Берди бу муҳаббатни авайлаб, парвариш-лаб, шарқ адабиёти намуналарини ўқий бошлайди, айниқса, Низомий, Навоий, Саъдий, Фирдавсий, Ҳофиз ка-

би буюк шоирларнинг ижодини синчиклаб ўрганади, уларнинг газаллари ва дostonларини қўлдан қўймай ўқийди. Худди шу йилларда у туркман шоирларининг ижоди билан ҳам таниша бошлайди. Байрам — шоир, Кўрмулла, Мулладурди, Матажи, Камина каби шоирларнинг асарлари унда чуқур таассурот қолдиради. Айниқса, буюк Маҳтумқулининг доно фикрларга бой, чинакам халқчиллик руҳи билан суғорилган асарлари ёш Бердини бир умрга мафтун қилади. Маҳтумқули унинг энг сеvimли шоири бўлиб қолади. Ешлигиданоқ зийрак, ҳар нарсага қизиқувчан Берди Бухорода ўқиб юрган вақтларида илк бор рус тили билан ҳам танишади. У вояга етган сари фақат адабиётдан эмас, ҳаётдан ҳам сабоқ ола бошлайди. Ҳаёт эса ғоят аламли ва аччиқ эди. У ҳамма жойда меҳнаткаш халқнинг қашшоқлик ва муҳтожлик ичида ҳаёт кечираётганига, меҳнат қилиб, унинг ҳузурини кўрмаётганига гувоҳ бўлади. Умр бўйи деҳқончилик қиладиган туркманнинг бир ҳўплам сувга зорлиги, чорвадорнинг юпунлиги, Туркменистоннинг қуёши жаҳолат ва зулматни ёрита олмаётгани унинг қалбини изтиробга солади.

Ниҳоят, 1917 йил етиб келди. «Аврора» садоси туркман саҳроларига ҳам янги ҳаёт нафасини олиб келди. Бу даврда фақат мадраса ҳужраларидагина эмас, ҳаёт қозонида ҳам обдон қайнаб улгурган Берди Кербобоев революцияни шодлик билан кутиб олди. Бироқ ҳаёт мураккаб нарса. Унинг оқими равон эмас. Йигирма икки яшар Берди ҳаётнинг катта йўлига тушиб олгунча, анча-мунча огир синовларга дуч келади, кўпгина жиддий говларни енгиб ўтади. Революциянинг биринчи йиллари Туркменистонда ҳам қизгин курашлар билан ўтди. Бойлар, миллатчилар, феодаллар осонликча таслим бўлгани йўқ. 1918 йилда Тажанда миллатчи Азизхон атрофига куч тўплаб, советларга қарши исён кўтаради ва ҳокимиятни эгаллаш биланоқ маҳаллий аҳоли ўртасида ёппасига сафарбарлик ўтказди. Берди ҳам ҳарбий ишга сафарбар қилинади. У Азизхон штабида ҳўжалик ишларида ишлашга мажбур бўлади. Бироқ Берди большевиклар билан алоқани узмайди, махфий тарзда йигитлар ўртасида советлар фойдасига тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боради. Шу сабабдан оқгвардиячилар уни қамоққа олиб, ҳарбий дала судига берадилар. Суд

уни отишга ҳукм қилиши муқаррар эди. Берди дўстларининг ёрдамида қамоқдан қочишга муваффақ бўлади. Шундан кейин у 1919 йилнинг охиригача Закаспий фронтининг сиёсий бўлимида хизмат қилади. Туркманистонда босмачилар тор-мор қилиниб, чет эл интервентларни улоқтириб ташлангандан кейин, Берди Кербобоев тинч қурилиш ишига ўтади. У аввал халқ маорифи соҳасида, сўнг «Совет Туркманистони» газетасида ишлайди. Редакцияда ишлаб юрган йилларида унинг журналист ва ёзувчи сифатидаги фаолияти бошланади.

1924 йилда Берди Кербобоевнинг асари биринчи марта матбуотда эълон қилинади. Бу «Яна ич» деган ҳажвий шеър эди. Шундан кейин унинг асарлари биринкетин босилаверади. Берди Кербобоев шеърлар билан бирга бошқа жанрларда ҳам кучини синаб кўради. Чунинчи, 20-йилларнинг ўртасида унинг «Тарякаш ва табиб» деган комедияси сахнага қўйилади ва китобча бўлиб босилиб чиқади. Худди шу йилларда у биринчи туркман поэмасини яратади. «Аёллар дунёси» деб аталган бу поэма маснавий формасида ёзилган бўлиб, туркман аёлининг аҳволи ҳақида умумий тарзда ҳикоя қилади. Бироқ шундай бўлса-да, у туркман китобхони учун янгилик бўлди. Чунки дostonда афсонавий воқеалар эмас, эртак эмас, реал воқелик ҳикоя қилинган, кундалик турмуш қаламга олинган эди. Бу поэмада туркман аёлининг ҳаёти бошдан-оёқ жонли манзараларда гавдаланади, шоир эҳтирос билан аёлнинг ҳуқуқсизлигини, эски урф-одатлар исканжасида эзилганини қоралайди ва уни янги ҳаёт гўзалликларидан баҳраманд бўлишга, инсон сифатида мағрур яшашга чақиради.

Берди Кербобоевнинг бундан кейинги поэмаси ҳам шу темага бағишланган. Бу поэма «Одат қурбони» деб аталади. Поэмада қадимий одатларнинг чиркинлиги фош қилинади. Эски одатга кўра эри ўлса, аёл қайниси га хотин бўлиши керак. Ҳатто марҳумнинг укаси гўдак бўлса ҳам, аёл энагадек уни қўлида кўтариб катта қилиши, кейин унинг қули бўлиб қолиши лозим. Шоир аёлни молга, забонсиз маҳлуққа тенглаштириб қўйган ана шу одатни қоралайди.

Берди Кербобоев бу йилларда фақат ўтмиш темасидагина эмас, кундалик ҳаётда бўлаётган социалистик ўзгаришлар ҳақида ҳам кўпгина шеърлар ва дostonлар

яратади. Бу жиҳатдан унинг 30-йилларнинг бошида яратган «Оқ олтин» ва «Амударё» поэмалари характерлидир. «Оқ олтин» поэмасида туркман пахтакорларининг меҳнати куйланса, «Амударё» поэмасида шоир туркман халқининг сув ҳақидаги асрий орзуларини ифодалайди, совет ҳокимиятининг ёрдамида асов дарё жиловланишига, туркман саҳросида боғлар унажагига ишонч билдиради.

30-йилларнинг бошида Берди Кербобоев социалстик қурилиш пафосини акс этдирган ҳикоя ва очерклар ҳам яратади. Улар «Ҳақиқат» номи билан алоҳида китоб бўлиб босилиб чиқади. Берди Кербобоевнинг бу асарлари ҳамма ижобий фазилатларига қарамай, ҳали бадий мукамалликдан йироқ эди. Ёзувчига ҳали тажриба етишмас, маҳорат сирлари пинҳон эди. Шунинг учун у билимини чуқурлаштириш, маҳоратини ошириш устида тинмай меҳнат қилади. 1927 йилда Берди Кербобоев Ленинграднинг Шарқ институтига ўқишга киради. Саломатлиги туфайли у институтни тугатолмаган бўлса ҳам, институт қўйнида ўтказилган фурсат унга кўп нарса берди. У, айниқса, рус тилини ва рус адабиётини пухта эгаллади. Кўпгина Шарқ ёзувчилари ижодидан анча нарса ўрганди. Бу жиҳатдан, айниқса, бадий таржима унга катта ёрдам берди. Берди Кербобоев Лев Толстойнинг ҳикоя ва қиссаларини, Шолоховнинг «Тинч Дон»ини, М. Горькийнинг «Она» романини ва яна кўпгина асарларни туркман тилига таржима қилди. Тўла асос билан айтиш мумкинки, рус тили Берди Кербобоев учун маҳорат тилсимотларини очишга калит бўлди. Бу тўғрида ёзувчининг ўзи яхши айтган: «Рус тили... Мен бу тилни Пушкин, Толстой, Горький, Федин, Шолохов асарларини ўқиб ўргандим. Мен ёзувчи сифатида уларнинг асарларини ўз халқим тилига таржима қилганимда эса, уларнинг моҳиятини чуқурроқ кўрдим, шогирд ҳамиша маслаҳат беришга, йўл кўрсатишга, ўргатишга тайёр турган устозга ёндошгандай, уларга ҳурмат-муҳаббат билан авайлаб муносабатда бўлдим. Рус тилини тобора чуқурроқ ўрганганим сари, менинг нигоҳим қаршисида рус, совет ва жаҳон адабиёти ҳамда маданиятининг улуғвор хазинаси тўлароқ ва кенгроқ очила борди. Менинг ёзувчилик савиям, ғоявий савиям ошди, сўз санъатини тушунишим бойиди...»

Шу тариқа Берди Кербобоев тинмай ўқиш-ўрганиш, меҳнат қилиш, изланиш туфайли кўпмиллатли совет адабиётининг атоқли намояндаларидан бирига айлана борди.

Улуғ Ватан уруши йиллари ёзувчининг ижодий биографиясида алоҳида ўрин тутади. Бу йилларда у Туркманистон Ёзувчилар Союзига раҳбарлик қилди. У Союзининг раҳбари сифатида ҳам, ижодкор сифатида ҳам ҳамма имкониятларни ишга солиб, фронтга кўмаклашишга, ғалаба соатини тезлаштиришга, халқни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга катта ҳисса қўшди. Унинг шеърлари, очерклари, публицистик мақолалари халқни янги ғалабаларга ундади. Берди Кербобоев ёзувчилар бригадалари билан бирга фронтларга борди, колхоз ва совхозларда, завод ва фабрикаларда адабий кечаларда иштирок этди. Бу учрашувларда ёзувчининг оташин сўзи одамларнинг қалбини алангалантирди, урушнинг оғир дақиқаларида уларга мадад берди. Айни чоқда Берди Кербобоев уруш даврининг қийинчиликларига қарамай, йирик асарлар устидаги ишини тўхтатгани йўқ. Бунинг самараси ўлароқ, унинг «Дадил қадам» романи майдонга келди. Бу асар 1947 йилда Давлат мукофотига сазовор бўлди.

«Дадил қадам» романининг биринчи китоби 1940 йилда эълон қилинган эди. Ёзувчи уруш йилларида романининг иккинчи ва учинчи қисмини ёзиб тугатди.

«Дадил қадам» романи совет адабиётида катта ҳолиса бўлди. У рус тилига, қардош халқлар тилларига, ажнабий тилларга таржима қилинди. Бу тасодиф эмас эди, чунки «Дадил қадам» совет тарихий романчилигининг энг яхши традицияларини ижодий давом этдириш асосида яратилди. 30-йилларда мамлакатимизда социалистик тузум узи-кесил ғалаба қозонгандан кейин, деярлик ҳамма миллий республикаларда халқ босиб ўтган тарихий йўлни чуқур идрок қилишга эҳтиёж пайдо бўлди. Халқ қандай йўлни босиб ўтди, бу йўлда у қандай ғовларни енгди, унга мадад берган, раҳнамо бўлган куч нимада? Унинг кечаги ҳаёти қандай эди-ю, бугун қанақа? Адабиёт образлар тили билан ана шу саволларга жавоб бериши лозим эди. Шунинг учун ҳам 30-йилларнинг охирида қозоқ адабиётида «Бўтакўз» ва «Обой», тожик адабиётида «Қуллар», ўзбек адабиётида

«Қутлуғ қон», озарбайжон адабиётида «Шамо» каби йирик эпик асарлар пайдо бўлди. «Дадил қадам» романи мана шу тарихий — революцион эпопеялар силсила-сида ўзига муносиб ўрин тутди.

«Дадил қадам» Туркменистонда Октябрь революция-сининг ғалабаси ҳақидаги роман. Унда туркман халқининг совет ҳокимиятини ўрнатиш учун олиб борган кураши, чет эл интервентлари ва босмачиларнинг ёш советлар республикасига қарши хуружи, Қизил Армия ва маҳаллий халқ томонидан уларнинг тор-мор этилиши кенг ва атрофлича тасвирланган.

«Дадил қадам» чинакам монументал асардир. Унда туркман халқининг революция арафасидаги ва революциянинг дастлабки йилларидаги ҳаёти ёрқин ва қабарик картиналарда кўрсатилади. Ёзувчи бизни туркман овулининг ҳаёти билан, у ерда ҳукм сурган патриархал-уруғчилик муносабатлари билан, турли шаклларда тўхтовсиз давом этган синфий кураш билан таништиради. Биз туркман деҳқонининг ночор ва қашшоқ аҳволи билан танишамиз, ер ва сув атрофида бўлган қиргинларга гувоҳ бўламиз, туркман аёлининг ҳуқуқсиз аҳволига ачинамиз, бойларнинг зулми ва ўзбошимчалигидан нафратланамиз. Зулм, қашшоқлик, муҳтожлик туркман меҳнаткашларининг кўзини очади ва улар коммунистик партия раҳбарлигида озодлик учун, ер-сув учун, адолат учун курашга отланади. Ёзувчи, айниқса, туркман халқининг революцион курашини, бу курашни юзага чиқарган ижтимоий-иқтисодий фактларни чинакам реалист ёзувчига хос маҳорат билан чизиб берган.

Берди Кербобоев ва унинг романи тўғрисида ёзган кўпгина танқидчилар «Дадил қадам»ни туркман адабиётининг «Тинч Дон» деб аташади. Дарҳақиқат, «Дадил қадам» билан Шолоховнинг «Тинч Дон»и ўртасида муайян муштараклик бор. Бу, айниқса, бош қаҳрамонлар тақдирининг умумийлигида кўрилади. «Дадил қадам» романининг бош қаҳрамони Ортиқ Боболи ҳам худди Григорий Мелехов каби мураккаб ҳаёт йўлини босиб ўтади. Ортиқ Боболи — оддий деҳқон оиласидан чиққан йигит. У ўтмишнинг ҳамма жафосини ўз елкасида татиб кўрган. Бироқ ҳар қанча зулм ва ҳақоратлар кўрмасин унинг табиати аслигича қолган — унинг инсонлик ғурурини ҳеч нарса буколмайди. У зулмга қарши ку-

рашчилар сафидан ўрни олади, 1916 йилдаги миллий-озодлик ҳаракатида иштирок этади. Кейинчалик Ортиқ саводсизлиги туфайли ҳаётда адашади. Тақдир тақозаси билан босмачилар даврасига тушиб қолади, Азизнинг ишонган йигитларидан бирига айланади. Ёзувчи Ортиқнинг хатоларини, изланишини, фожеали адашишларини ишонарли қилиб кўрсатиб берган. Ортиқни боши берк кўчадан руслар қутқаради. У темир йўлчи ишчи, большевик Иван Чернишев билан танишади. Чернишев унга синфий курашдан сабоқ беради, унинг ҳақиқий душманлари ким-у, дўстлари ким эканини кўрсатади. Унинг таъсирида Ортиқ Боболи узил-кесил советлар томонига ўтади ва босмачиларга қарши актив курашади.

Ёзувчи романда Ортиқнинг шахсий ҳаётини, ички дардларини, психологиясини ҳам ёрқин тасвирлаган. Айниқса, Ортиқнинг гўзал Ойнага муҳаббати роман сюжетининг марказий линияларидан бирини ташкил қилади. Ойна тақдирга тап берган, пешанасига тушганини чидам билан кечираверадиган пассив аёл эмас, балки янги ҳаёт туфайли уйғонган, ўз ҳаққи-ҳуқуқи, инсонлик қадр-қиммати, муҳаббати учун кураша оладиган, эски урф-одатлар исканжасини ёриб чиқишга қуриб етадиган мард қиз. Ортиқ ҳам, Ойна ҳам ўқувчининг муҳаббатини қозонадиган пухта образлар. Уларнинг тақдирини ёзувчи туркман меҳнатқашларининг тарихий тақдирини умумлаштириб берган. Туркман халқи ҳаётининг ижтимоий-сиёсий, тарихий, этнографик жиҳатдан мукамал тасвирлангани, кўпгина қаҳрамонлар характерининг ва биринчи навбатда Ортиқ, Ойна каби бош қаҳрамонлар характерининг ёрқин чизилгани, ғоявий аниқлик бу романи ҳозирги туркман прозасининг энг яхши намуналаридан бирига айлантирди. Шунинг учун ҳам кейинчалик бу роман асосида кинофильм ва сахна асари яратилди. Улар ҳам фақат Туркменистондагина эмас, Ватанимизнинг кўпгина қисмида томошабинларнинг муҳаббатини қозонди.

Берди Кербобоев Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда ҳам бутун кучини, ғайратини, илҳомини халқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантиришга бағишлади.

1947 йилда ёзувчининг ҳаётида катта воқеа рўй беради — у Коммунистик партия сафига киради. Бу ҳодиса ёзувчининг янги-янги ижодий уфқлар сари етаклайди.

У халқ олдидаги масъулиятини янада чуқурроқ ҳис қилгани ҳолда ижод қилади. Бу йилларда ҳам Берди Кербобоев кўпгина асарлар яратди. Булар ичида «Оға-инилар» деган пьесасини ва «Ойлар» деган достонини алоҳида кўрсатиш мумкин. Бу асарнинг иккови ҳам Улуғ Ватан уруши темасига бағишланган бўлиб, автор уларда туркман халқининг фронтдаги ва фронт орқасидаги қаҳрамонлигини мадҳ этади, халқлар дўстлиги ғояларини улуғлайди. Айни чоқда, ёзувчини Ватанимизнинг кечаги кунигина эмас, янги даврдаги ҳаёти, замондошларнинг юксак маънавий қиёфаси, меҳнатдаги фидокорлиги ҳам қизиқтиради. У урушдан кейинги туркман қишлоғининг ҳаётини синчиклаб ўрганади. Бу изланишлар оқибатида Б. Кербобоевнинг «Ойсултон» повести майдонга келади. Повесть Давлат мукофотини олишга сазовор бўлади. У ўз вақтида ўзбек тилига ҳам таржима қилинган. Бу қиссада ёзувчи туркман пахтакорларининг қаҳрамонона меҳнати ҳақида ҳикоя қилади, шу меҳнат туфайли гуллаб-яшнаётган туркман қишлоқларининг янги манзарасини чизади. Бироқ бу повесть айрим камчиликлардан ҳам холи эмас. Асарда конфликтсизлик «назарияси»нинг салбий таъсири яққол сезилиб туради.

Партиямизнинг XX съезди социалистик жамият тарихида янги саҳифа очганидек, Берди Кербобоев ижодида ҳам янги уфқлар очди. Ёзувчи кўп йиллар давомида қалбида авайлаб асраб келган, парваришлаб, вояга етказган ниятини рўёбга чиқаришга, замондошлари ҳаётини ҳар томонлама кенг ва чуқур қамраб олган, туркман халқининг асрий орзулари ушалаётганини ҳикоя қилувчи романини яратишга муваффақ бўлди. Бу ниятнинг тугилиш тарихи ҳам, рўёбга чиқиш тарихи ҳам қизиқ ва ибратли: 20-йилларнинг охирида Берди Кербобоев биринчи дафъа Бокуга боради ва Боку атрофида электропоездда сайр қилади. Бокуга биринчи марта борган ҳар қандай одам, унинг теварак-атрофида бўлар экан, бир нарсадан ғоят лол қолади. Боку атрофи қалин ўрмон. Бироқ бу ўрмон дарахтлардан ташкил топган эмас, нефть вишкаларидан ташкил топган. Туну кун бир зум тишмай нефть чиқариб ётган вишкаларни кўрган Берди Кербобоев Туркменистонда ҳам шундай вишкалар кўришни орзу қилади. У пайтларда эндиgina туркман нефтини қидириш ишлари бошланган эди. Кўп йиллардан

кейин бу ишлар муваффақият билан якунланади. Туркманистонда ҳам нефть топилади. Нефть вишкалари, газ қувурлари туркман саҳросининг кўҳна қиёфасини ўзгартира бошлайди. Шунда ёзувчи туркман нефтчилари ҳақида, уларнинг шижоаткор меҳнати ҳақида роман ёзишга аҳд қилади ва бу аҳдини амалга ошириш учун астойдил меҳнат қила бошлайди. У аввал нефтчилар ҳаётини ўрганиб, кўпгина очерк ва ҳикоялар яратади. Лекин буларда ўз қаҳрамонларининг маънавий бойлигини, руҳий гўзаллигини тўла очиб беролмаётганини ҳис қилади ва Небитдоғга кўчиб ўтади. У ерда икки йил давомида нефтчилар билан бирга яшайди ва ишлайди. Буларнинг оқибатида Берди Кербобоевнинг янги асари — «Небитдоғ» романи майдонга келади. Ёзувчининг ўзи бу романи ҳақида шундай деган эди:

«Романдаги шароит ва одамлар реал шаҳарлар, корхоналарнинг жонли одамлари. Улар мен ўсган шароитдан, шу пайтгача мен кўрган ва билган одамлардан кескин фарқ қилади. Бор-йўғи бир-икки авлод ҳаёти давомида мутлақо ўзгариб кетган бу янги одамларни қандай тушуниш керак? Кечаги балиқчи — бугун пармалаш мастери, кечаги чорвадор — бугун геолог, ер ости бойликларини изловчи... Бу ердаги одамларнинг ҳаммаси бир ўй билан — ер ости бойликлари ва уларни халққа хизмат қилишга мажбур этиш ўйи билан яшайди. Бу ерда мутахассисларнинг билими, пармаловчиларнинг тажрибаси ва қатъияти қадрланади, шахсий ва коллектив масъулият туйғуси ҳоким. Бу ерда одамларнинг ўзаро муносабатлари янги ва бу муносабатларда янги характерлар шаклланади. Бу ерда социалистик Туркманистоннинг ажойиб паҳлавони — ишчилар синфи туғилиб, кун сайин эмас, соат сайин улғаяди. Қандай қилиб унинг ички дунёсига кириб бориш мумкин, унинг ҳислари, туйғуларини билиб олиш мумкин? Бу ер ости хазиналарига қўл уришдан қийин бўлса қийинки, осон эмас. Бу одамларни тушуниш — халқ тақдирини содир бўлган ўзгаришларни тасвирлаш демакдир. Бу ўзгаришлар эса улғуворлиги жиҳатидан революция ва граждандар уруши йилларида содир бўлган ўзгаришлардан қолишмайди».

XX съезддан кейинги даврда Берди Кербобоев фақат

прозада эмас, бошқа жанрларда ҳам баракали ижод қилди. Бу йилларда ҳам у халқ билан ҳамнафас, яқдил яшади ва халқнинг асрий орзулари рўёбга чиқаётганини қувонч билан куйлади. Бу жиҳатдан унинг «Туркман диёрининг баҳори» поэмаси диққатга сазовор. Бу поэма Қорақум каналининг қурилишига бағишланган. Шоир Аму сувларини Туркман саҳросига буриб, қақраб ётган чўлу биёбонларда яшил водийлар, зумрад боғлар яратётган қаҳрамонларни улуғлайди. Бу йилларда Берди Кербобоев драматургия соҳасида ҳам жиддий ижодий муваффақиятларга эришди. 60-йилларнинг ўртасида туркман халқи шоир Махтумқулининг юбилейини кенг нишонлади. Берди Кербобоев шу тўйга тўёна тарзида «Махтумқули» тарихий драмасини яратди. Унда автор XVIII асрда яшаб ижод қилган оташин шоир Махтумқулининг жонли қиёфасини чизишга, унинг ички дунёсини очиб беришга, айни чоқда шоир атрофини қуршаган ижтимоий муҳитнинг характерли сифатларини кўрсатишга муваффақ бўлган. Махтумқули пьесада оташин шоиргина эмас, ажойиб инсон, халқпарвар гуманист, ватани ва халқининг озодлиги учун курашган жангчи сифатида ҳам намоён бўлади. У поэтик асарлари орқали халқнинг бахт-саодати учун курашади, бироқ замон унинг идеалларини рўёбга чиқаришга йўл қўймайди.

Тарихий ҳаққонийлик, чуқур психологизм, бадний мукамаллик «Махтумқули» трагедиясини ҳозирги драматургиянинг энг яхши намуналаридан бирига айлантирди. «Махтумқули» ўзбек тилига ҳам таржима қилинган ва Муқимий театрида саҳнага қўйилган. Пьеса биринчи марта туркман адабиёти ва санъатининг Тошкентдаги декадаси ўтаётган кунларда саҳнага қўйилган ва уни авторнинг ўзи ҳам томоша қилган эди.

Берди Кербобоевнинг сўнгги йирик асари «Қайғисиз Отабоев» романидир. Ёзувчи бу романини Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 50 йиллик юбилейига бағишлади. Роман бу қутлуғ санага муносиб совға бўлди, чунки унда оташин революционер, машҳур давлат арбоби Қайғисиз Отабоевнинг порлоқ сиймоси чизиб берилган. Қайғисиз Отабоев Туркменистон Халқ Комиссарлари Советининг раиси эди. Ёзувчи унинг болалиги ва ёшлик йилларини тасвирлайди. Биз аста-секин Қайғи-

сиз Отабоевнинг турмуш таъсирида синфий онги уйғониб борганини, революцион кураш йўлига кирганини кўрамиз. Унга революция мактабини ўтишда рус ишчилари ва зиёлилари яқиндан ёрдам беради. Қайғисиз Отабоев Туркменистондаги граждандар уруши йилларида босмачиларга, оқгвардиячиларга, чет эл интервентларига қарши актив кураш олиб боради, социалистик революция ғояларини кенг халқ оммаси ўртасида тартиб қилади. Шу тариқа у партиянинг содиқ фарзанди бўлиб етишади ва Туркменистоннинг раҳбар ходимларидан бирига айланади.

Берди Кербобоев 80 ёшга тўлиб, 81 ёшга қадам қўйганда — 1974 йилда вафот этди. Бироқ у умрининг сўнгги дамларигача навқирон йигитларга хос ғайрат билан яшаб, ижод қилди. У Туркменистон Ёзувчилар Союзининг раҳбари ва СССР Ёзувчилар Союзининг секретарларидан бири эди. У академик олим сифатида туркман совет адабиётининг муҳим проблемаларини, классик адабиёт масалаларини ҳал қилишга кўп меҳнат сарфлади. У республика Олий Советининг депутати сифатида давлат ишларини ҳал этишда актив қатнашди. У бир лаҳза ҳам қўлидан қаламини қўймай, мукаммал бадиний асарлар яратишда ва шу орқали халққа хизмат қилишда жонбозлик қилди.

Шунинг учун ҳам Коммунистик партия ва совет ҳукумати унинг совет адабиётини ривожлантиришдаги хизматларини юқори баҳолаб, унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини берди. Бу мукофот эса ёзувчининг илҳомига илҳом, кучига куч қўшди. У ёзувчининг халқ олдидаги масъулиятини, бурчинини янада чуқурроқ талқин қила бошлади.

«Бир қулочли туркман. гиламида,— деб ёзади Берди Кербобоев,— миллионтача тугунчак бор. Шулардан биронтаси ёмон тугилган бўлса, у гулзор ичидаги янтоқдек кўзга хунук кўринади. Ёзувчи ҳам ўз ишининг моҳир устаси бўлиши керак — унинг асаридаги ҳар бир ҳарф гиламдаги тугунчакка ўхшаш гап. Бундан ташқари, ҳамиша ёзувчининг ижтимоий бурчини, ўқувчи олдидаги масъулиятини ёдда тутиш лозим. Шундагина ўқувчининг жонажон дўстига айланиб қоладиган асарлар яратиш мумкин. Ёзувчининг бахти ва орзуси ҳам шунда».

Алексей Сурков

Мен Алексей Сурковни биринчи марта йнгирма йил аввал — 1951 йилнинг охирида кўрган эдим. У вақтларда Москвада Горький номидаги Жаҳон адабиёти институтида ўқирдим. Институтимиз Воровский кўчасида эди. Институтдан икки юз қадамлар нарида, Восстание майдонининг ёнбошида ўтган асрдан қолган икки қаватли бежиримгина сариқ иморат бор эди. Бу иморатга СССР Ёзувчилар Союзи жойлашган эди. Мен бу ерга тез-тез келиб турардим, чунки Союзда ҳар хил темаларда қизиқарли кечалар, мунозаралар, муҳокамалар, учрашувлар бўлиб турарди. Кунлардан бирини Маяковский ҳақида мунозара бўлишини эшитиб, Союзга бордим. 50-60 киши сифадиган чоғроққина конференц-залда мунозара бошланди. Мунозарага сабаб бўлган гап шундай эди: урушдан кейин баъзи адабиётшунослар ва шоирлар Маяковскийнинг совет поэзиясига таъсирини бир томонлама талқин қила бошлашди. Уларнинг фикрича, совет шоирлари ичида Маяковскийнинг шогирди ёки издоши дейишга муносиблари кам, маяковскийчасига ёзаётган, унинг анъаналарини давом эттираётган тўрт-бештагина одам бор, поэзияда фақат шуларни тан олса бўлади, қолган шоирларнинг Маяковскийга алоқаси йўқ, бинобарин, уларнинг ижоди ҳам унча қимматга эга эмас. Уша кезларда газеталарда бундай талқиннинг хатолиги

танқид қилинган бўлса-да, бу қараш тарафдорлари ҳали узангидан тушганча йўқ эди. Улар Союздаги мунозарада ҳам ўз қарашларини қаттиқ ҳимоя қилишди. Мунозара охирлаб қолганда, минбарга ўрта ёшлардаги келинган одам кўтарилди. Аввал у менга анча босиқ, ҳаракатлари вазмин, унча-мунча нарсани парвойига келтирмайдиган беғам одамдай кўринди. Бироқ у гап бошлаши билан, тасаввурим бутунлай ўзгарди. У биринчи жумладаноқ ҳаяжон билан, тўлқинланиб, жўшқин-жўшқин гапира бошлади. Унинг ҳаяжонини нутқининг оҳангида акс этар, овози гоҳ кўтарилар, гоҳ пасаяр, гоҳида кўпириб тошиб келаётган тўлқинни эслатарди. У «о»ни чўзиброқ, оғзини тўлдириб айтарди. Тили чучукроқ, бироқ бу чучуклик ўзига жуда ярашганди. Гапираётганида қўллари, боши, бутун гавдаси ҳаракатга кирар, пешанасига тушиб турган бир тутам малла сочи тинмай силкинарди. Унинг эҳтироси, ҳаяжони бир зумда залдагиларни сеҳрлаб олди. У аввал Маяковскийнинг жонли қиёфасини чизиб берди. Кейин Маяковский бутун бир олам эканини, ҳеч қандай қолипга сиғмаслигини, учтўртта шоирга эмас, бутун совет поэзиясига таъсир кўрсатганини, совет шоирларининг ҳаммаси Маяковский мактабидан баҳраманд бўлганини гапирди. Унинг фактларга тўла, далилларга бой эҳтиросли нутқи рақибларининг қарашларини чиппакка чиқарди. Мен нотикнинг маҳоратига маҳлиё бўлиб, ёнимдагилардан кимлигини сўрадим. Нотик — Алексей Сурков экан. Ростини айтсам, ўша пайтларда мен Сурковнинг номини бир-икки эшитган бўлсам ҳам, кимлигини, нима иш қилишини, қандай асарлари борлигини яхши билмас эдим. Ўша куни у менга ҳақиқат учун курашга ҳамиша тайёр турган метин иродали жангчидай туюлди. Кейин унинг ҳаёт йўли билан, китоблари билан танишиб чиққанимда, бу тасаввуримнинг тўғрилигига яна бир бор амин бўлдим. Ҳа, Алексей Сурковни тўғри маънода ҳам, рамзий маънода ҳам жангчи шоир, курашчан инсон деб атаса бўлади.

Алексей Александрович Сурков 1899 йилнинг 14 октябрида Ярослав губернасининг Рибинск уездига қарашли Середнево қишлоғида қашшоқ деҳқон оиласида туғилди. Қалин ўрмонлар, ўтиб бўлмас ботқоқлар орасида жойлашган бу қишлоқ қадимдан қашшоқлиги билан маш-

хур эди. Чунки қишлоқ атрофида экиладиган ер, пода боқиладиган ўтлоқ жуда кам эди. Шунинг учун кўпгина деҳқонлар бола-чақани боқиб учун иш излаб, катта шаҳарларга йўл оларди. Сурковнинг болалиги муҳтожлик ичида, қишлоқ ҳаётининг диққаттирувчи зулмати ичида ўтди. Сурков болалигини эслар экан шу зулматни ёриган ёлғиз нур сифатида мактабни тилга олади: чунки мактаб унинг учун ҳали кўз кўрмаган янги дунёга дарвоза бўлган эди. «Мактаб,— деб ёзади Сурков автобиографиясида,— менда китоб ўқишга ҳавас уйғотди, менга тор қишлоғимиздан катта ҳаёт сари етаклади. Энг муҳими, менинг гўдаклик қалбимда дунёни билишга эҳтиёж пайдо қилди». Сурков мактабда ўқиб юрганида Пушкин, Лермонтов, Некрасов асарлари билан танишди ва улар орқали жарангдор рус нутқининг ажиб оҳангини умрбод севиб қолади. Қишлоқ мактабининг тўрт синфини тугатгач, оиладаги таомилга кўра, ўн икки яшар Алёшани пул топиш учун катта шаҳарга жўнатишди. Шундай қилиб, 1911 йилда Алёша ёнида ярим сўм пул, қўлтиғида яхши ўқигани учун мукофотга берилган Некрасов шеърлари билан Петербургга келиб қолади ва унинг «ҳаёт университети»даги таҳсилни бошлади. «Олти ярим йил,— деб ёзади Сурков.— «бегона юрт»да, «бегона одамлар» орасида, менинг кичик тақдиримга тошдай совуқ, бефарқ қараган пойтахт Санкт-Петербургда яшадим. Бир хўжайин қўлидан иккинчисига ўтдим, ҳар хил касб-корларни қилдим, неча марталаб калтакландим, руҳан эзилдим, ҳақоратландим, фақат шу шаҳар устидан Улуғ Октябрьнинг оловли шамоли гуриллаб эсгандан кейингина, бу азоблардан қутулдим. Шунда мен миллионлаб тенгдошларим ва ватандошларим билан бирга ҳамма ҳунарлар ичидаги энг олижанобининг — ер юзидаги ҳамма одамлар учун бахт яратувчилик ҳунарининг эгаси бўлдим».

Шундай қилиб, бегона шаҳар қўйнида бир бурда нон гамида тентираб, муҳтожлик ва хўрлик чекиб юрган, эртаги кунидан мутлақо беҳабар қишлоқчи йигитни Улуғ Октябрь ҳаётининг катта йўлига олиб чиқди. 18 яшар Алексей революцион воқеаларнинг актив иштирокчисига айланди. У аввал порт ишчиларининг профсоюзини ташкил қилади, кейин большевиклар партияси сафига кирилади. 1918 йилда контрреволюцияга қарши жанг

қилиш учун фронтга кетади. У ерда отлик разведкачи ва пулемётчи касбини эгаллайди. Тамбов губернасида Антонов бандаларига қарши жанг қилади.

Фронтдан қайтгач, уч йил қишлоқда яшайди. Бироқ бу уч йил ҳам қулоқларга, непманларга қарши жанг билан ўтади. У волнсполкомда ишлайди, ташвиқотчилик қилади, қишлоқ мухбири бўлади, хуллас, 20-йилларнинг мураккаб шаронти нимани тақозо қилган бўлса, ўша ишни бажаради. 1924 йилда у қишлоқдан Рибинск шаҳрига, бу ердан Ярославль шаҳарига ишга ўтади. Бу шаҳарларда Сурков комсомол ишида ишлайди, кейин журналистлик қилади, комсомол газетасига редактор бўлади. 1925 йилда Сурков Пролетар ёзувчиларининг I съездида РАПП ташкилотининг правлениясига ва секретариатига сайланади. Шундан кейин у Москвага кўчиб ўтади. Москва унинг учун иккинчи она юрт бўлиб қолди. Шу шаҳарда у шоир ва журналист сифатида баалоғатга етди. Шу шаҳарда у Қизил профессорлар институтини тамомлади. Шу шаҳарда Сурковнинг биринчи шеърлар тўплами босилиб чиқди. Сурковнинг ижоди ҳақида гапиришдан аввал, унинг адабиёт даргоҳига қандай кириб қолгани тўғрисида сўзлашайлик. Алексей Сурков қачон биринчи марта шеър ёзганини аниқ эслолмайди, бироқ шеър ёзишга қизиқиши қачон пайдо бўлганини яхши билади. Бу 1916—17 йилларда содир бўлган эди. Сурков «Правда» газетасида Демьян Беднийнинг ишчилар ҳаётидан олинган шеърлари ва масалларини ўқиб, уларга маҳлиё бўлади. Улардан таъсирланиб, ўзи ҳам шеър ёзади-ю, дарров газетага юборади. Табиийки, шеър босилмайди. Шундан кейин Сурков анча вақтгача шеър ёзишни ташлаб юборади. Октябрдан кейин «Красная газета» чиқа бошлагач, у яна шеър ёзади ва газетага юборади. Шеър босилиб чиқади. Биринчи муваффақиятдан илҳомланган ҳаваскор энди кўплаб шеърлар ёзади. Уларнинг анча-мунчаси босилади ҳам. Кейин армияга кетади. Фронт шаронтида «шеърдан кўра зарурроқ ишлар билан шуғулланади». Урушдан кейин яна поэзия соҳасидаги изланишларини қайта тиклайди. Унинг шеърлари «Молодая гвардия» ва «Октябрь» журналларида босила бошлайди. Шундай қилиб, 1930 йилга келганда, яъни унинг биринчи китоби босмадан чиққан пайтларда Сурков озми-кўпми тажриба орттирган, асарлари мат-

буотда босилган расмана шоир сифатида танилиб қолган эди. Шундай бўлса-да, у ижодининг бошланишини 1930 йил деб ҳисоблайди. Шу йил шоирнинг биринчи китоби — «Тарона» босмадан чиқди. Китоб босмадан чиқishi биланоқ, жамоатчиликнинг диққатига сазовор бўлди. Тўплам ҳақида кўпгина тақризлар пайдо бўлди. Танқидчилар китобга кирган шеърларнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида ҳар хил фикр айтсалар-да, адабиётга ўзига хос овозга эга бўлган бақувват шоир кириб келганини, у поэзияга ўзи билан бирга катта янгилик олиб кирганини, «Тарона» тўплами поэзияда кагта ҳодиса бўлганини яқдиллик билан қайд қилишди.

«Тарона» тўпламидаги шеърлар, асосан, революция темасига бағишланган бўлиб, Сурков уларда революция солдатларининг ҳақиқий образини яратишга уринган эди. Тўғри, 30-йилларда революция темаси ва революционер образи адабиётимиз учун янгилик эмас эди. Бу темада прозада ҳам, драматургияда ҳам, поэзияда ҳам анчагина оригинал ва пухта асарлар яратилган эди. Бироқ поэзияда революция темасини ишлашда ҳамон сохта романтикага берилиш, революционерларни аллақандай фавқулодда шахслар сифатида тасвирлаш ҳоллари учраб турарди. Сурков ана шунга қарши чиқади. Унинг шеърлари мунозаравий характерга эга. У революцион ҳақиқатни бутун мураккаблиги билан чизишга, революционер образини ҳаётнинг ўзидагидек жонли, аниқ белгилар орқали яратишга интилади. Бу жиҳатдан Сурковнинг «Қаҳрамон» шеъри диққатга сазовор. Унда шоир ўз қаҳрамони экзотикадан холи эканини, романтик қаҳрамонларга ўхшамаслигини, балки терламалар, битлар қақшатса ҳам, революцион жангларда йиртиқ байроқлар остида Читадан Донбассга қадар юрган инқилобнинг оддий аскари эканини таъкидлайди.

30-йилларда Алексей Сурковнинг бирин-кетин «Тендошлар», «Мардлар ватани», «Биз шундай улғайдик» каби тўпламлари босилиб чиқади. Бу тўпламларга кирган шеърларда шоир аввалги асарларидаги мотивларни янада чуқурлаштиради. Буларда ҳам оддий совет кишилари, уларнинг жанг майдонидаги фидокорлиги шоирнинг диққат марказида туради. «Олтинчи», «Отлиқ киши», «Атака», «Кўшиқ ҳақида» каби шеърлар шулар жумласидандир. Бу асарлари туфайли А. Сурков 30-йил

ларда поэзиямизда яна бир муҳим темани ишлашга ҳисса қўшди. Бу тема — ватанимизнинг мудофаа қуввати ни мустаҳкамлаш, халқни Қизил Армияга муҳаббат руҳида тарбиялаш, уни келажақда бўладиган ҳарбий синовларга дош бероладиган қилиб тарбиялаш темаси эди. Шу тариқа, А. Сурковнинг 30-йиллардаги ижодида унинг характеридаги бош хусусият — жангчилиги намоён бўлади.

1937 йилда Сурковнинг «Қўшиқ йўлидан» деган тўплами босилиб чиқди. Бу тўпламга унинг 30-йилларда яратган энг яхши қўшиқлари кирган.

30-йилларда мамлакатимизда социализм узил-кесил ғалаба қозонгандан сўнг, ҳаёт қувноқроқ бўлиб қолгандан кейин, жамиятда оммавий қўшиққа эҳтиёж ўсиб кетди. Давримиз руҳини, янги одамларнинг туйғуларини ифодалайдиган янги қўшиқлар керак эди. Шунинг учун кўпгина шоирлар қўшиқ яратиш борасида астойдил меҳнат қилишади. Натижада 30-йиллар поэзиясида қўшиқ жанри етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу жанрни ривожлантиришда Лебедев-Кумач, С. Алимов, М. Исаковский каби шоирларнинг роли бениҳоя катта бўлди. Улар яратган «Широка страна моя родная», «По долинам, по взгорьям», «Катюша» каби қўшиқлар ҳамон халқимизнинг сеvimли қўшиқлари сифатида яшаб келмоқда. Қўшиқ жанрини ривожлантиришда Сурковнинг ҳам ҳиссаси катта бўлди. У 30-йилларда 80 тадан ортиқ қўшиқ яратди. Сурков қўшиқлари характериға кўра иккига бўлинади: уларнинг бир қисми ҳарбий марш қўшиқларидир. Булар: «Отлиқ армия қўшиғи», «Уч разведкачи», «Чапаев ҳақида қўшиқ», «Қўналгада», «Юриш қўшиғи» кабилардир. Бу қўшиқлар ўша йилларда ҳарбий қисмларда севилиб айтиларди. Чунки улардаги ғоявий чуқурлик, мазмунининг теранлиги, жўшқин оҳанг билан, бардамлик руҳи билан чамбарчас қўшилиб кетган эди.

Сурков жанговар қўшиқлар билан бир қаторда, «Қизлар қўшиғи», «Мактуб», «Волгалик қиз», «Айрилиқ» каби ғоят гўзал лирик қўшиқлар ҳам яратди. Улар самимийлиги, халқчиллиги, инсон қалбини ҳаққоний ифодалаши билан халқнинг муҳаббатига сазовор бўлди. А. Сурков қўшиқларининг кўпчилиги бугун ҳам ўз жозибасини йўқотгани йўқ, Ватанимизнинг турли жойларида улар ҳамон салобат ва жўшқинлик билан янграмоқда.

1939 йилнинг кузида А. Сурков Қизил Армия сафида Ватан муҳофазатига овланади. Аввал у Ғарбий Беларуссияни озод қилиш учун юришга қатнашади, декабрда эса фин фронтга жўнайти. Фин урушининг бошидан охиригача А. Сурков фронт газетасида ишлайти. У жанговар варақалар, очерклар, фелъетонлар, шеърлар ёзди. Фронт ҳаёти уни кўп нарсага ўргатади ва биринчи навбатда, ҳарбий воқеликни, Қизил Армияни тасвирлаганда фақат ҳаққоний ёзиш кераклигига ишонтиради. А. Сурковнинг шу даврда яратган асарлари «Бу Шимолда бўлган эди» деган китобига кирди. Бу тўпламдаги шеърларда шоир урушнинг ҳақиқий манзарасини, машаққатини, қийинчиликларини рўйрост кўрсатади. Сурков шеърларида уруш—кишидан ҳамма кучини, ҳамма иқтидорини ишга солишни талаб қилувчи сермашаққат иш эканини, фақат фидокор, қийинчиликлардан кўрқмайдиган одамларгина ғалабага эришишини тасвирлайди. Сурковнинг бу йиллардаги шеърларининг қаҳрамонлари ҳам кўринишда оддий, лекин бу оддийлик замирида улуг жасорат ва фидокорлик ётади.

Фин уруши тугади. А. Сурков Москвага қайтиди. Бироқ миллионлаб совет кишилари каби А. Сурковга ҳам тинч ижодий меҳнат билан шуғулланиш насиб этмаган эди. 1941 йил етиб келди. Яна шинель кийишга, яна қалам билан бирга милликни ҳам қўлга олишга тўғри келди. А. Сурков биринчилардан бўлиб фронтга кетди. У фронт газеталарида журналист бўлди, очерклар, варақалар, мақолалар ёзди, айна чоғда шоирлик бурчини ҳам унутмади. Уруш бошланган куннинг эртасигаёқ «Правда» газетасида унинг «Довюраклар қўшиғи» босилиб чиқди. Кейинчалик бу шеър миллионларнинг қўшиғига айланди. Бу қўшиқдаги:

Довюракдан тоб тортади ўқ,
Довюракка найза ботмайди!

деган нақарот жангчиларнинг севимли мақоли бўлиб қолди. А. Сурковнинг 1954 йилда чиққан икки томлик «Танланган асарлар»нинг 2-томи «Жангчи қасами» деган сочма билан бошланади. Бу асар 1941 йилнинг 3 июлида ёзилган. Шоир унда бениҳоя зўр ҳаяжон билан рус кишисининг қалбидаги ғаддор душманга нафрат

туйғусини, галабамизга ишонч руҳини ифодалаган. Ма-на шундай оташин асарларни — жангчиларнинг руҳини кўтарган, уларнинг галабага ишончини мустаҳкамлаган, қалбига малҳамдай далда берган асарларни уруш йилларида Сурков кўплаб яратди. Унинг асарлари «Правда», «Красная звезда», «Известия», «Комсомольская правда» каби ўнлаб газеталарда босилди. Унинг уруш йилларида ёзилган шеърлари остидаги изоҳларга бир назар ташланг. «Москва остида. 1941.» «Ғарбий фронт. 1942». «Осколка. 1942». «Донда. 1942». «Ржев остида. 1942». Сурков ҳамиша жанглар энг қизиган жойда, катта мухорабаларнинг тақдири ҳал қилинаётган нуқталарда бўлган. Бунда ҳам А. Сурковнинг характеридаги жангчиликни, ҳамиша энг қийин, энг машаққатли жойга отланишини кўрамиз. А. Сурковни энг яхши маънода «окоп шоири» деб аташ мумкин, чунки у ўзи окопларда юриб ижод қилиш билан чекланмай, окопдагилар ҳақида, уларнинг мардлиги ҳақида ҳам куйлади. Уруш йилларида А. Сурковнинг «Москва остида Декабрь», «Нафратни куйлайман», «Солдат қалби», «Уч дафтар», «Йўллар ғарбга олиб боради», «Қасоскор Россия», «Ғазабли қалб қўшиғи», «Мен зафарни куйлайман» каби тўпламлари босилди. Тўрт йил ичида босилган саккиз тўпламнинг ўзиёқ шоирнинг бу оғир йилларда сира тинмасдан меҳнат қилганини, бутун илҳомини, бутун эҳтиросини галабамизни тезлаштиришга бағишлаганини кўрсатади.

А. Сурков уруш йилларида яратган шеърларида ҳам ўзининг аввалги эстетик принципларига содиқ қолди, яъни совет кишисининг мислсиз қаҳрамонлигини баландпарвоз ва сердабдаба мисраларда эмас, оддий, ҳаётий, самимий сатрларда куйлади. Айни чоғда у «Қалбнинг калиди» шеърида «чиройли сўзларнинг қуруқ либоси»ни қоралади, унинг ўрнига «мардона ҳақиқат» сўзлари лозимлигини тасдиқлади. Шунга амал қилиб, шоир оддий жангчиларнинг, командирларнинг қаҳрамонлигини ҳаётий деталларда ғоят ҳаққоний тасвирлайди. «Разведкачи Пашков», «Талаш бобо», «Алоқачи», «Кўр гармончи ҳақида қўшиқ», «Сталинград ҳимоячиларига», «Чол», «Сибирлилар», «Солдат», «Прасковья», «Полоцк яқинидаги тунги жанг» каби шеърлари шулар жумласидандир.

А. Сурковнинг бундай асарлари совет жангчиларини курашга сафарбар қилишда катта роль ўйнади, бинобарин, 1945 йилда фашистлар Германияси устидан қозонилган тарихий ғалабаларда шоирнинг ҳам улкан ҳиссаси бор.

1945 йилда уруш тугаб, тинч қурилиш йиллари бошланди. Совет халқи хўжаликни тиклаб, аста-секин коммунистик жамият пойдеворини барпо этишга киришди. Бироқ тарих сабоқларини жуда тез унутган ёвуз империалистик кучлар совет халқининг тинчлигига таҳдид сола бошладилар. Янги уруш оловини ёқишга уринган инглиз-америка империалистлари яна жаҳонни қонга ботириш режаларини туза бошладилар. Бутун жаҳон халқлари мана шу ёвуз кучларни жиловлаб қўйиш ниятида қудратли ҳаракат бошлади. Бу ҳаракат тинчлик учун кураш деб ном олди. Бутун ижодини халқ ҳаётига бағишлаган, ҳамиша инсонни улуғлаган, унинг тинчлигини, бахтини куйлаган совет ёвузчиси бу ҳаракатдан четда қололмас эди. А. Сурков ҳам бошқа ёзувчилар билан бирга тинчлик учун курашчилар сафида турди. Энди у тинчлик армиясининг оддий солдати сифатида оташин нутқлари, эҳтиросли мақолалари, жўшқин шеърлари билан янги уруш оловини ёқувчиларга қарши актив кураш бошлади. 1946 йилда А. Сурков Эрон ёзувчилари съездига меҳмон сифатида иштирок этди. Эрон сафари капитализм иллатларини, мустамлакачилик сиёсатининг оқибатларини ўз кўзи билан кўришга имкон берди. Шундан сўнг у турли совет делегациялари составида Англия, Франция, Италия, Германия, Чехословакия, Болгария, Ҳиндистон, Покистон, Хитой каби мамлакатларда бўлди. Тинчлик учун курашдаги активлиги учун Сурков Жаҳон Тинчлик Кенгашининг бюросига сайланди. Сурков чет эл сафарларидан олган таассуротлари натижасида туғилган шеърларини «Жаҳонга тинчлик», «Йўллар», «Шарқ ва Ғарб», «Инсоният ҳақида қўшиқлар» каби китобларида эълон қилди.

А. Сурков бу йиллардаги шеърларининг кўпгина қисмида жаҳон капиталистларининг ҳақиқий қиёфасини фош қилади, янкиларнинг агрессорлигини, Европа мамлакатларининг мустақиллигини оёқ ости қилаётганини, жаҳон халқларининг тинч ҳаётига таҳдид этаётганини ўткир сатирик бўёқларда очиб беради. «Баралла ҳай-

қиринг, эй виждон аҳли», «Чикаго фабриканти», «Янкилар Копенгагенда», «Дания эртаги» каби шеърлари шулар жумласидандир.

Эрон циклига кирган шеърларида эса кўҳна Эроннинг бугунги ҳаёти реалистик манзараларда гавдаланган. «Техрон бозорида», «Эрон кўрфази», «Шероз», «Жануб йўли», «Кирмоншоҳ йўлида» каби шеърларда буюк маданият яратган, ўтмишда буюк шоирлар, буюк сиймолар етиштирган эрон халқига самимий муҳаббат-ҳам бор, айни чоғда, шоир «пўкак қалпоқлилар»нинг бу халққа оғу ичирганидан газабланади, бугунги эрон ҳаётидаги мудроқликни, буюк сиймолар қабрига қумлар ҳужум қилаётганини афсус билан тасвирлайди:

Достонлар куйлаган эй кўҳна шаҳар.
Мудрайсан ўтмишни эслаб серқайғу.
Пўкак қалпоқ кийган валинеъматлар
Сени заҳарлайди ичириб оғу.
Оҳ, ёмон кўзларнинг ёвуз қасдига
Чидолмай тўкилар гулдан япроқлар.
Шероз шоирлари қабри устига
Саҳродан ўрмалаб кирар қумлоқлар.

(Шайхзода таржимаси).

Бу мисралар «Шероз» шеърдан олинган. Машҳур совет шоири М. Исаковский А. Сурковнинг бу шеърига «Поэтик санъат ҳақида» деган китобчасида жуда юқори баҳо берган эди. А. Сурков тинчлик ҳақидаги шеърларида ҳам яна оддий инсонга, унинг ақл-идрокига, иродасига ишонади, унинг ёрқин образини яратади. «Оддий меҳнаткаш инсон муқаррар тарзда уруш оловини ёқувчилар устидан ғалаба қозонади» деган ғоя Сурковнинг кўпгина шеърларидаги асосий лейтмотивдир.

А. Сурков совет поэзиясида ўзига хос ўрин тутувчи шоир. Унинг поэзияси чуқур гуманизм билан суғорилган, лирик қаҳрамони — оташин ватанпарвар ва чинакам интернационалист инсон. А. Сурков бу ғояларни эҳтирос билан, тўлқинланиб куйлайди. Шу эҳтироси туфайли у совет поэзиясида Маяковский изидан бориб, публицистик лирика жанрининг ривожланишига чинакам ғоявий,

чуқур партиявий лириканинг ўсишига катта ҳисса қўшди.

А. Сурков характерга, ижодининг йўналишига кўра чинакам жангчи шоир. У — коммунизм қурувчилар армиясининг оддий солдати. У солдат сифатида ҳамиша олдинги сафда. Ҳатто ҳозир ҳам, 70 ёшдан ошганига қарамай, солдатлик бурчини шараф билан ўтамоқда. 3—4 йил бурун Сурковнинг «Замон садоси» деган китоби чиқди. Шу китобда шоир 1962 йилдаги кундалигидан айрим саҳифалар келтирган. Эътибор беринг:

«Март. Италия, Флоренция шаҳри. Европа ёзувчилари уюшмасининг конгрессида иштирок этган. Июль. Украина. Киевда А. С. Пушкинга ҳайкал очиш маросимларида қатнашган. Июнь. Литва. Каунас. Литва шоири Эдуард Межелайтисга Ленин мукофоти топшириш тантаналарида иштирок этган. Июнь. Грузия. Рус адабиёти декадасининг иштирокчиси. Июль. Ярославль. Туркменистон адабиёти декадаси иштирокчилари билан поэзия байрами ўтказган. Сентябрь—октябрь. Болгария. Болгария бўйлаб. поэзия байрами ўтказишда қатнашган. Ноябрь. Москва. Спорт саройида ўн беш минг киши иштирок этган поэзия кечасига раислик қилган». Бир йил ичида шунча иш қила олиш учун, булардан орттириб, яна ижод қилиш, шеър ёзиш учун чинакамига битмас-туганмас ғайратга, ёшлик шижоатига, тиниб-тинчимас, эҳтиросли қалбга эга бўлиш керак. А. Сурков буларнинг ҳаммасига эга. Унга ҳавас қилмай бўладими!

Бу саналганлар фақат бир йилнинг иши. Ундан кейинги йилларда ҳам бундай ишлар давом этмоқда. Чунончи, 1970 йилда Алексей Сурков кўҳна Самарқанднинг 2500 йиллик юбилей тантаналарида иштирок этди.

Коммунистик партия ва Совет давлати А. Сурковнинг адабиёт соҳасидаги хизматларини юқори баҳолади — бутун умри ижодий меҳнатда ўтган, ҳамиша актив жамоат арбоби бўлган, неча марталаб СССР Олий Советига депутат қилиб сайланган, КПСС Марказий Комитетига аъзоликка кандидат бўлган, СССР Ёзувчилар Союзига бир неча йиллар давомида раҳбарлик қилган Алексей Александрович Сурковга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини берди. Бу олий унвон Сурков ҳаётининг ички мазмунига гоյат мосдир.

Михаил Исаковский

Қўшиқлар ҳам одамларга ўхшаш ўз тақдирига эга. Қўшиқлар ҳам бахтли ёки бахтсиз, умри қисқа ёки умри боқий бўлиши мумкин. Шундай қўшиқлар бўладики, улар ҳаёт юзини кўришга улгурмай оламдан ўтадилар. Бироқ шундай қўшиқлар ҳам бўладики, улар пишиқлиги, оҳангдорлиги, халқчиллиги, дилраболиги билан ҳаммани ўзига ром қилиб олади. Одамларнинг қалбига жў бўлиб қолади ва узоқ йиллар давомида умрнинг энг яхши дўстидай, энг яқин ҳамроҳидай яшайди. Бундан 34 йил аввал—1938 йилда ана шундай қўшиқлардан бири туғилган эди.

«Катюша» деб аталувчи бу дилрабо қўшиқ аввал Москвада Давлат джаз оркестри томонидан ижро этилган, кейин радиодан эшиттирилган эди. Шу-шу бу қўшиқ жаҳон бўйлаб музаффар юриш бошлади. Бир йил давомида у бепоён Ватанимизнинг ҳамма томонига тарқалди. Уни пионерлар ҳам, комсомоллар ҳам, кексалар ҳам завқ билан куйлай бошлашди. Кейин қўшиқ Ватанимиз чегараларидан ўтиб, бошқа мамлакатларга тарқала бошлади. 1939 йилда Қизил Армия Ғарбий Украина ва Ғарбий Белоруссияни озод қилганида, маҳаллий халқ уни «Катюша»ни куйлаб, қарши олди.

Улуғ Ватан уруши йилларида «Катюша» Франция ва Италия партизанларининг энг сеvimли қўшиқларидан бўлиб қолди. Шундан кейин «Катюша» океанлар оша Америка Қўшма Штатларига, урушдан кейин эса Япо-

нияга бориб етди. Токиода ҳозир ҳам «Катюша» деб аталган кафе бор. У ерда ҳар кун и ҳеч бўлмаса бир марта шу қўшиқ ижро этилади.

Бизнинг мамлакатимизда «Катюша»нинг печогли кенг тарқалганини шундай факт билан ҳам исботлаш мумкин. «Катюша» яратилгандан кейин кўп ўтмай, ҳар хил жойларда унга тақлидлар, назиралар вужудга кела бошлади. Айниқса, уруш йилларида Катюшанинг фронтдаги қаҳрамонлигини куйловчи тақлидлар кўпайди. Уч-тўрт йил ичида бундай назираларнинг сони 100 дан ошиб кетди. Бу қўшиқнинг шуҳрати улуглигидан уруш йиллари иختиро қилинган, ёвга қирғин келтирган реактив миномётларни «Катюша» деб аташди. Бундай бой саргузашт, бой тарих камдан-кам қўшиққа насиб бўлади. Бу қўшиқни машҳур совет шоири Михаил Васильевич Исаковский яратган эди.

Исаковский «Катюша»ни ёзган пайтида совет поэзиясининг атоқли намояндаларидан бири, кўпгина поэтик тўпламларнинг муаллифи, халқ ўртасида машҳур бўлиб кетган қўшиқларнинг автори сифатида танилган эди. Бироқ у бу мартабага қийин ва машаққатли ҳаёт йўлидан келган. Шоир Васильев Исаковский ҳақида ёзган мақоласида «Исаковскийнинг ҳаёт йўли ҳақида гапирганда бепоён Россиянинг хушбўй дала ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олаётгандай бўласан киши» дейди. Бу тўғри гап. Чунки Исаковскийнинг ҳаёти рус ҳаёти, айниқса, рус қишлоғи билан чамбарчас боғланиб кетган.

Михаил Васильевич Исаковский 1900 йилда ҳозирги Смоленск областининг Глотовка қишлоғида туғилди. Унинг отаси Василий Назарович ва онаси Дарья Григорьевна деҳқончилик қилишар, лекин бундан келадиган даромад оилани боқишга етмас эди. Бу оила ўн уч фарзанд кўрган бўлиб, Михаил уларнинг ўн иккинчиси эди.

Михаил ёшлигиданоқ оғир хасталикка учрайди — унинг кўзи жуда заиф эди. Уни даволатиш, дурустроқ врачларга кўрсатиш учун эса ортиқча пул йўқ эди. Хасталигига қарамай, Исаковский мустақил савод чиқаради, кейин қишлоқ мактабида ўқийди. Уқитувчилари Исаковскийнинг Смоленск гимназиясига киришига ёрдам беришади. Бироқ донмий муҳтожлик ўқишни давом эттиришга йўл қўймайди. Исаковский гимназиянинг б-синфидан кетиб, қишлоқда ўқитувчилик қилмоқчи бўла-

ди. Лекин ўқитувчиликка имтиҳон топширолмади. волисполкомда котиб ёрдамчиси бўлиб ишлайди.

Бу орада 1917 йил етиб келади. Улуғ Октябрь революцияси ғалаба қозонади. Революция Исаковский тақдирини ҳам тубдан ўзгартириб юборади. 1918 йилда большевиклар партияси сафига кирилади. Шундан сўнг бир неча йиллар давомида журналистлик фаолияти билан шуғулланади. Икки йил уезд газетасида, кейин Смоленскда губерна газетасида ишлайди. 1931 йилда эса Москвага кўчиб ўтади ва бир йилча «Колхозчи» журнаliga редакторлик қилади. Бироқ соғлиғи заифлиги тўғриси орадан кўп ўтмай, умуман, ишни ташлашга мажбур бўлади. Шундан кейин Исаковский фақат ижодий меҳнат билан шуғулланиб келди.

Исаковскийнинг биринчи шеъри 14 яшарлигида Москвада чиқадиган «Новь» газетасида босилган эди. Бу шеър рус халқ кўшиқлари таъсирида ёзилган бўлиб, «Солдатнинг илтимоси» деб аталади. Оғир яраланган солдат ўлим тўшагида ётиб, дўсти орқали севимли хотинига сўнгги саломини йўллайди. Бу шеърдан кейин Исаковский яна анча-мунча поэтик асарлар яратган. Улар газета ва журналларда мунтазам босилиб турган. Лекин шоирнинг ўзи: «Онгли адабий фаолиятим бошланган йилни 1924 йил деб ҳисоблайман. Бу йили мен унча мукамал бўлмасам ҳамки, муайян поэтик ниятга, муайян ғояга эга бўлган бир қанча шеър ижод қилган эдим»,—деб ёзади. Шундан кейин уч йил давомида яратган шеърларини тўплаб, Исаковский 1927 йилда Москвада «Похол ичидаги симлар» деган ном билан нашр эттиради. Аммо танқидчилар бу китобни совуқ кутиб оладилар. Бу Исаковскийга оғир таъсир қилади, уни умидсизликка солади.

Ҳолбуки, бу китобга кирган шеърлар баъзи бадий номукамаллигига қарамай, битта муҳим фазилатга эга эди. Уларнинг кўпчилиги қишлоқ ҳаётига бағишланган бўлиб, қишлоқда содир бўлаётган муҳим ижтимоий-тарихий ҳодисалар ҳақида ҳикоя қилар, қишлоқнинг ўтмишдаги бўғиқ ва қоронғи турмуши ўрнига янги социалистик ҳаёт қарор топаётганини, қишлоқ одамларининг онги ҳам, маънавий қиёфаси ҳам ўзгариб бораётганини куйлар эди. Бунинг устига улар ғоят самимий ёзилган бўлиб, содда ва равон оҳангда қалб туйғуларини

ни куйлайди. Масалан, «Радио кўприк» шеърида қишлоқ ҳаётидаги янгиликлар куйланса, «Ер усталари» шеъри дөҳқон меҳнатининг улуғворлигига бағишланган.

Исаковский биринчи тўпламига кирган шеърларидаёқ оташин лириккина эмас, моҳир пейзаж устаси сифатида ҳам кўринади. У ўз шеърларида рус табиатининг гўзаллигини, нафислигини, ранглар ўйинини жуда нозик ифода қилади. Унинг табиат ҳақидаги шеърлари қувноқлик ва оптимизм билан суғорилган. Ана шундай шеърларидан бири «Баҳор» деган шеър.

Қишлоқдан чиққан ёш шоирнинг биринчи китоби олис Италияда, Капри оролида яшаётган Горькийнинг қўлига тушиб қолади. Олисдан бўлса ҳамки Ватанидаги адабий ҳаётни синчиклаб кузатиб борган буюк пролетар ёзувчиси нотаниш шоирнинг китобини ўқиб чиқиш билан кифояланмайди, танқидчилар «рад» этган китобдаги шеърларнинг фазилатини, шоирнинг ўзига хос талантини аниқ кўради-ю, уни қўллаб-қувватлаб, «Известия» газетасига тақриз йўллайди. Бу тақриз газетада 1928 йилнинг бошида босилиб чиқади. Горький тақризда қишлоқ темасининг ишланиши нечоғли муҳим эканини уқдиради, ўша давр поэзиясидаги баъзи салбий тенденцияларни таҳлил қилади. Исаковский шеърларини Есенин асарлари билан таққослайди. Ниҳоят, ёш шоирнинг асарларини баҳолаб, улардаги фазилатни кўрсатади. Горький ёзади:

«Унинг шеърлари содда, яхши шеърлар, самимийлиги билан кишини ҳаяжонга солади. Айтганча, шунини эътироф этишим керакки, мен ўзимни ҳозирги шеър техникасини билаётган шеършунос деб ҳисобламайман. Лекин содда, қимматли мазмунга тўйинган шеърларни жуда яхши кўраман».

Дунёга танилган буюк ёзувчининг бундай юксак баҳоси ёш Исаковскийга қанот бахш этди, уни руҳлантириб юборди. Қези келганда, Горькийнинг ёш ёзувчиларга оталарча ғамхўрлиги нечоғли чуқур бўлганини кўрсатадиган яна бир мисол келтирайлик. Исаковский тақризни ўқигач, Горькийга мактуб ёзади ва унда аҳволини, жумладан, кўзи заифлигини ҳам баён қилади. Икки ҳафтадан кейин Горькийдан қуйидаги мазмунда жавоб келади:

«Михаил Васильевич, касални авж олдириб юбор-

масдан кўзни даволатиш керак. Агар қаратган бўлсангиз, кўз доктори нима деди? Буларнинг ҳаммасини менга дарҳол маълум қилинг, мен бирор чорасини қилиб, ёрдам бероларман...» Бундан кейин яна бир хат ёзиб, Исаковскийга москвалик машҳур кўз доктори профессор Авербахга мурожаат қилишини тайинлайди. Бунга ҳам қаноат қилмай, Авербахга ҳам махсус мактуб юбориб, ундан Исаковскийни даволашни илтимос қилади. Шубҳасиз, бундай оталарча ғамхўрлик адабиёт даргоҳига кириб келаётган ёш шоир учун катта мадад эди.

Бу мададдан илҳомланган Исаковский астойдил ғайрат билан меҳнат қила бошлайди. Унинг шеърлари марказий газеталарда, «Правда»да босилади. Бирин-кетин тўпламлари чиқади. Шоир 30-йилларда «Ер усталари», «Танланган шеърлар», «Шеърлар ва қўшиқлар», «Ватан ҳақида қўшиқ» каби тўпламларини эълон қилди. Бу китобларга кирган шеърлар Исаковскийни совет шоирларининг олдинги сафига олиб чиқди. Чунки уларда ғоявийлик, партиявийлик, халқчиллик юксак бадний форма билан чамбарчас бирикиб кетган эди. 30-йилларнинг бошидаёқ Исаковскийнинг шеър ва шеърят ҳақидаги қарашлари шаклланади. У шеър чуқур социал мазмунга эга бўлиши, имкони борича, бу мазмун содда, халққа тушунарли шаклда ифодаланиши керак деб ҳисоблайди. Бироқ бу соддалик жўн бўлмаслиги, катта ва давомли меҳнат эвазига туғиладиган юксак соддалик бўлиши лозим. Исаковский 30-йиллардаги ижодида ана шу принциплардан заррача ҳам чекинмади. Шунинг учун ҳам унинг асарлари кенг китобхонлар оммасининг қалбидан мустаҳкам ўрин олди. Шоирнинг бу даврдаги шеърлари чуқур ватанпарварлик туйғуси, социалистик ватанда юз бераётган тарихий ўзгаришлардан ифтихор туйғуси билан суғорилган. У совет кишилари, уларнинг янгича маънавий қиёфаси ҳақида завқ билан тўлиб-тошиб куйлайди. Айниқса, ҳаётбахш, қувноқ юмрдан кенг фойдаланиши туфайли унинг шеърлари чуқур самимийлик касб этади. Унинг «Денгизчининг беваси» шеъри ана шундай шеърлардандир.

30-йилларнинг ўрталаридан Исаковский қўшиқчи шоир сифатида ҳам танила бошлайди. Қизинги шундаки, Исаковский ҳеч қачон атайин қўшиқ ёзган эмас, у қўшиқчи бўлишни хаёлига ҳам келтирган эмас. Унинг қў-

шиқ жанрига ўтиши анча тасодифий бўлган. Бу тўғрида Исаковскийнинг ўзи шундай ёзади: «Мен авваллари ҳеч қачон қўшиқ ёзаман деб ўйламаган эдим. Мутлақо тасодифий тарзда «қўшиқчи» шоир бўлиб қолдим. Бир кун 1934 йилмиди ёки 1935 йилми, кинода ўтириб, меннинг шеъримни экрандан қўшиқ қилиб айтишаётганини эшитиб қолиб, роса ҳайрон бўлдим. Бу «Қишлоқ бўйлаб» деган қўшиқ эди. Кейин билсам, Пятницкий, номидаги хорнинг раҳбарлари Казьмин ва Захаров қайси бир хрестоматияда «Қишлоқ бўйлаб» деган шеърни кўриб қолишибди. Захаров музика ёзибди ва хор куйлай бошлабди».

Шу тариқа, Исаковскийнинг аввал Захаров, кейинчалик Покрас, Мокроусов каби композиторлар билан ижодий ҳамкорлиги бошланади ва қисқа муддат ичида бири-биридан гўзал, бири-биридан жўшқин ўнлаб қўшиқлар майдонга келади. Бу қўшиқлар туғилиши биланоқ, халқ ўртасида машҳур бўлиб кетади, диллардан дилларга, тиллардан-тилларга кўчиб юради. Уларни Москвада ҳам, Тбилисида ҳам, Тошкентда ҳам, Украина ва Белоруссия, Туркманистон ва Қозоғистонда ҳам завқ билан куйлашади. Баъзан ҳазил-мутуйибага бой, баъзан гамгин драматизм билан суғорилган, лекин ҳаминша чуқур лиризмга, самимиятга тўла бўлган бу қўшиқлар ҳозир ҳам қалб торларини чертиб, юрагимизда акс-садо беради.

1935 йилда ёзилган бу қўшиқ граждандар уруши даврининг жиддий романтикаси билан суғорилган. 1938 йилда ёзилган «Қим билсин уни» қўшиғи эса ёшларнинг муҳаббати ҳақида қувноқ юмор билан ҳикоя қилади.

1941 йилда Улуғ Ватан уруши бошланди. Исаковский ўзи неча йиллардан бери шеърларида ардоқлаган, қўшиқларида куйлаган гўзал Ватанини фашист босқинчиларининг тажовузидан қўлда қурол билан ҳимоя қилолмади. У бунини чин юракдан истаса-да, оғир хасталик имкон бермади. Бироқ шоир ўрнига унинг шеърлари, қўшиқлари бу вазифани шараф билан бажарди.

Уруш йилларида Исаковский ижоди янги поғонага кўтарилди, ундаги ватанпарварлик руҳи янада чуқурлашди. Шоир ватаннинг оғир тақдири, қаҳрамонлиги, қаҳр-газаби ҳақида мардона шеърлар тўқиди: унинг жўшқин асарлари қанчадан-қанча жангчиларнинг жантга

ундади, уларнинг қалбидаги ватанпарварлик туйғусини жўш олдириди.

Исаковскийнинг уруш йилларидаги қўшиқлари ҳам унинг шеърлари каби, балки ундан ҳам зиёдроқ даражада, ғаддор душманга қарши курашда жангчилар қалбини иситди. Айниқса, жангчилар ҳақидаги, уларнинг ватанга, она юртга, ота-она, ёру биродарларига меҳримуҳаббати ҳақидаги қўшиқлар фронтда ҳам, фронт орқасида ҳам кўп айтилди. Буларнинг кўпчилиги чуқур лиризм билан суғорилгани, жанг йилларидаги одамлар кайфиятини ҳаққоний ва тугал очиб бергани, ҳар бир одамга тушунарли бўлгани, соддалиги ва самимийлиги туфайли кўпчиликни ўзига ром қилди. «Фронт ёнидаги ўрмонда», «О туманлар...», «Қиз қўшиғи» каби қўшиқлар шулар жумласидандир. Мана, қаҳрли уруш йиллари машҳур бўлган «Шамчироғ» қўшиғини эслайлик. Унда шоир сеvimли қизи билан хайрлашиб, фронтга жўнаган, у ерда жангчи дўстлари билан душманни қираётган йигитнинг туйғуларини бениҳоя чуқур ифодалаган.

Исаковскийнинг уруш йилларида яратган кўп қўшиқларининг характерли томони шундаки, уларда юксак гражданлик, оташин ватанпарварлик туйғулари лирик қаҳрамоннинг шахсий интим туйғулари билан чамбарчас бирикиб кетган. Шоир ватанпарварлик ҳақида, ватаннинг гўзаллиги тўғрисида баландпарвоз гаплар айтмайди, аксинча, шундай илиқ, шундай ҳароратли, шундай самимий сўзлар топадики, тўё шеърдаги туйғу сизнинг қалбингиздан отилиб чиқаётгандай бўлади. Шоирнинг ана шундай қўшиқларидан бири «Қайдасиз, қайдасиз, қуралай кўзлар» деган қўшиғидир.

Урушдан кейинги йиллар ҳам Исаковский учун самарали ижод йиллари бўлди. Бу даврда шоирнинг ўнлаб поэтик тўпламлари босилиб чиқади. Булар ичида «Ватан бўйлаб борасан», «Танланган шеърлар», «Танланган шеърлар ва қўшиқлар», «Шеърлар, қўшиқлар, поэмалар», «Танланган шеърлар ва таржималар», «Шеърлар ва қўшиқлар», «Шеърлар» каби тўпламлари, айниқса машҳур бўлди. Бу даврда ҳам шоир ғалабадан кейин халқ хўжалигини қайта тиклаётган, улуғвор беш йилликлар планини бажариб, қаҳрамонона меҳнати билан коммунизм пойдеворини қураётган совет халқи билан бирга яшади, унга ҳамнафас бўлди, унинг қалб туйғуларини

шеърга солди. Айниқса, шеърда оддий совет кишисининг жозибадор образини яратишга, унинг меҳнати, муҳаббатинигина эмас, бой маънавий дунёсини бадий ифода-лашга ҳам катта аҳамият берди. Бу жиҳатдан шоирнинг «Ҳамқишлоқларимга мактуб», «Далада», «Болалик», «Ватан ҳақида қўшиқ», «Наташа», «Черемуха», «Каноп» каби поэтик асарлари диққатга сазовордир.

Исаковский урушдан кейинги йилларда ҳам қўшиқчилик фаолиятини тўхтатмади. Тўғри, бу йилларда ҳам шоир аввалдаги каби атайин қўшиқ ёзгани йўқ. Шоирнинг ақидаси шундайки, у қўшиқ учун махсус ёзилган шеър билан умуман шеър ўртасида ҳеч қандай фарқ бўлмаслиги керак деб ҳисоблайди. Қўшиқ учун ёзилган шеър ҳам умуман ҳар қандай шеър каби жуда юксак бадий қимматга эга бўлиши керак. Исаковскийнинг урушдан кейин яратган шеърлари, гарчи махсус қўшиқ тарзида ёзилмаган бўлса-да, оҳангдорлиги, мусиқийлиги, нафислиги билан композиторларнинг диққатини жалб қиларди. Шунинг учун ҳам «Баҳорда сайр қилган яхши», «Биз сен билан дўст эмас эдик», «Далага чиқ», «Қандай бўлган бўлсанг, шундай қолибсан» каби шеърлар дарҳол куйга солиниб, халқнинг севимли қўшиқларига айланди. Шоирнинг бу давр қўшиқлари ҳам фақат сами мийлиги, ҳисларининг ҳаётийлиги билангина эмас, жуда чуқур ватанпарварлиги билан ҳам ажралиб туради. Масалан, «Қушлар учар» деган машҳур қўшигини мисолга олсак, унда шоир рус халқ қўшиқлари традициясини бойитиб, ватан туйғусини чуқур лиризм билан куйлаганига амин бўламыз.

Исаковский фақат шоир сифатидагина эмас, йирик адабиётшунос олим сифатида ҳам машҳурдир. Унинг поэзия сирлари, поэтик маҳорат ҳақидаги мақолалари совет поэзиясида юксак бадийлик учун курашда муҳим аҳамиятга эга. 1951 йилда Исаковскийнинг «Поэтик маҳорат ҳақида» деган китоби чиққан эди. Китоб унча катта бўлмаса-да, мазмуннинг чуқурлиги, фикрларга бойлиги, таҳлилнинг далилланганлиги билан уни поэзия ҳақидаги энг яхши китоблардан бирига айлантирди. Тўғриси айтишда, мен, шахсан поэзия сирлари ҳақидаги дастлабки сабоқни шу китобдан олганман. Ҳозир ҳам ёш шоирларнинг ҳаммасига, шеър ҳақида мақола ёзмоқчи бўлган ёш танқидчиларга шу китобни, албатта, ўқиб

чиқишни тавсия қиламан. Чунки Исаковский шу китоб-часида жуда равон тил билан, гоят содда ва ихчам қилиб, чинакам поэзиянинг қофиябозликдан фарқи нимада эканини, ҳақиқий талантнинг моҳиятини тушунтириб берган. Яқинда Исаковскийнинг «Шоирлар, шеърлар, қўшиқлар тўғрисида» деган каттагина китоби босмадан чиқди. Бу китоб ҳам шоирнинг поэзия ҳақидаги, санъат ва маҳорат тўғрисидаги қарашларини ифодалайди. Китобга шоирнинг ёшлар билан ёзишмаси, ёш шоирларнинг хатларига жавоблари ҳам кирган. Бу жавобларни ўқиганда унинг ёшлар ижодини доимо кузатиб борувчи, уларнинг ижодий ўсишидан манфаатдор гамхўр устоз эканини ҳам кўрамиз. Узи бир вақтлар Горькийнинг оталарча гамхўрлигидан баҳраманд бўлган Исаковский ёшлар учун обрўли йирик шоирнинг ширин гапи, самимий муносабати, дўстона маслаҳати нечоғли муҳим эканини яхши билади. Шу ўринда Исаковскийнинг ёшлар ижодига муносабатини кўрсатувчи бир мисол келтирайлик. Машҳур белорус шоири Аркадий Кулешов шундай ёзади: «Эсимда бор: унда мен ҳали ёшгина йигитча эдим. Адабий кечаларнинг бирида президиумда Михаил Исаковский билан ёнма-ён ўтириб қолибман. Бирон оғиз гап айтиш у ёқда турсин, нафас олишга ботинолмай ўтирдим. Бироқ кутилмаганда Исаковский паст овоз билан худди ичида ўқиётгандай қилиб, соф белорус тилида, ёддан менинг поэмамдан парча ўқий бошлади. Шунда менинг лол қолганимни кўрсангиз эди! Менинг илк асаримнинг, тўғрироғи, унинг айрим бандларининг шу тарзда эътироф қилиниши меҳрибон дўстнинг самимий маъқуллашидай туюлди. Бу адабий кеча, эҳтимол, аллақачонлар Исаковскийнинг эсидан чиқиб кетгандир, бироқ менинг қалбимга сира унутилмайдиган хотирот бўлиб ўрнашиб қолган». Ёшлар ижодига бундай муносабат Исаковскийнинг адабиётда Горький традицияларини шараф билан давом эттирганини кўрсатади.

Совет ҳокимияти Исаковскийнинг хизматларини жуда юқори баҳолаб, унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган фахрли унвон берди. Партия ва ҳукуматимиз илгари ҳам Исаковскийнинг меҳнатини муносиб баҳолаган эди. Унинг асарлари икки марта — 1943 ва 1949 йилларда Давлат мукофотига сазовор бўлган. Шоир икки марта Меҳнат Қизил Байроқ ордени, Ленин ордени, ме-

даллар билан мукофотланган. 1947 йилдан бери халқ унн неча марталаб Россиянинг олий органига депутат қилиб сайлаган.

Шоир ўтган йили, 73 ёшда вафот этди.

Смоленскнинг олис бир қишлоғида муҳтожлик, қашшоқлик, хурофот ва жаҳолат нчида туғилган гўдак Совет ҳокимияти, Коммунистик партия туфайли, социалистик жамият туфайли, буюк Ленин ғояларининг таънаси туфайли танилган машҳур шоир бўлди.

Александр Корнейчук

1942 йил эди. Улуг Ватан урушининг иккинчи йили. Ушанда биз саккизинчи синфда ўқирдик. Ҳар куни эрталаб, уйқудан туриш билан радионинг қулоғини бураймиз—Левитан ҳаммамизга таниш бўлиб қолган босиқ овозда Совинформбюронинг ахборотини ўқийди. Бироқ ахборотлардаги хабарлар хунук ва оғир. Фронтда қонли жанглар бормоқда. Душман катта талафотлар беришига қарамай, қутуриб ҳужум қилмоқда. Шундай шароитда «Правда» газетасида бир пьеса босилди. Бу пьеса ҳаммани ҳаяжонга солди, ҳамманинг оғзига тушди. Анча вақтгача пьеса ҳақида баҳслар давом этди. «Правда» авваллари ҳам бадиний асарларни кўп босарди, бироқ улар кўпинча лирик шеър, ҳикоя ёки публицистик мақола, очерк каби кичик асарлар бўларди. Уруш шароитида газетанинг ҳар сатри ҳисобли бўлган ҳолда бутун бошли пьесанинг босилиши фавқулодда ҳол эди. Шунинг учун пьеса ҳамманинг эътиборини жалб қилди. Катталар қатори уни биз ҳам ўқиб чиқдик. Ўқидиг-у, таажжубимиз яна ошди. Пьеса бизнинг фронт ҳақидаги, армиямиз тўғрисидаги тасаввурларимизни ағдар-тўнтар қилиб юборди. Биз болаларга хос соддалик билан «армиямизда ҳеч қандай камчилик йўқ, саркардаларимизнинг ҳаммаси ҳам буюк лашкарбошилар, ҳадемай фашист деганнинг уруғини ўйнатиб юборамиз» деб астойдил ишонардик. Ҳолбуки, «Правда»да босилган пьесада армиямиздаги жиддий камчиликлар очиб берилган, ҳозирги

шароитни ҳисобга олмай, эскича усулда жанг қиладиган, қўмондонлик санъатини пухта эгалламаган, душманни назар-писанд қилмай, уни осонгина енгишга чоғланган командирлар кескин танқид қилинган эди. Бу асар Александр Корнейчукнинг «Фронт» драмаси эди.

«Фронт» пьесаси жуда катта ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлди. Бу асар миллионлаб одамларнинг фикрида ўзгариш ясади, уларнинг ҳарбий шароитни тузуқроқ тушунишига, маккор ва ёвуз душманни чуқурроқ тасаввур қилишига йўл очди. Ҳарбий қўмондонлик санъатида эса янги прогрессив тенденцияларнинг ғалаба қилишига ёрдам берди. Бу фикрни исбот қилиш учун уруш йиллари Бош штабда ишлаган армия генерали С. М. Штененконинг хотираларидан бир парча келтираман:

«Биз Москвага келгандан кейин А. Е. Корнейчукнинг «Фронт» пьесаси билан танишдик. Бу пьеса кўққисдан «Правда» газетаси саҳифаларида пайдо бўлиб қолди ва армиямизнинг офицерлар составини ҳаяжонлантирди. Бош штабда ишимиз кўплигидан ҳар бир дақиқамиз ҳисобли, ишимиз бошдан охиб ётган бўлса ҳам, бу пьесани ўқиб чиқдик. Бизнинг бутун қалбимиз ёш Огнев томонида бўлиб, Горловга қарши фикрда эдик.

Оилада ҳар хил одам бўлганидек, Бош штабда ҳам, штабдан ташқарида ҳам, ҳатто энг хизмат кўрсатган ҳарбий раҳбарлар орасида ҳам «Фронт» пьесасини Қизил Армияга қарши ўзига хос кўпоровчилик деб қабул қилган кишилар бўлди. Олий Бош қўмондонлик қароргоҳига пьесани «Правда»да босишни тўхтатиш ва «муғлақо зарарли» асар сифатида театрларда қўйишни ман қилиш ҳақида бир нечта телеграмма келди. Ана шу телеграммаларнинг бирига Олий Бош қўмондон қуйидагича жавоб қилди:

«Пьесага баҳо беришда сиз ҳақли эмассиз. Пьеса Қизил Армия учун ва унинг командирлар состави учун катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади. Пьесада Қизил Армиянинг камчиликлари тўғри кўрсатилган, ана шу камчиликлардан кўз юмиш нотўғри бўларди. Камчиликларга мардонавор тан бериш ва бу камчиликларни тугатиш чораларини кўриш керак. Бу—Қизил Армияни яхшилаш ва такомиллаштиришнинг ягона йўлидир».

Биз Бош штабдаги ёшлар (агар ўрта раҳбарлик лавозимларидаги унча кекса бўлмаган кишиларни шундай

деб аташ мумкин бўлса) «Фронт» пьесасини партия снѐсатининг ифодаси, партиянинг ҳарбий санъатимиз даражасини ва кўшинларга раҳбарлик методларини ошириш учун чақириқ деб қабул қилдик».

Бу сўзлардан кўриниб турибдики, А. Корнейчукнинг «Фронт» пьесаси чинакам партиявийлик руҳи билан сугорилган асар бўлиб, авторнинг гражданлик туйғуси ва ижодий дадиллиги нечоғли юксак эканидан яққол далолат бериб турибди.

«Бизнинг социалистик мамлакатимизда,—деб ёзган эди. А. Корнейчук,—ўз юртининг актив граждани бўлган ёзувчинигина ҳақиқий санъаткор деб атаса бўлади». А. Корнейчукнинг ўзи ана шу юксак номга муносиб ёзувчи, чунки қирқ йиллик ижодий фаолияти давомида у ҳамиша партиявийлик ва ғоявийлик принципларига содиқ бўлди. Унинг яратган драматик асарлари, публицистик мақолалари, очерклари, адабий-танқидий ишлари социалистик маданиятимиз хазинасини бойитган асарларгина эмас, айни чоғда мамлакатимизда коммунистик жамият қурилишида ҳам реал фойда келтирган асарлардир. Чунки у ўзининг энг яхши асарларида ҳамиша муҳим ижтимоий қимматга эга бўлган, миллионлаб одамларни ҳаяжонлантиришга кучи етадиган, уларни фикрлашга, ҳаракатга ундайдиган масалаларни кўтариб чиқди.

Александр Евдокимович Корнейчук 1905 йил 25 майда Киев областининг Христиновка шаҳарчасида ишчи оиласида туғилди. Унинг отаси темир йўл депосида чилангар бўлиб ишларди, онаси эса уй ишлари билан шуғулланарди.

1914 йилда тўққиз ёшли Александр темир йўл мактабига ўқишга киради. Бироқ 1919 йилда отаси вафот этади. Оилани муҳтожликдан қутқариш учун Александр темир йўлда ишлаб бошлайди. Шу пайтданоқ Александрда театрга ҳавас уйғонади. Темир йўл клуби қошида драматик тўғарак бор эди. Унда украин адабиёти классикларининг асарлари қўйиларди. Александр бу тўғарак ишида актив иштирок этади, кейинчалик унинг раҳбари бўлиб қолади. Шанба кунлари тўғарак Умань шаҳарига бориб, томошалар кўрсатар ва бу ердаги Микола Бажан раҳбарлик қилган драма тўғараги билан рақобатлашарди. Микола Бажан тўғарагида кўпроқ символист-

ларнинг асарлари қўйилгани учун одамлар Корнейчук тўғарагининг томошаларига кўпроқ киришар эди.

1923 йилда Александр комсомол сафига киради, комсомол ташкилоти уни ўша йилда Киевга халқ маорифи институтини қошидаги рабфакка ўқишга юборади. Бу йиллар эндигина халқ маорифи йўлга қўйилаётган давр эди. Шунинг учун рабфакда қизиқ воқеалар тез-тез бўй бериб турарди. Шулардан бирини Корнейчук автобиографиясида юмор билан шундай эслайди: «Рабфак ўқувчиларининг кўпчилигида тўппонча бўларди. Кўп ўтмай профессорлар баъзи бир ўта эпчил йигитлардан шикоят қила бошладилар. Улар имтиҳон топширгани келганларида чўнтакларидан тўппончанинг учини чиқиб турар экан. Шунда қуролни топшириш ҳақида буйруқ берилди. Бу буйруқ бутун рабфакни алғов-далғов қилиб юборди. Кўпчилигимиз бир неча ойдан кейин жаҳон революцияси содир бўлади, ўқишга ҳожат қолмайди, қуролсиз жуда қийналиб қоламиз деб ҳисоблардик.

Шундан кейин баъзи бир мўътабар одамлар бизга жаҳон революцияси ҳали бир ярим йилсиз бошланмаслигини тушунтиришди. Кейин қуролларни топширдик».

А. Корнейчук рабфакни тугатиб 1925 йилдан институтнинг филология факультетида ўқий бошлайди. Студентлик давридаёқ у бадний ижод билан ҳам шуғуллана бошлайди.

Корнейчук биринчи асарини 1925 йилда ёзади. Бу «У буюк эди» деган ҳикоя бўлиб, Ленин вафотининг бир йиллигига бағишланган эди. Ҳикоя босилиб чиқади. Уни ўқиган бир танқидчи Корнейчукка пьеса ёзишни маслаҳат беради. Бу маслаҳатдан қувонган Корнейчук 1927 йилда «Ниҳоя» деган пьесасини ёзиб тугатади. Иккинчи асари «Тош орол» пьесаси эса Франко номидаги театрда қўйилади. Бу пьесанинг қўйилиш тафсилотлари ҳам қизиқ. Шунинг учун бу ўринда ҳам сўзни яна Корнейчукнинг ўзига берган маъқул: «Иккинчи пьесамни Гнат Петрович Юра саҳнага қўйди. Пьесада кўринишлар кўп эди, шунинг учун Юра саҳнадаги доирадан иложи бори-ча фойдаланди. Доирани саҳна остида ишчилар қўлда айлантиришар эди. Аммо премьерани кўриб аллақандай диний байрам бўлгани учун ишчилар ичиб олиб, ишга келишмади. Театрда одам лиқ тўла эди. Спектаклни қолдириш ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Шунда

Юра мен билан бош администраторга, пастга тушиб, доирани айлантиришни таклиф қилди... Спектакль тугагач, ёрдамчи режиссёр югуриб келиб, менга қичқирди: «Тезроқ юқорига чиқ, томошабинлар талаб қиляпти».

Бироқ бизнинг қимирлагудек ҳолимиз йўқ эди».

Александр Корнейчукнинг драматурглик фаолияти ана шундай бошланган эди.

У 1929 йилда институтни тугатади ва бир неча йиллар давомида кино соҳасида ишлайди. У аввал Киев киностудиясида, кейин Харьков ва Одесса киностудияларида ишлайди. Айни чоғда у драматургия соҳасида ҳам ижодий ишдан тўхтамади. Бунинг натижаси ўлароқ 1932 йилда А. Корнейчукнинг «Эскадранинг ҳалокати» деган пьесаси майдонга келди. Бу пьеса совет драматургияси ва театри соҳасида салмоқли из қолдирди. «Эскадранинг ҳалокати» пьесаси ҳам Б. Лавреневнинг «Бурилинш», В. Ивановнинг «14—69 номерли Бронепоезд», Қ. Треневнинг «Любовь Яровая», Билльвелоцерковскийнинг «Шторм» пьесалари каби тарихий революцион темага бағишланган бўлиб, 1933 йилда энг яхши пьесалар учун ўтказилган Бутуниттифоқ конкурсида мукофот олишга сазовор бўлади. Пьесанинг муваффақиятини таъминлаган омиллардан бири шундаки, А. Корнейчук ижодининг биринчи қадамлариданоқ ёзувчининг халқ олдидаги бурчини чуқур тушуниб, асарнинг чинакам ҳаққонийлиги учун, юксак ғоявий пафоси учун жиддий курашди. У аввал «Эскадра ҳалокати»нинг бирин-кетин уч вариантыни ёзиб тугатади. Бу вариантларни ўқиган дўстлари, ёзувчилар ва танқидчилар уларга юксак баҳо беради, пьеса томошабин ўртасида муваффақият қозонишини айтишади. Шундай бўлса-да, пьесадаги кўпгина сахналар, диалоглар авторнинг ўзига ёқмайди, сунъийдек ҳаётда бўлиши мумкин эмасдек туюлади. Асардан қониқмаган А. Корнейчук Севастополга жўнайди ва бир ярим ой давомида Қора денгиз флотининг кемаларида яшайди, уларнинг сафарларида, ҳарбий машқларида қатнашади. Бунинг оқибатида у пьесанинг аввалги вариантларидан воз кечиб, тамомила янги—тўрттинчи вариантыни яратади. Бу вариант эса том маънода ҳаққоний асар бўлгани учун катта муваффақият қозонди.

А. Корнейчук ўз пьесасига муҳим тарихий воқеани асос қилиб олади. 1918 йилда Брест сулҳи тузилгандан

кейин, кўп ўтмай немислар сулҳни бузади ва Қримни босиб олишади. Улар айни чоқда Қора денгиз флотини ҳам қўлга киритмоқчи бўлади. Совет ҳокимияти Қора денгиз флотини Севастополдан Новороссийск портига кўчиришга буйруқ берган эди. Немислар флотни Севастополь шаҳрига қайтаришни талаб қилишади, «акс ҳолда ҳужумни давом эттирамиз» деб таҳдид қилади. Шундай мураккаб шароитда Қора денгиз флотини немислар қўлига топширмаслик учун 1918 йил 28 майда Ленин флот қўмондонига махфий телеграмма юбориб, Новороссийскдаги ҳарбий кемаларнинг ҳаммасини сувга чўктириб юборишни буюради.

«Эскадра ҳалокати» пьесасига асос қилиб олинган воқеа революцион кураш тарихидаги энг драматик воқеалардан бири эди. А. Корнейчук воқеанинг тарихий моҳиятини чуқур очиш билан бирга, у туфайли туғилган фожиавий конфликтларни, турли характерлар ўртасидаги тўқнашувларни ҳам реалистик тарзда кўрсатиб берган.

А. Корнейчук «Эскадра ҳалокати»дан кейин ҳам тарихий-революцион темада драматик асарлар яратишда давом этди. Унинг ана шундай асарларидан бири—1937 йилда яратилган ва кўпгина театрларнинг саҳнасида қўйилган «Ҳақиқат» пьесасидир.

Пьесанинг марказий қаҳрамони украин деҳқони—Тарас Голотадир. Унинг етти пушти қашшоқ ўтган. Тарас эртаю кеч тер тўкиб меҳнат қилса ҳам, бири икки бўлмайди. У ўта қашшоқ, ночор. Ҳатто, фамилиясида ҳам қашшоқлигига ишора бор. Чунки украин тилида «голта» қашшоқ дегани. Пичоқ суякка бориб қадалгач, Тарас униб-ўсган ерларини ташлаб, ҳақиқат излаб, сафарга чиқади. У олис Сибирдан ҳақиқатни топмоқчи бўлади. Табиийки, у ерда ҳам ҳақиқат йўқ эди. Тараснинг омади келиб, у ишчи коммунист Кузьма Рижовга дуч келади. Кузьма Тараснинг кўзини очади, уни революцион кураш йўлига бошлайди. Бу йўл эса Тарасни Петербургга олиб келади. Тарас қизгин революцион воқеалар ичида қолади, социалистик революцияда иштирок этиб, буржуа тузумини ағдариб ташлайди. Шу революцион воқеалар ичида Тарас Ленин билан учрашади ва шунча йиллар машаққат чекиб излаган ҳақиқатини Лениндан топади.

А. Корнейчукнинг Улуғ Ватан урушигача бўлган ижоди ҳақида гапирганда, унинг яна икки пьесасини тилга олмай илож йўқ. Буларнинг бири «Платон Кречет», иккинчиси «Богдан Хмельницкий» пьесасидир. Буларнинг биринчиси 1934 йилда, иккинчиси 1938 йилда ёзилган бўлиб, ҳар иккови ҳам совет драматургияси ва театри тарихида катта роль ўйнади. Бу асарлар Совет Иттифоқидаги театрларнинг деярлик ҳаммасида сахнага қўйилди ва ҳозирга қадар томошабинларнинг севимли асарларидан. Шунинг учун ҳам бу асарларнинг иккаласи 1941 йилда биринчи даражали давлат мукофотини олишга сазовор бўлди.

«Платон Кречет» чуқур замонавийлик руҳи билан суғорилган асар. Пьеса қаҳрамони 30-йиллардаги совет интеллигенти Платон Кречет. У ишчи оиласидан чиққан ёш ва талантли хирург. Унинг ҳаётда амал қиладиган энг муқаддас принципи—тинмай олға босиш, ҳаётни янада гўзалроқ қилиб қайта қуриш. У—новатор. У бутун кучини, билимини одамларга бахш этиб яшайди.

Пьеса кескин замонавий конфликт асосига қурилган. Ёзувчи Платон Кречет характери ни у хизмат қиладиган касалхонанинг бош врачси Аркадий билан тўқнашувда очади. Аркадий ҳам интеллигент, талантли, у ҳам совет кишиси. Бироқ унинг яшаш принципи Платон Кречетникига батамом ёт. У медицинадаги янгиликлардан, ўзи раҳбар бўлган касалхонанинг муваффақиятларидан фақат шахсий манфаатлари йўлида фойдаланади. Платон Кречет унинг бундай ниятларига қарши борганда эса, дўстини чоғга ағдариш режаларини тузади. Пьесадаги ёрқин образлардан бири кекса коммунист, чинакам партия ходими Брестдир. У гражданлар уруши йилларида революция учун жанг қилган. Энди одамларнинг ҳаётини янада гўзал қилиш учун куч-қувватини аямай курашади. Берест Аркадийнинг ҳам ҳақиқий қиёфасини фош қилади, унинг чиройли жумлалар билан ниқобланган моҳиятини очиб ташлайди ва энг оғир дақиқаларда Платон Кречетга ёрдамга келади. Ана шу образлар орқали Корнейчук 30-йиллардаги воқелигимизга хос муҳим томонларнинг бадиий инъикосини берди. Ёзувчи ўша йиллардаги ижодий кўтаринкиликни ёрқин ифодалади. Пьесада Кречетлар йўли бирдан-бир тўғри йўл экани, социалистик тузум кречетлар, берестлар туфайли қуд-

ратли экани чуқур очилган. Бу пьеса психологик драманинг яхши намунасидир. Драматург ўз асарнда қаҳрамонларнинг ички дунёсини, улардаги психологик эволюцияни, улар қалбида содир бўлувчи мураккаб коллизияларни ҳам муваффақиятли тасвирлаган. Айни чоқда, у пьеса драматизмининг чуқурлаштирувчи юмрдан кенг фойдаланган. Буларнинг барчаси «Платон Кречет»ни 30-йиллар совет драматургиясидаги энг бақувват асарлардан бирига айлантирди.

А. Корнейчук 30-йиллардаги ижодида замонавий темалар билан бир қаторда, тарихий темага ҳам мурожаат қилади. У украин халқи тарихидаги энг муҳим даври—украин халқининг рус халқи билан қайтадан бирлашиш учун олиб борган кураш даврини танилайди. Бунинг оқибатида «Богдан Хмельницкий» драмаси майдонга келди. «Богдан Хмельницкий» характерига кўра халқ қаҳрамонлик драмасидир. Унда бош қаҳрамон украин гетмани Богдан Хмельницкий образи романтик бўёқлар орқали кўтаринки руҳда тасвирланган. Богдан тарихий тараққиётни тўғри тушунган, украин халқининг тарихий тақдири рус халқиникидан ажралмас эканини билган ва бутун фаолиятини шу мақсадга бўйсундирган ёрқин тарихий шахс сифатида гавдаланади. Драматург фақат Богдан образинигина эмас, унинг сафдошлари Максим Кривонос, Богун, Ганжа каби лашкарбошилар образини ҳам ёрқин чизган. Айни чоқда, драматург оддий казакларнинг хатти-ҳаракатларини тасвирлар экан, улар орқали украин халқининг яхлит тимсолини яратади, халқнинг асрий орзуларини ифодалайди. «Богдан Хмельницкий» пьесасида тарихий воқелик ўзининг бутун индивидуаль белгилари орқали ҳаётини мураккабликда очилган. Жумладан, ёзувчи Богданиннг душманлари ҳам бор эканини, улар Россияга қўшилишта тиш-тирноқлари билан қарши эканини ҳам кўрсатган. Украин тарихининг энг ёрқин саҳифаларидан бирини бадий гавдалантирган бу асар асосида кейинчалик машҳур кинофильм ва опера ҳам яратилди.

А. Корнейчук 30-йиллардаёқ йирик драматург сифатида шаклланди ва украин адабиётидагина эмас, бутуниттифоқ адабиётида ўзига хос, пешқадам ўринлардан бирини эгаллади. Бу йилларда А. Корнейчук йирик драматург сифатидагина эмас, балки етук жамоат ар-

боби сифатида ҳам танилди. Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас эди. Чунки Корнейчук учун ёзувчилик жамоатчилик ишларидан ажратиб бўлмайдиган касб эди. 1938 йилда А. Корнейчук Украина ёзувчилари Союзининг раиси қилиб сайланди. Бу вазифада у йигирма йилга яқинроқ ишлади. 1937 йилда у СССР Олий Советига депутат қилиб сайланди. Ушандан бери Корнейчук олти марта Олий Советга сайланди. Кейин украин халқи Корнейчукни Украина ССР Олий Советига депутат қилиб сайлади. Кўп йиллар давомида у Украина ССР Олий Совети Раисининг ўринбосари ва Раиси бўлиб ишлади. 1939 йилда Корнейчук Украина Фанлар Академиясига, кейинроқ эса (1943) СССР Фанлар Академиясига ҳақиқий аъзо қилиб сайланди. 1939 йилда СССР Олий Советининг Президиуми А. Корнейчукни совет адабиётининг ривожлантиришдаги катта хизматлари учун Ленин ордени билан мукофотлади.

1940 йил Корнейчук ҳаётида унитилмас из қолдирди. Шу йили у коммунистик партия сафига аъзо бўлиб кирди. Улуғ Ватан уруши бошланган даврда Корнейчук ана шундай таниқли, машҳур давлат арбоби, ёрқин драматург ва коммунизм қурилиши учун курашга бутун кучини бағишлашга тайёр турган коммунист эди. Шунинг учун ҳам А. Корнейчук урушнинг биринчи кунларидаёқ ҳаракатдаги армияга кетди. У бригада комиссари сифатида фронтда муҳим сиёсий-тарғибот ишларини олиб борди, публицистик мақолалари ва очерклари билан фашист босқинчиларининг ҳақиқий қиёфасини фош қилиш ишига ҳисса қўшди, армияда маънавий-сиёсий кайфиятнинг кучайишига ёрдам берди. Уруш йилларида А. Корнейчук муҳим дипломатик лавозимда ҳам ишлади. У Украина ССР Ташқи ишлар министри бўлди. Кейинчалик Министрлар Совети қошидаги Санъат ишлари Комитетига раҳбарлик қилди. Жанговар хизматлари учун А. Корнейчук уруш йилларида жанговар Қизил Байроқ ордени билан мукофотланди. Ана шундай муҳим ишларни бажаришга қарамай, А. Корнейчук бу йилларда ҳам драматурглик фаолиятини сусайтирмади, аксинча, худди шу йилларда унинг драматургиясида чуқур гражданлик руҳи, ўткир сиёсий йўналиш, ҳаётдаги энг муҳим, энг кескин конфликтларни кўтариб чиқиш каби хусусиятлар такомиллашади. Корнейчук драмаларининг иж-

тимоний-эстетик қиммати янада ортади. Бунинг ёрқин мисоли сифатида юқорида қайд этилган «Фронт» пьесасини келтириш мумкин. Пьеса бениҳоя юксак сиёсий-бадний аҳамиятга эга бўлгани учун совет ҳукумати 1943 йилда уни биринчи даражали Давлат мукофоти билан тақдирлади.

А. Корнейчук уруш йилларида «Фронт»дан ташқари яна иккита драматик асар яратган. Булар «Партизанлар Украина чўлларида» ва «Мистер Перкинснинг Россиядаги миссияси» деб аталган асарлардир. «Партизанлар Украина чўлларида» пьесаси уруш ҳақидаги биринчи драматик асарлардан бўлиб, бевосита ташвиқий формаларда украин халқининг қаҳрамонлигини тасвирлайди. «Мистер Перкинснинг Россиядаги миссияси» пьесаси эса сиёсий сатира жанрига мансуб. Унда автор совет кишиларининг буржуа дунёсининг вакилларида маънавий-сиёсий устунлигини очиб берган. Бироқ бу пьесалар Корнейчук ижодида муҳим воқеа бўлмади, чунки улар тор мақсадларда ёзилгани учун чуқур баднийликдан маҳрум эди.

Улуғ Ватан уруши тугагандан кейин ҳам А. Корнейчук жуда катта гайрат ва шижоат билан ижодий-жамоатчилик фаолиятини давом эттирди. Бу йилларда у Украина Министралр Советининг Раис ўринбосари бўлиб ишлади. Олий Совет депутаты зиммасидаги ишларни бажаради, Украина Компартияси ва Совет Иттифоқи Компартияси Марказий Комитетининг аъзоси бўлади. Ана шундай масъул вазифаларни бажариши билан бирга, худди шу йилларда А. Корнейчук актив тинчлик курашчиси сифатида ҳам танилади. У 1946 йилдан бери Бутуниттифоқ славянлар Комитети Президиумининг аъзоси, 1949 йилдан Бутуниттифоқ тинчлик тарафдорлари Комитети Президиумининг аъзоси. 1946 йилда у Нью-Йоркда Славян Конгрессида иштирок этади. 1948 йилда Брозлавда маданият арбобларининг тинчликни ҳимоя қилиш Конгрессида, 1949 йилда эса Парижда Бутун жаҳон тинчлик тарафдорлари Конгрессида қатнашади.

1950 йилда Варшавадаги Конгрессда А. Корнейчук Жаҳон Тинчлик Кенгашига аъзо қилиб сайланди. 1958 йилдан бери эса шу Кенгаш Президиумининг аъзоси. Жаҳонда янги уруш оловини ёқувчиларга қарши актив

курашгани, тинчлик тарафдорлари ҳаракатининг ташкилотчиларидан бири бўлгани, тинчликни сақлаш ва жаҳон халқлари ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантириш соҳасидаги самарали фаолияти учун А. Корнейчук 1961 йилда халқаро Ленин мукофотини олишга сазовор бўлди. А. Корнейчукнинг ана шундай кўпқиррали фаолиятини кўз олдинга келтирганда, унинг ғайратига, шижоатига, фидокорлигига тан бермасдан илож йўқ. Ҳолбуки, у айти чоқда бир лаҳза ҳам тинмасдан ёзувчилик фаолиятини ҳам давом эттирди. У фақат драматик асарлар яратиш билан чекланмай, совет адабиётининг юксак гоъвийлиги ва чинакам баднийлиги учун курашиб, жуда кўп мақолалар ёзди, докладлар қилди. Бу ўринда А. Корнейчукнинг 1954 йилда Совет ёзувчиларининг II съездида кўпмиллатли совет драматургияси ҳақидаги докладини эслаш ўринли бўлади. У совет драматургиясининг 20 йиллик тараққиётини илмий жиҳатдан чуқур умумлаштириб берди. 20 йил давомида эришилган ютуқларни ғурур билан таъкидлади ва улар асосида совет драматургиясига хос бўлган принципиал янги сифатларни кўрсатди. Айти чоқда докладда совет драматургиясининг ривожига халақит бераётган камчиликлар ҳам рўйи-рост очиб ташланган эди. Ҳатто Корнейчук ўз асарларидаги айрим камчиликлардан ҳам кўз юммай, уларни ҳам кескин танқид қилди. Ҳолбуки, А. Корнейчук урушдан кейинги йилларда энг актив ва самарали ижод қилган драматурглардан биридир.

А. Корнейчук Улуғ Ватан уруши тугаши биланоқ «Звонковоега келинг», «Орзу» каби пьесаларини ёзди. Орадан бир-икки йил ўтгач, «Макар Дубрава», «Калиназор» каби пьесаларини яратди. Булар жанр эътибори билан комедиялар бўлиб, драматургнинг ижодий имкониятлари кенг эканидан далолат беради. Тўғри, юмрдан фойдаланиш, кулгили ҳодисалар орқали драматизмини, ҳатто фожеани таъкидлаб кўрсатиш А. Корнейчукнинг ҳамма пьесаларида ҳам учрайди. Бироқ тўлалигича комедия жанрига драматург биринчи марта 1940 йилда «Украина чўлларида» пьесаси орқали мурожаат қилган эди. Бу пьесада драматург колхоз ҳаётига мурожаат қилади. Унинг ҳамма қаҳрамонлари ижобий одамлар. Бироқ уларнинг характери, дунёқараши, ҳаётий при-

циплари ҳар хил, шу туфайли уларнинг ўртасида жиддий ва принципиал тўқнашувлар майдонга келади.

«Украина чўлларида» пьесасининг энг қимматли томонларидан бири шундаки, драматург кулгили воқеалардан, юмордан ҳаётимиздаги ижобий кучларни чуқуроқ очишда кенг фойдаланди, бинобарин, комедия жанрининг имкониятларини бойитди. Бу принцип драматургнинг «Макар Дубрава» ва «Қалиназор» асарларида ҳам давом эттирилди.

«Макар Дубрава» комедиясининг асосида шахтёр меҳнатининг илғор методлари тарафдорлари билан бу методларни жорий қилишга қарши турганлар ўртасидаги конфликт ётади. Шу конфликт орқали драматург ҳаётимиздаги илғор кучларни кўрсатади, уларнинг маънавий гўзаллигини очиб беради. Конфликт замондошларимиз қиёфасини анча тўла тасвирлаш имконини берган.

«Қалиназор» комедиясида эса автор яна қишлоқ ҳаётига мурожаат қилади. Бу асар марказида ҳам қишлоқдаги янги шароитда илғор ва қолоқ кучлар ўртасида содир бўлган тўқнашув туради. Қолоқ кучларнинг тимсоли сифатида драматург колхоз раиси Романюк образини чизган. У бир вақтлар илғор бўлган, колхозни ташкил қилишда, вояга етказишда хизмати сингган. Бироқ энди ўсишни, келажакка назар ташлашни истамайди. У ўртача бўлиб юриш тарафдори, колхозни ҳам ўрта даражада юрса, бас. Драматург Романюк образи орқали бундай қолоқ фикрларнинг нотўғрилигини кўрсатади.

А. Корнейчукнинг учала комедияси ҳам—«Украина чўлларида», «Макар Дубрава», «Қалиназор» Давлат мукофотига сазовор бўлган асарлар. Бироқ шундай бўлса-да, уларнинг учови ҳам битта муштарак камчиликка эга. Бу камчилик—конфликtsizлик «назариясининг» таъсири бўлиб, автор муҳим ҳаётий қарама-қаршиликларни енгилроқ ҳал қилади. Бу комедиялардаги салбий қаҳрамонлар жиддий қийинчиликларсиз, осонгина тузалади-қолади. Конфликтни бундай енгил ҳал қилиш касали биргина Корнейчукнинг камчилиги бўлмай, Ватанимиз тарихидаги муайян даврда умуман, совет драматургиясига хос эди. Корнейчук бу камчиликдан 50-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб қутула боради.

Бу жиҳатдан унинг «Қанотлар» драмаси диққатга сазовордир.

«Қанотлар» драмаси ҳаётимиздаги жиддий воқеаларга, муҳим проблемаларга бағишланган. Бу драмада халқ хўжалигини бошқаришда формализм йўлидан борувчи раҳбарлар билан ишнинг кўзини биладиган, халқ манфаати учун чин юракдан қайғурадиган ҳақиқий Лениничи раҳбарлар ўртасидаги конфликт марказда туради. Кўп йиллар давомида областга раҳбарлик қилувчи Дремога ва Овчаренколар доимо жиддий ишлар билан машғулдай кўринади-ю, аслида область билан, одамлар билан иши йўқ. Уларнинг бир аммаллаб куни ўтса бўлгани. Пьесада обком секретари Ромодан уларга қарама-қарши қўйилган. У мураккаб ҳаёт йўлини босиб ўтган кўпгина қийинчиликлар кўрган, анчагина хатолар ҳам қилган. Лекин шуларнинг ҳаммасига қарамай, у ҳақиқий коммунист, замонамиз қаҳрамони, чунки у ҳамма вақт халқ манфаатини биринчи ўринга қўяди, ҳамма вақт лекинча йўлдан юришга интилади. Драмада ҳаётини мураккаблик анча тўғри ва мукамал очилган, автор ўз қаҳрамонларининг психологик жиҳатдан ишончли бўлишига эришган.

А. Корнейчукнинг бундан кейин яратган асарлари «Юлдузлар нега жилмаяди?», «Днепр устида», «Кундаликдан саҳифалар» каби пьесалардир. Корнейчук буларда ҳам даврнинг энг муҳим масалаларини эстетик идрок этиш йўлидан борди. Масалан, «Юлдузлар нега жилмаяди?» комедияси халқдан ажралиб қолган, аслида нодон бўлиб, кўринишда санъатнинг пирига ўхшаб кетадиган интеллигентларни фош қилишга бағишланган. «Днепр устида» комедиясида эса драматург колхоз манфаатини жуда тор тушунадиган, фақат қорин тўйдирини, ҳамённи қаппайтирини ўйлайдиган раҳбарлар устидан кулади. Колхоз раиси Македон Сом ана шундайлардан. У пьесанинг марказий қаҳрамони бўлса-да, асар бошдан-оёқ совет воқелигидаги ижобий кучларни улуғлашга бағишланган.

«Кундаликдан саҳифалар» ҳам интеллигенция темасига бағишланган. Бунда драматург ёзувчи Искра билан рассом Богutowскийлар ўртасидаги тўқнашув орқали санъаткорнинг ҳаётидаги ўрни ва роли, бурчи ва масъулияти ҳақида фикр юртади. Энг муҳими шундаки, бу

комедиясида драматург санъатдаги реализм, халқчиллик, партиявийлик принципларини тасдиқлайди.

А. Корнейчукнинг самарали ижод йўли ҳақидаги ана шу умумий мулоҳазаларимиздан кўриниб турибдики, унинг совет драматургияси ва совет театрининг ривожланишидаги ҳиссаси бениҳоя каттадир. Унинг асарлари совет халқини коммунистик руҳда тарбиялашда катта роль ўйнамоқда. А. Корнейчук асарлари фақат Ватани миздагина эмас, чет элларда ҳам жуда машҳур. Унинг асарлари Чехословакия, Польша, Руминия, Болгария, Корея, Венгрия каби мамлакатларда, Англия, Франция, Америка саҳналарида томошабинларнинг олқиш ва таҳсинларига сазовор бўлган.

Корнейчукнинг ижод йўлини, жаоматчилик фаолиятини бир сўз билан ифодалаш лозим бўлса, фақат «қаҳрамонлик» деган сўзгина унинг маъносини тўла ифодалаган бўларди. Шунинг учун ҳам Совет давлати ва Коммунистик партия унинг хизматларини юқори баҳолаб, Александр Евдокимович Корнейчукка Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган олий унвон берди ва унинг кўксига Олтин Юлдуз тақди.

Мирзо Турсунзода

Совет Тоҷикистонининг атоқли шоири Мирзо Турсунзоданинг «Озод Шарқданман» деган қасидасида қуйидаги оташин мисралар бор:

Менинг Шарқим сира эгмасдан бўйин,
Топди балолардан қутулиш йўлини.
Халқлар бир-бирига меҳрибон бўлди,
Бир Ватан қўйнида жонажон бўлди.
Бу ерда бир улуғ оила қурдик,
Хавфу хатарлардан буткул қутулдик.

«Озод Шарқданман!» Бениҳоя чуқур ифтихор билан, бутун жаҳон халқларининг қалбига етиб борадиган ҳайқирӣқ билан айтилган бу нидони Мирзо Турсунзоданинг ҳамма ижодига эпиграф қилиб олса бўлади. У қирқ йилдан бери адабиёт майдонида жавлон урмоқда. Шу қирқ йил давомида у юзлаб шеърлар ва дostonлар, пьесалар ва мақолалар яратди, ўнлаб китоблар нашр эттирди. Унинг асарлари фақат тожик тилидагина эмас, рус, ўзбек ва бошқа қардош халқлар тилларида, шунингдек, кўпгина ажнабий тилларда ҳам машҳур бўлди. Мирзо Турсунзода ўз асарлари билан тожик совет адабиётининг олтин хазинасига кўпгина дурдоналар қўшди. Унинг оташзабон шеърлари ва дostonлари тожик поэзиясининг парвози учун қанот бўлди. Мирзо Турсунзода қирқ йил ичида нима тўғрисида ёзмасин, ҳар бир асарини

нинг замирида ўзининг озод Шарқ фарзанди эканидан ифтихор туйғусини куйлади. Асрий қуллик занжирларини Октябрь туфайли парчалаб ташлаган, Ленин зиёсидан баҳраманд бўлган, феодализм харобалари устида социализмнинг муҳташам қасрини қурган, шу туфайли дунёдаги миллион-миллион одамлар учун машъал бўлиб қолган озод совет Шарқи ҳамиша Мирзо Турсунзодага илҳом бағишлади, унинг қаламига қувват берди. Мирзо Турсунзода том маънодаги шарқ шоири. Унинг илҳомига минг йиллик тархига эга бўлган форс-тожик классик поэзиясидан мадад келади. Айни чоқда рус ва қардош халқлар поэзиясининг бой тажрибаси ҳам шоир шеърятининг камолида катта роль ўйнади. Лекин энг муҳими шундаки, Мирзо Турсунзода кўҳна шарқнинг ўтмишдаги ҳаётини ҳам, бугунги турмушини ҳам ўз кўзи билан кўрди, чуқур ўрганди ва бу икки ҳаёт ўртасидаги осмон билан ерча тафовут унинг асарларига бой материал берди.

Тожикистон бир-биридан баланд, бир-биридан улугвор тоғлар ўлкаси. Мирзо Турсунзода ана шу улугвор тоғлардан бири—Ҳисор тизма тоғларининг этагида жойлашган Қоратоғ қишлоғида 1911 йилда туғилди. Қоратоғ кичкинагина қишлоқ бўлиб, унинг аҳолиси, айниқса, ҳунармандликда донг чиқарган эди. Қишлоқдаги шоҳи тўқувчилар, кулоллар, кўнчилар ишлаб чиқарган буюмлар ҳатто, Бухоро бозорларида ҳам дарров қўлма-қўл бўлиб кетарди. Бироқ шундай бўлсада, қишлоқ халқининг ўзи бениҳоя қашшоқ ҳаёт кечирав, ҳукмрон табақалар эса иложи борича халқни нодонликда, жаҳолатда сақлаб, унинг қонини зулукдек сўриб ётарди. Қишлоқда болаларга қуръон ёдлатишдан нарига ўтмайдиган битта мактаб бор эди, аммо одамларни ҳамиша мутелик ва итоатда сақлашга ёрдам берадиган, у дунё азоблари қаршисида батавфиқ банди мўмин бўлишга ўргатадиган ўн саккизта мачит бор эди. Мирзо Турсунзода кейин ёзган «Ҳисор водийси» шеърисида ўзи туғилиб ўсган жойларнинг табиатан гўзаллигини куйлар экан, халқнинг аламли аҳволи ҳақида ҳам ўртаниб сўзлайди.

Октябрь революцияси тоғлар орасида қисилиб ётган бу қишлоққа янги ҳаёт олиб келди. 1925 йилда Қоратоғда янги мактаб очилади. Мирзо шу мактабда дастлабки таҳсилни олади. Кейин отаси норози бўлса ҳам, ўқишни

давом эттириш учун Душанбега йўл олади. Қоратоғ билан Душанбенинг ораси қирқ чақирим. У пайтларда транспорт у ёқда турсин, йўлнинг ўзи ҳам йўқ эди. Мирзо бу йўлни пиёда босиб ўтади.

Еш Мирзо аввал Душанбедаги болалар уйига жойлашди, кейин шу болалар уйи асосида ташкил қилинган педагогик билим юртини битирди. Бу ўқув даргоҳи — Тожикистонда очилган биринчи билим юрти эди. Кейин Мирзо Тошкентга ўқишга юборилади. 20-йилларнинг охирида Тошкентдаги Пролетар кўчасида Тожик маориф институти бўлар эди. Бу институт дастлабки тожик зиндилари отрядини тайёрлашда жуда катта роль ўйнади. Турсунзода институтда комсомол сафига киради, ҳар хил жамоатчилик вазифаларини бажаради. Худди шу йилларда у адабиёт билан жиддий шуғуллана бошлайди. аввал Абулқосим Лоҳутий ва Садриддин Айний асарларини берилиб ўқийди, кейин ўзи ҳам шеърлар машқ қила бошлайди. Институт Мирзо Турсунзодани Тошкент билан ҳам, ўзбек адабиёти билан ҳам дўстлаштирди. Кейинчалик Турсунзоданинг ўзи ҳаётида Тошкент нечоғлик катта ўрин тутганини ҳурмат билан тилга олган. Институтни тугатгач, Мирзо Душанбега қайтади ва Тожикистон комсомолининг йўлланмаси билан «Комсомоли Тожикистон» газетасида ишлай бошлайди. Шу тариқа бўлажак шоирнинг қайноқ меҳнат фаолияти бошланади. Аввал комсомол, кейин Коммунистик партия Мирзо Турсунзодада янги типдаги совет ёзувчисига хос бўлган энг яхши фазилатларни тарбиялайди. Бу фазилатлардан бири шундаки, совет ёзувчиси фақат қалами билангина эмас, бевосита билан кучи билан ҳам, амалий фаолияти билан ҳам ҳамиша янги дунё қурувчиларининг олдинги сафида боради.

Мирзо Турсунзода 30-йилларда Тожикистон ҳаётида рўй бераётган социалистик ўзгаришларда актив иштирок этди. У газетада бўлим бошлиғи, кейин масъул секретарь бўлиб ишлади, Ленинобод музыкали драма театрида адабий эмакдошлик қилди, 30-йиллар охирида Тожикистон халқ қурилишлари авж олган кезларда Душанбе—Хороғ йўлининг қурилишида, Катта Фарғона ҳамда Катта Ҳисор каналининг қурилишида актив иштирок этди.

Мирзо Турсунзоданинг социалистик қурилишда актив

иштирок этиши унинг ижодида чуқур из қолдирди, унинг поэзиясидаги халқчиллик, замонавийлик каби хислатларни камолга етказди. Шоирнинг биринчи тўплами «Зафар байроғи» 1933 йилда босилиб чиқди. Бу тўпламга Мирзо Турсунзоданинг ҳикоя ва очерклари, шунингдек, дастлабки лирик шеърлари киритилган бўлиб, улар социалистик қурилиш процессида қаҳрамонона меҳнат қилаётган тожик халқига бағишланган эди. Бу асарларнинг кўпчилигида ёш ёзувчи шаҳар ва қишлоқдаги кескин синфий кураш ҳақида ҳикоя қилади, оташин эҳтирос билан эскилик қолдиқларини, эскича психологияни фош этади, янги социалистик ахлоқни тасдиқлайди. Янги ҳаёт тимсоли сифатида комсомолни мадҳ этади. Шуниси диққатга сазоворки, Мирзо Турсунзода биринчи китобидаёқ ажнабий Шарқ темасига ҳам мурожаат қилган. Жумладан, «Бахтсизлар» очеркида Афғонистон ва Ҳиндистон меҳнаткашларининг мустақиллиги учун курашини кўрсатади. «Зафар байроғи» замон билан ҳамнафас китоб эди, унда бутун вужуди билан социалистик қурилишда иштирок этаётган ёш ижодкорнинг оташин қалби сезилиб турарди. Бироқ бу китоб ёш ёзувчининг биринчи асари бўлганидан ундаги асарлар ҳали бадиий жиҳатдан анча хом, кўпчилиги риторик ва декоратив характерда эди. 1935 йилда Мирзо Турсунзода драматургияда ҳам ўз кучини синаб кўради. У Абдусалом Деҳотий билан бирга Низомий Ганжавий дostonи асосида «Хисрав ва Ширин» шеърый драмасини, кейин «Восе қўзғолони» операсининг либреттосини яратади. Бу асарлар томошабинлар ўртасида муваффақият қозонади. Улардаги ариялар, дуэтлар, шу билан бирга Мирзо Турсунзода шеърларига ёзилган бошқа қўшиқлар тиллардан тилларга ўтиб, куйлана бошлайди.

30-йиллардаги актив ижодий фоалияти туфайли Мирзо Турсунзода тез орада Раҳим Жалил, Жалол Икромий, Боқи Раҳимзода, Фотиҳ Ниёзий, Абдусалом Деҳотий, Мирсаид Миршакар каби тожик совет адабиётининг атоқли намояндаларидан бирга айланади. Мирзо Турсунзода тожик классик поэзиясининг традицияларидан самарали фойдаланади, у, айниқса, асарлар давомида шаклланган аруз вазнидан фойдаланиб, уни янги давр оҳангига мос жаранглашга, янги давр туйғуларини ифодалашга мажбур этади. Лекин Турсунзода фақат тра-

дициялар рамкасига бурканиб қолмайди, аксинча, у ҳар бир асариди замонавий руҳни чуқур ғоявийлик асосида ифодалашга ҳаракат қилади. У бир қатор асарларида Тожикистоннинг ўтмиши ва бугунини таққослаб, социалистик воқеликни улуғлайди. Шундай асарларидан бири «Куз ва баҳор», «Хазон ва наврӯз» дostonидир. Унда шоир қоратоғли қизнинг амир хизматкорлари томонидан ўғирлаб кетилишини, ваҳший амир қўлида фожеали ҳалок бўлишини кўрсатади ва айни чоқда бу фожеали тақдирга совет даврида бахтини топган, ўз ҳаётини ўзи яратиш ҳуқуқига эга бўлган озод қизнинг тақдирини қарама-қарши қўяди. Шоир шеърларида ва дostonларида борган сари марказий ўринга замондошлар образини яратиш чиқа боради. Масалан:

«Мамлакат қуёши» дostonида Мирзо Турсунзода социалистик меҳнат қаҳрамонларининг образини чизади. 1935 йилда Тожикистон пахтакорлари мўл ҳосил етказиб, СССР ҳукуматининг орден ва медалларини олишга сазовор бўлган эдилар. Мукофотланганлар орасида пахта теришда рекорд қўйган пионер қиз Мамлакат Наҳангова ҳам бор эди. Ҳукумат уни Ленин ордени билан тақдирлади. Бу факт шоирга зўр илҳом беради ва Мирзо Турсунзода Мамлакат образида озод тожик аёлнинг бахтли тақдирини умумлаштиради. Янги одамларни, уларнинг қаҳрамонона меҳнатини куйлаш шоир ижодидаги ватанпарварликни чуқурлаштиради. «Бахт қўшиғи», «Оҳанграб», «Олтин ватан», «Ҳисор водиси» каби шеърларида шоир ватанининг гўзаллигини, бахтини, эркинлигини тараннум этади. Бу жиҳатдан, айниқса, шоирнинг «Чаманистон» деган шеъри диққатга сазовор. Бу шеър Ҳамид Олимжон ва Ойбекларнинг Ўзбекистон ҳақидаги машҳур шеърларини эслатади. «Чаманистон» шеърида Мирзо Турсунзода тожик боғларининг ҳуснини, тоғларнинг улуғворлигини, булоқларнинг латофатини, гулларининг муаттар ҳидини, қуёшнинг оташин тафтини куйлайди. Лекин шоир учун ўз юртини севишга ундайдиган яна бир гўзаллик бор—бу шоир юртининг озодлиги, зулм ва кишанлардан халослиги, келажакги ўз қўли билан яратилаётгани.

Улуғ Ватан уруши йилларида Мирзо Турсунзода актив жамоатчилик фаолияти билан шуғулланади. У аввал Тожикистон Главлитининг бошлиғи, кейин Тожикистон

санъат ишлари бошқармасининг бошлиғи бўлиб ишлайди. Айти чоқда Мирзо Турсунзода бир лаҳза ҳам қаламини қўймайди. Унинг қалами остидан чиққан шеърлар, публицистик мақолалар, драматик асарлар ёвуз душманга қарши курашаётган жангчиларни янги-янги зафарларга илҳомлантиради.

Уруш йилларида шоир поэзияси чуқур жанговарлик руҳини касб этди. У биринчи шеърлариданоқ Ватан ҳимояси совет кишининг энг олий, энг муқаддас бурчи эканини, душманнинг маҳв этилиши муқаррар эканини куйлайди. «Ҳеч қачон!», «Хайр, онажон», «Капитан хотираси», «Опа-сингиллар» каби шеърлар ана шундай асарлардир. Мирзо Турсунзоданинг бу йилларда яратган асарлари ичида айниқса, «Ватан фарзанди» дostonи алоҳида ажралиб туради. Дostonда уруш арафасида ва уруш йилларида тожик халқининг қаҳрамонона ишлари куйланади.

Одий тожик йигити Қодир колхозда тинч меҳнат билан банд. У гўзал Саодатни севади. Саодат ҳам Қодирга кўнгил қўйган. Ҳадемай уларнинг тўйи бўлиши керак. Бироқ ёвуз фашистлар бошлаган уруш уларнинг орзусига тўғаноқ бўлади. Қодир ҳам миллионлаб совет кишилари каби қўлига қурол олиб, фронтга кетади. Фронтда у ажойиб украин йигити Микола билан танишади. Миколанинг севимли қизи Марина фашистлар қўлида ҳалок бўлган. Қодир ва Микола Маринанинг ўлими учун биргаликда фашистлардан қасос олади. Жанговар ҳаёт уларнинг дўстлигини чиниқтиради. Дostonдаги марказий ғоялардан бири СССР халқларининг уруш оловларида тобланган қудратли дўстлигини мадҳ этишдир. Шу дўстлик фашизм устидан қозонилган ғалабанинг асосий шартларидан бири сифатида талқин этилган. Мирзо Турсунзоданинг Улуғ Ватан уруши даврида яратган дostonларидан яна бири—«Тожик паҳлавони» деб аталади. Бу асарнинг марказий қаҳрамони—Ленинград қамалининг иштирокчиси, жангларда 114 фашистни ўлдирган Тешабой Одиловдир. Шоир оддий тожик йигитининг сиймосида совет кишиларига хос бўлган типик сифатларни—ватанпарварлик ва қаҳрамонликни умумлаштиради.

Улуғ Ватан уруши ғалаба билан тугагандан сўнг, Мирзо Турсунзода ижодда совет кишинининг тинч

меҳнати, бузилмас дўстлиги, келажак учун қаҳрамонона кураши билан боғлиқ темалар марказий ўрин ола бошлади. «Шараф», «Депутатга», «Бадахшондан Кремлга», «Тонгда», «Райком секретарининг туни» каби шеърларида шоир тожик халқининг қаҳрамонона меҳнатини улуғласа, «Москвалик келин» достонида халқлар дўстлигини куйлади. Айниқса, бу жиҳатдан шоирнинг «Бургут» шеъри характерлидир. Бу шеър уруш эндигина тугаган йили ёзилган бўлиб, унда шоир рус халқини ўз фарзандларини авайлаб учирма қилувчи қудратли бургутга ўхшатади. Шеърда Ватанимиздаги турли халқларнинг ленинчи дўстлиги оташин мисраларда куйланади.

Мирзо Турсунзоданинг бу йилларда яратган шеърлари фақат гоёвий чуқурлиги билангина эмас, бадий гўзаллиги билан ҳам мафтун қилади. Улар бениҳоя мусиқий, оҳангдор, уларда инсон қалбининг энг нозик ҳислари ҳам жуда усталик билан ифодаланган. Шунинг учун ҳам Турсунзода шеърларининг кўпчилиги халқнинг сезимли кўшиқларига айланди.

1947 йилда «Шарқи сурх» журналининг бир қанча сонида Мирзо Турсунзоданинг «Ҳиндистон қиссаси» цикли эълон қилинди. Орадан кўп ўтмай, бу туркум шеърлар рус тилига, кейинроқ бошқа қардош халқлар тилига таржима қилинди. Уша йиллардаги совет поэзиясида Мирзо Турсунзоданинг «Ҳиндистон қиссаси» жуда катта ҳодиса бўлди. 1948 йилда шоир бу шеърлари учун Давлат мукофотиини олишга сазовор бўлди.

Ҳиндистон темаси Турсунзода ижодида тасодифан пайдо бўлгани йўқ. Совет адабиётининг энг яхши хусусиятларидан бири шундаки, бу адабиёт том маънодаги интернационалистик адабиётдир. Совет ёзувчиси фақат совет воқелигини бадий акс эттириш билан чекланмайди. Жаҳон халқларининг тақдири, революцион ва прогрессив кучларнинг зулмга, тенгсизликка қарши, озодлик учун, адолат ва тенглик учун олиб борадиган кураши ҳамини совет ёзувчисининг эътиборини жалб қилиб келган. Шунга кўра, Шарқ темаси ва, хусусан, Ҳиндистон темасида 20-йиллардан бошлаб кўпгина асарлар яратилган эди. Тожик адабиётида ҳам бу тема кўпгина ёзувчилар томонидан бир неча бор қаламга олинган. Абулқосим Лоҳутийнинг «Калькуттада», Пайров Сулаймонийнинг «Ҳиндистон» каби асарлари шулар жумласи-

дандир. Бироқ Турсунзода бу темага мурожаат қилар экан, адабиётдаги традицияга амал қилибгина қўя қолмади. Баланд тоғлар ортидан олис ва сирли Ҳиндистон Турсунзодани болалигиданоқ қизиқтирар эди. Қоратог қишлоғига баъзан-баъзан ҳинди савдогарларин келиб қолар, улар ҳақидаги ҳикоялар ёш Мирзонинг эс-хушини банд қилаб оларди.

Мирзо Турсунзода Ҳиндистонни биринчи дафъа 1947 йилда кўришга муяссар бўлди. У совет делегацияси саставида Осие мамлакатларининг Деҳлида ўтган Биринчи конференциясида иштирок этди. Бу даврда ҳали Ҳиндистон инглиз мустамлакасидан озод бўлмаган, зулм кишанларида инграб ётган бир ўлка эди. Шоир Ҳиндистонда ўз кўзи билан кўрган ҳодисаларни таъсирида машҳур «Ҳиндистон қиссаси»ни яратди. Туркумга кирган шеърларда шоир ҳинд халқининг бой миллий маданиятига, ҳинд халқининг даҳосига буюк ҳурмат билан қалам тебратлади. Ҳар бир шеърда—у шеър нимага бағишланган бўлмасин—ҳинд халқининг тақдири, инглиз мустамлакачиларининг зўравонлиги, халқнинг келгиндилар зулмидан халос бўлишига ишончи асосий гояни ташкил қилади. Бу гоялар шеърларда жуда бақувват поэтик образлар ёрдамида талқин этилади. Ана шундай гўзал шеърлардан бири машҳур ҳинд раққосаси Тара-Чандра ҳақидаги шеърдир.

1950 йилда Мирзо Турсунзода Николай Тихонов, Анатолий Софронов ва Ойбеклар билан бирга Покистонга сафар қилди. Бу сафар оқибатида Ойбекнинг «Покистон таассуротлари» номли очерклари, Турсунзоданинг эса «Озод Шарқданман!» циклидаги шеърлари майдонга келди. Бу шеърлар тематик жиҳатдан ҳам, гоявий-бадий йўналишига кўра ҳам «Ҳиндистон қиссаси»га яқин туради, уни тўлдиради ва давом эттиради. Бу шеърларда ҳам совет Ватанининг гўзаллиги, қудрати, эрки ва бахти эзилган шарқ халқларининг тақдирига қарама-қарши қўйилади.

Мирзо Турсунзоданинг сўнгги йиллардаги ижоди ҳақида гапирганда, унинг «Ҳасан—аравакаш» дostonини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу дoston маълум маънода автобиографик характерга эга. 1927 йилда Турсунзода Душанбедан Тошкентга ўқишга жўнар экан, аввал Термизга боради. У пайтларда Тошкентдан поезд фақат Термизгача

борар, бошқа йўл йўқ эди. Тусунзода Термизга арава- да жўнайди ва етти кун деганда манзилга етиб келади. Бу воқеа ҳозирги кунларда жуда ғалати кўринади, чунки техника асрида, реактив самолётлар, енгил машиналар асрида атиги 40—50 йил аввал аравада кунлаб, ҳафталаб йўл босилганини тасаввур қилиш қийин. Эҳтимол, бу фактни Тусунзода унутиб юбориши мумкин эди, бироқ бир тасодиф уни яна эслашга, у асосда дoston яратишга ундайди. «1953 йилнинг ёқимли ёз кунларидан бирида мен Душанбе кўчаларидан кетиб борардим. Бирдан таниш бир чолни кўриб қолдим. Тикилиб қараб, танидим—ўша мени Термизга аравада олиб борган аравакаш. У ҳам мени таниди. Гаплашдик. Аравакаш Ҳисор водийсидаги районлардан бирида колхозда шофёрлик қилар экан. Совет даврида оддий одамнинг тақдири ана шундай ўзгариб кетди. Бизнинг мамлакатимизда аравакашлар ва карвонлар аллақачон йўқ бўлиб кетди. Чет элларда эса яқинда ҳам мен уларни кўрдим. Жонажон ўлкам қиёфасидаги ўзгаришлар, халқим биографиясидаги ўзгаришлар менда «Ҳасан—аравакаш» дostonини ёзиш фикрини уйғотди».

Дostonнинг сюжети мураккаб эмас. Дoston қаҳрамони Ҳасан. Унинг касби аравакашлик. Унинг бирдан-бир қувончи—оти. У эртадан-кечгача юк ташийдди, одам ташийдди. Аравакашликда бутун водийга донг чиқарган. У Садаф деган қизни севади. Садаф қанча-қанча говларни енгиб ўтиб, ўқиб, ўқитувчи бўлган. Ҳасан Садафга муносиб бўлишга ҳаракат қилади. Бироқ унинг онгидаги эскилик сарқитлари, хусусий мулкчилик психологиясининг қолдиқлари Ҳасаннинг ўсишига халақит беради. Ҳасан дostonда ҳар хил одамларга дуч келади. Улар Ҳасанга янги дунёни чуқур тушуниб олишга ёрдам берадилар. Ҳаётнинг ўзи ҳам Ҳасаннинг кўзини очади. Янги юк машиналари Ҳасаннинг аравасини орқада қолдириб, уни чангга буркаб, йўлнинг хўжайинига айланб бошлайдилар. Ниҳоят, Ҳасан ҳам аравакашликни ташлаб ўқиб, шофёр бўлади. Шу тариқа, шоир оддий меҳнаткаш инсон Ҳасан—аравакаш тақдири орқали, унинг онгидаги ўсиш-ўзгаришни бадий тасвирлаш орқали тожик халқининг социализм туфайли босиб ўтган улкан тарихий йўлини бадий умумлаштирди. «Ҳасан—аравакаш» дostonи чинакам халқчиллиги, юксак ғоявийлиги

ва бадий гўзаллиги билан тожик совет поэзиясида катта ҳодиса бўлди.

1956-57 йилларда Мирзо Турсунзода яна Ҳиндистонда ва бошқа шарқ мамлакатларида бўлди. Бу даврда у Осиё ва Африка мамлакатлари билан бирдамлик Совет комитетининг раиси эди. Шу лавозимда ишлар экан, Мирзо Турсунзода Осиё, Африка ва Совет халқларининг дўстлиги, уларнинг маданий-адабий ҳамкорлигини мустаҳкамлаш борасида катта ишлар қилди. Ҳар гал чет мамлакатларга сафар қилганда қанчадан-қанча давлат арбоблари, маданият намояндалари, ёзувчилар ва санъаткорлар билан учрашади, улар билан суҳбатлашиб, тинчлик ва гуманизм ғояларининг кенгроқ ёйилишига ҳисса қўшди. Шарқ мамлакатлари бўйлаб қилган сўнгги сафарлари вақтида Мирзо Турсунзода аввалгидек мусамлака зулми остида инграб ётган кўҳна Шарқни эмас, уйғонаётган, қаддини ростлаётган, эрк талаб қилаётган янги Шарқни, кураш руҳи қонини жўш урдираётган Шарқни кўрди. Бу таассуротлар натижасида шоирнинг янги асари—«Осиё овози» дostonи туғилади. Бу дoston лирик характердаги асар бўлиб, унда шоир яна ўз ижодидаги бош темани давом этдиради. Бу асар «Ҳиндистон қиссаси» ва «Озод Шарқданман» туркумларининг мантқиқий давомидир. «Осиё овози»да Мирзо Турсунзода Ҳиндистон, Миср каби мамлакатлар тақдирини кўрсатиш орқали Осиё халқларининг чинакам мустақиллик ва эркинлик учун курашга қўзғолганини бадий ифодалаган. Бу дoston чет элларда ҳам катта шуҳрат қозонди. Осиё халқлари уни чинакамига ўз ҳайқириқларидай қабул қилдилар. 1959 йилда тожик ёзувчиларининг IV съездида Мирсаид Миршакар Мирзо Турсунзода дostonининг чет эллардаги шуҳрати ҳақида яхши гапирган эди. «Мен Ҳиндистонда ҳар гал одамлар билан учрашиб, тожик адабиёти ҳақида сўзлашганимда, улар Айний, Лоҳутий, Турсунзода, Раҳим Жалил ва бошқаларнинг номини тилга олишарди. Деҳли университетининг студентлари Турсунзоданинг «Осиё овози» тўпламини ўз овозимиз деб ҳисоблашади. Осиё ва Африка мамлакатлари конференциясига вакил бўлиб келган Африка ёзувчиларидан бири эса, суҳбатда: «Бу шеърлар фақат Осиё овози эмас, балки Африканинг ҳам овозидир» деди.

Совет ҳокимияти ва Коммунистик партия Мирзо Тур-

сунзоданинг «Ҳасан—аравакаш», «Осиё овози» дostonларига жуда юксак баҳо берди—шоир бу асарлари учун 1960 йилда Ленин мукофотига сазовор бўлди.

Мирзо Турсунзоданинг бутун ижоди юксак партия-вийликнинг ажойиб намунасидир. У айна чоқда амалий фаолияти билан ҳам социалистик маданиятимизнинг равнақига катта ҳисса қўшмоқда. У 1946 йилдан бери Тожикистон ёзувчилар союзининг раҳбари, СССР Олий Советининг депутати, Тожикистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг аъзоси, Тожикистон Фанлар Академиясининг академиги, Бутуниттифоқ Ленин мукофоти комитетининг аъзоси, Осиё—Африка мамлакатлари билан бирдамлик Совет Комитетининг раиси, Тинчликни ҳимоя қилиш Тожик Комитетининг раиси. Бу хизматлари учун Мирзо Турсунзода уч марта Ленин ордени, Меҳнат Қизил Байроқ ордени, Ҳурмат белгиси ордени ва медаллар билан мукофотланган. Ниҳоят, 1968 йилда совет ҳукумати бир қатор ёзувчилар билан бирга Мирзо Турсунзодани ҳам мамлакатимиздаги энг олий унвон—Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони билан тақдирлади.

Мирзо Турсунзода бу юксак мукофотларга жавобан янада каттароқ ғайрат ва жўшқинроқ илҳом билан меҳнат қилмоқда. Унинг ижодий планлари катта—буларнинг энг муҳими халқ ҳаётини, халқ бахтини куйлашдир.

Андрей Упит

Қудратли дарёлар ирмоқлардан ҳосил бўлганидек, совет адабиёти ҳам ўз тарихига, ўз традицияларига эга бўлган миллий адабиётларнинг бирлашишидан ташкил топган. Ҳар қайси миллий адабиёт умумадабий хазинамизга ўзига хос, такрорланмас бойлик олиб киради. Бу бойлик эса бора-бора бутун совет халқининг маънавий мулкига айланади. Олис Болтиқ денгизининг шарқи-жанубий соҳилига жойлашган Латвия майдони жиҳатидан ҳам, аҳолисининг сонига кўра ҳам нисбатан кичкина республика. Шундай бўлса-да, латиш халқи кўп асрлик мазмундор тарихга эга. Унинг бой ва салмоқли адабиёти бор. Бу адабиётнинг кўпгина вакиллари том маънодаги революцион асарлари, юксак гуманистик пафосга тўла ижоди туфайли аллақачон бутун совет халқининг сеvimли ёзувчиларига айланиб қолган. Буюк латиш шоири Ян Райниснинг номи бепоён Ватанимизнинг ҳамма жойида чуқур эҳтиром билан тилга олинади, асарлари сеvimб ўқилади.

Латиш халқининг умумиттифоқ адабиётига қўшган ҳиссаси ҳақида гап кетганда, яна бир улкан ёзувчининг номини тилга олмаслик мумкин эмас. Бу — Андрей Мартинович Упитдир, 92 йил умр кўрган, 70 йиллик ижоди давомида йигирмага яқин роман, юзлаб қисса, ҳикоя, минглаб мақола ва очерклар яратган, адабиётшунослик илминини чуқур тадқиқотлар билан бойитган Андрей Упит фақат латиш адабиёти тарихида эмас умумиттифоқ ада-

биётининг ривожда ҳам салмоқли роль ўйнаган йирик адибдир. У латиш адабиёти тарихида янги саҳифа очди—пролетар адабиётининг асосчиси бўлди. У Максим Горькийдан кейин биринчилардан бўлиб ижодда социалистик реализм методига амал қила бошлади. У совет ҳокимияти йилларида тарихий эпос жанри принципларини бойитди. Унинг асарлари латиш халқи ҳаётининг чинакам қомуси бўлди. Уларни латиш ишчилар синфи олиб борган революцион курашнинг бадиий тарихи деса бўлади. Шунинг учун ҳам Упитнинг ижоди латиш адабиёти тарихининг муҳим бобларидан бирини ташкил қилади. Упитнинг ҳаёт йўли — улкан қийинчиликларни енгиш йўли, тинимсиз курашлар йўли бўлди. Ижодда ҳам у латиш адабиётида ҳали ҳеч ким юрмаган йўлдан борди, бу эса ҳамиша ижодкордан катта жасорат ва фидокорлик талаб қилади.

Андрей Упит онгли ҳаётининг ҳаммасини, барча ижодий қувватини ишчилар синфига, меҳнаткашлар оммасига, уларнинг порлоқ келажагига, улуғ коммунизм ишига бағишлади. Шу олижаноб ният адабий ижоднинг мураккаб йўлларида унга раҳнамо бўлди. Шу ният йўлида садоқат билан хизмат қилгани учун у кўпмиллатли совет адабиётининг атоқли намояндalarидан бири сифатида танилди ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган олий унвонга сазовор бўлди.

Андрей Мартинович Упит 1877 йилнинг 5 декабрида Рига уездининг Скривери областига қарашли Калинин қишлоғида туғилди. Унинг ота-онаси ерсиз қашшоқ деҳқон бўлиб, бойларнинг ерини ижарага экиш билан тирикчилик қилишарди. Улар тирикчиликни яхшилаш мақсадида кўпинча қишлоқма-қишлоқ кўчиб юришар, бироқ ҳамма ерда ҳам аҳвол бирдек бўлганидан, бу кўчишлар рўзгорни яхшилашга ёрдам бермас эди.

Шундай шароитда улғайган Андрей болалигидан бошлаб, рўзгорга кўмаклашишга мажбур бўлади. У чўчқа боқади, чўпонлик қилади, ер ҳайдайди, экин экади, ўради, йиғади, хуллас, хўжалик учун нимаики зарур бўлса, ҳаммасини қилишга мажбур бўлади. Андрей Калининда яшаган кезларида мустақил ўқишни ўрганади ва китобга меҳр қўяди. Китоб—унинг машаққатли меҳнат билан тўла оғир болалигини безаган ягона омил бўлди. Шунинг учун ҳам Андрейнинг энг ёрқин болалик

хотираси китоб билан боғланган. Унинг Зелтин деган бобоси бўлиб, Андрей уникага тез-тез бориб турган. Бобосиникида «Мактаб нони» деган китоб бор экан. Ҳар борганида Андрей ҳавас билан шу китобни ўқиган. «Кейин мен минглаб китоб ўқиб чиқдим — деб эслайди Упит, — лекин уларнинг ҳеч қайсиси менда Дундагли Яшил Қиз ҳақидаги афсона қадар чуқур таассурот қолдиролмаган».

Андрей ўн ёшида, уни қишлоқ мактабига беришади. Бироқ мактабда ўтказилган йиллар унинг ҳаётидаги энг рутубатли йиллар бўлди. Чунки бу мактаб революциядан аввалги латиш қишлоқларидаги бошқа эски мактаблар каби, болаларга илм бериш, уларнинг олам ҳақидаги тасаввурларини бойитиш, уларга юксак инсоний фазиллатларни, олижаноб эзгу идеалларни сингдириш ўрнига, уларни калтаклаб, илмдан бездириш, қалбларидаги инсоний куртакларни жувонмарг қилиш йўлидан борарди.

Андрей мустақил ўқишга берилади ва шу йўл билан чуқур билим олади. Бу гал ҳам унга бадий адабиёт ёрдамга келади. У ғарб ёзувчиларининг, рус классикларининг асарларини ўқийди. Булар ичида, айниқса, Пушкин асарлари унинг алоҳида эътиборини қозонади. «Пушкиннинг бир томлиги менинг қашшоққина кутубхонамда чинакам бадий адабиётнинг ажойиб намунаси эди. Кун бўйи уни қўлдан қўймай, сатрма-сатр ўқирдим...» — деб ёзади Упит. Шу тарзда мустақил ишлаш йўли билан анча чуқур билим эгаллаган Андрей Упитда ўқитувчи бўлиш орзуси туғилади. У 1896 йилда Рига шаҳрида муваффақият билан имтиҳонлардан ўтиб, қишлоқ муаллими деган унвон олади. Шундан кейин Андрей Упитнинг ўн икки йил давом этган педагогик фаолияти бошланади. У аввал қишлоқ мактабларида муаллимлик қилади, 1902 йилда эса Ригадаги бошланғич мактаблардан бирида дарс бера бошлайди.

Андрей Упит Ригага кўчиб ўтган кезларида ёзувчи сифатида озми-кўпми танилиб қолган эди. Болалигиданоқ адабиётга меҳр қўйган Андрей биринчи ҳикоясини саккиз яшарлигида календардаги ҳикояни ўқиб, унга тақлид қилиб ёзган эди. Мол боқиб юрганларида похол ғарамларига ёнбошлаб, зангори осмонни, унда сузиб юрган паға-паға булутларни томоша қилиб, дастлабки шеърларини тўқиган. 15—16 ёшларида қишлоқларда юриб, халқ мақолларини тўплаб, бостириб чиқарган.

Шундай бўлса-да, Упитнинг ўзи ижодининг бошланишини 1899 йил деб белгилайди. Шу йили унинг «Бўрон» деган ҳикояси ва «Ёшлик орзулари» деган шеърини босиб чиқади. Орадан кўп ўтмай, «Тоққа чиқаётганлар», «Целминниклар», «Пазанда Шведер» каби ҳикоя ва қиссалари эълон қилинади. Худди шу даврдан бошлаб, Упит латиш адабиётининг муҳим масалаларига бағишланган танқидий мақолалар ҳам ёза бошлайди. Упит ижодининг илк даврида яратган бадиий асарлар ҳам, илмий-танқидий мақолалар ҳам ҳали ғоявий-бадиий камолотдан узоқ эди. Андрей Упит бу асарларида ҳаётни қашшоқ деҳқон позициясидан акс этдирган, унинг утолик идеалларини тасвирлаган, эски патриархал урф-одатларни иддилия тарзида кўрсатган эди. Кейинчалик Упитнинг ўзи ҳам бу даврдаги ижодини баҳолаб, унинг заиф томонларини тўғри уқтирган: «Адабиётда мен кўзи ожиз одамдай туртиниб юрардим, аниқ мақсадим йўқ эди, ўз олдимга ҳеч қандай масалалар қўймаган эдим. Шу тариқа туртиниб, бировнинг мадади ва кўмагисиз анча изландим».

Андрей Упит секин-аста Риганинг тўлқинли ижтимоий-сиёсий муҳитида чиниқа бошлайди. У Ригада Я. Клейберг, В. Плудон, А. Стейн, Э. Пипин, П. Блау каби машҳур адабиётчилар билан танишади. Улар билан санъат ва адабиёт масаларини кенг муҳокама қилади ва кўп ҳолларда уларнинг қарашларига қарши чиқа бошлайди. Бу ихтилофлар санъат ва адабиётнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва роли масаласига тааллуқли бўлиб принципал характерга эга эди. Андрей Упит худди шу йилларда назарий-илмий билимларини чуқурлаштириш устида ҳам жиддий меҳнат қилади. У Ригадаги турли жамият ва тўгаракларнинг йиғинларига қатнаб, лекциялар тинглайди, мунозараларда иштирок этади, эстетика ва фалсафага оид йирик асарларни кўплаб мутолаа қилади. У Геккельнинг «Олам жумбоқлари» китобини Плехановнинг «Тарихга монистик қарашнинг ривожини масаласига доир» асарини И. Тэннинг «Санъат фалсафаси»ни француз революцияси тарихини, Чернишевский, Добролюбов, Писарев асарларини қунт билан синчиклаб ўрганиб чиқади. Буларнинг ҳаммаси Упитнинг ғоявий чиниқишига, дунёқарашининг шаклланишига катта ёрдам берди. Шундай бўлса-да, Упитнинг изчил марксистик

позицияларга кўчишида ҳал қилувчи омил ҳаётнинг ўзи бўлди. Бу жиҳатдан, айниқса, 1905 йил революцияси, латинш ишчиларининг революцион кураши Упитга жуда катта таъсир кўрсатди. Бу тўғрида Андрей Упитнинг ўзи автобиографиясида шундай ёзади:

«1905 йил менинг дунёқарашимдаги ўзгаришнинггина эмас, психологиядаги ўзгаришни ҳам тезлаштирди. Машҳур Октябрь кунларида мен Ледерлаук ва Гривинькалдаги биринчи оммавий митингларни кўрдим... Мен ишчилар синфининг озодлик ҳаракати билан танишдим. Оғир реакция йилларидаги ваҳший зўравонлик, жосус-бозлик, лаганбардорлик ва хонлик кўзимни очди ва мен халқнинг ҳар хил ижтимоий табақаларига синчковроқ назар ташлай бошладим, уларнинг орасидаги ашаддий синфий қарама-қаршиликларни муросасиз иқтисодий манфаатларни, бир-бирига зид гояларни кўришга мажбур бўлдим».

Шу тариқа, бевосита ҳаёт таъсирида, ишчилар синфининг революцион кураши билан яқиндан танишиш туфайли Андрей Упит дунёқарашида кескин бурилиш юз беради ва у изчил марксистик позицияга ўтади. Упит дунёқарашидаги бу ўзгариш табиий равишда унинг эстетик қарашларида, санъат ва адабиётнинг ижтимоий ролини тушунишда ҳам бурилиш ясайди. Андрей Упит бу даврда яратган кўпгина мақолаларида Латвияда авж олиб келаётган декадентлик адабиётига қарши кураш бошлайди ва санъатнинг ижтимоий ролини кўтариш учун адабий ижодни бевосита ишчилар ҳаракати билан боғлашни талаб қилади. Бундай адабиёт ҳаётдаги кескин ижтимоий қарама-қаршиликларни дадил ва ҳаққоний кўрсатиши, шу орқали зулмга қарши актив курашиши ва ишчилар ҳаракатининг ғалабасига ёрдам бериши керак. Шу тарзда Андрей Упит 1905 йилдан кейин эстетикада пролетариат манфаатини ҳимоя қилди, илғор демократик-революцион позицияда турди, ижодда эса, чоризм тузумини аёвсиз фош қилишга имкон берадиган танқидий реализм методига амал қилди. Бу йилларда бирин-кетин Упитнинг «Аёл», «Буржуа», «Сўнгги латиш» каби романлари босилиб чиқади. «Буржуа» романида Андрей Упит эксплуатацияга асосланган жамият негизларини танқид қилади, буржуа миллатчиларининг «ягона халқ» ҳақидаги сохта назариясини, синфий тенгсиз:

ликни, ижтимоий адолатсизликни хаспўшловчи қарашларини фош этади. «Аёл» романи ҳам кучли танқидий йўналишга эга. Ёзувчи ўткир сатирик бўёқларда буржуа ахлоқининг чиркинлигини кўрсатади. Романда буржуа оиласининг тақдири орқали буржуа жамиятининг маънавий кризиси чуқур очиб берилган. Буржуа муҳити буржуа тарбияси аёл ҳаётини заҳарлайди, уни эркакнинг қулига айлантиради энг оддий инсоний ҳақ-ҳуқуқлардан ҳам маҳрум этади. Романнинг асосий ғояси ана шундай.

«Сўнгги латиш» романида Упит муккасидан молдунё ҳирсига берилган, пул ортдириш учун жонидан ҳам кечишга тайёр турган буржуанинг сатирик образини чиғади.

Андрей Упитнинг бу йилларда яратган энг йирик асари «Робежниекар» трилогиясидир. Унинг «Янги манбалар» деб аталган биринчи китоби 1908 йилда босмадан чиқди. «Ипак тузоқда» деб аталган иккинчи китоби тўрт йилдан кейин—1912 йилда эълон қилинади. Ниҳоят, «Шимол шамоли» деб номланган учинчи китоби Упит турмада ёзиб тугатади ва 1920 йилда китобхонлар муҳокамасига тақдим этади. Бироқ трилогия устиданги иш шундан кейин ҳам тўхтамайди. Аввалги китобларида қамраб ололмаган масалаларнинг ёзувчи «Ян Робежниекарнинг қайтиши» ва «Ян Робежниекарнинг ўлими» деган янги романларида бадий акс этдиради. Шундай қилиб, йигирма беш йиллик ижодий меҳнат туфайли Андрей Упит «Робежниекар» деган романлар туркумини вужудга келтирдикки, бу асар латиш прозасининг монументал намуналаридан бири бўлиб қолди.

«Робежниекар» мазмун жиҳатидан ҳам, шакли жиҳатидан ҳам латиш прозасида янги ҳодиса бўлди. У ёзувчининг танқидий реализм рамкаларини ёриб чиқиб, социалистик реализм томон дадил бораётганидан далolat беради. Андрей Упит «Робежниекар» асарида Латвиянинг XIX аср охири ва XX аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий ҳаётга ўзига замондош ёзувчиларнинг асарларидаги қарашлардан кескин фарқ қиладиган позициядан батамом янгича назар ташлай олди. Шунинг учун ҳам «Робежниекар» асарининг умумлаштирувчи кучи, ҳаққонийлиги ғоят юқори.

Воқеликнинг ички тараққиёт қонуниятларини чуқур тушуниш, тарихни ҳаракатлантирувчи асосий кучни—

ишчилар синфини кўра билиш, тарихий оптимизм, монументал форма «Робежниекар» трилогиясини социалистик реализм адабиётининг асосчиси Горький асарларига яқинлаштиради. Дарвоқе, бу трилогия билан Горькийнинг 1906 йилда ёзилган «Она» романи ўртасида муайян ғоявий-эстетик яқинлик бор. Андрей Упит 1905 йиллардан кейин ишчилар ҳаракати билан ижодини боғлар экан, ўзининг эстетик программасини қайта кўриб чиқади. У Горький таъсирида ҳақиқий адабиёт чуқур ижтимоий мазмунга эга бўлиши лозимлиги, социализм ғояларидан илҳомланиши кераклиги ҳақидаги қарашларни олға суради. Бундан кейинги йилларда ҳам Андрей Упит Горький асарларини, Горький эстетикасини ўрганишда давом этади ва уларнинг таъсирида ижодда узил-кесил социалистик реализм позициясига ўтади. Бу ўринда яна бир бор Андрей Упитнинг сўзларига мурожаат қиламиз. У 1951 йилда «Дружба народов» журналинда эълон қилинган мақоласида Горькийнинг латиш адабиёти ривожига ўйнаган ролини шундай таърифлаган эди: «Рус ёзувчиларидан ҳеч қайсиси латиш революцион тафаккурининг ва адабиётининг ривожига Максим Горькийчалик баракали ва салмоқли таъсир кўрсатган эмас. Унинг таъсири остида латиш адабиёти жўн, кузатувчан реализмдан танқидий, актив фош қилувчи реализмга ўтди. Кейинчалик Горький адабиётимизнинг янги чўққиларни эгаллашига, янги тарихий босқичга кўтарилишига ёрдам бердики, бу босқичдаги етакчи ва охир провардида бирдан-бир метод социалистик реализм методи эди». Шубҳасиз, Горькийнинг ана шу самарали таъсири Андрей Упит ижодига ҳам тааллуқлидир. Буни Упитнинг 1910 йилдан кейин яратган асарларида яққол кўриш мумкин. Упит 1910—17 йиллар орасида самарали ижод қилиб, тўртта роман, бир неча драма ва ҳикоялар яратди. Упитнинг бу даврда яратган романларидан бири «Олтин» деб аталади. Бу асар ҳаётни бевосита кузатиш асосида яратилган чинакам реалистик роман бўлиб, унда латиш банкирларининг ҳаёти акс этган. Ёзувчи Ригадаги ижтимоий ҳаётни кенг тасвирлайди, бир тўда пулдорлар айби билан авж олган чайқовчиликни, эксплуатацияни фош қилади. Ёзувчининг «Сотқинлар» романи эса зиёлилар ҳаётига бағишланган. Бу асарда ёзувчи оғир реакция йилларида айрим зиёлилар ўртасида юз берган ғоявий

парокандаликни, ўз халқининг бой ўтмишига нигилистик қарашларни, ҳар қандай прогрессив ижтимоий ғоялардан юз ўгириб, тор шахсий ҳаёти қобиғига ўраллиб қолишни қоралайди. Роман қаҳрамонлари халқдан ажралган, ишчилар ҳаракатидан ажралган, шунинг учун боши берк кўчага кириб қолган бир ҳовуч зиёлилар. Уларни фош қилишда Упит талантининг янги қирраси—ўткир сатириклик маҳорати очилади. Ниҳоят, бу даврда яратилган романларнинг яна бири «Момақалдиноқ садоси остида» деб аталади. Ёзувчининг ғоявий ниятига кўра бу роман Латвиядаги биринчи жаҳон уруши давридаги ҳаётни, революциялар давридаги ҳаётни кенг акс эттирувчи романлар туркумини бошлаб беришни керак эди. Бироқ Андрей Упит бундай туркум яратмади, унинг биринчи китоби билан чекланди, холос. Бу роман ҳам ёзувчининг бевосита ҳаётда ўзи кўрган, кузатган, бошидан кечирган воқеалари таъсирида туғилган. Романда ёзувчи биринчи жаҳон уруши латиш халқининг бошига ёғдирган оғир кулфатларни тасвирлайди.

Бу романлар ҳар хил темаларда ёзилган бўлса-да, уларнинг ҳар қайсисида латиш воқелиги турли қирралари билан намоён бўлса-да, уларни бирлаштириб турувчи бир хислати бор. Бу—уларнинг учовида ҳам фош қилиш пафосининг устунидигидир. Андрей Упит буржуа муҳитининг турли томонларини, буржуа синфи тувдирадиган ижтимоий иллатларни чуқур эҳтирос билан танқид қилади. Худди шу йилларда Упит ижодида янги бир фазилят ҳам шакллана бошлайди—ҳаётни чуқур ўрганган, илгор демократик адабиётнинг пешқадам вакилларидан бирига айланган. Ижодини ишчилар синфининг революцион ҳаракати билан узвий боғлаган ёзувчи асарларида ишчилар синфининг вакилларини марказий ўринга қўя бошлайди. Энди у ишчининг психологиясини маънавий қиёфасини бадиий таҳлил қилади, ишчи-революционер характериин яратади. Бу жиҳатдан Упитнинг трилогияни ташкил қилувчи учта комедияси диққатга сазовор. Булар «Садо ва акс-садо», «Биров ва кўпчилилик», «Қуёш ва буг» деб аталган комедиялардир. Уларда ёзувчининг драматургик маҳорати билан бир қаторда ҳаётга янгича қарашни, воқеликни пролетариат позициясидан таҳлил қила олишни намоён бўлган. Бу комедияларнинг биринчиси муваффақият билан саҳнага қўйилди.

қолганларини эса цензура таққлади. Улар 1919 йилдан кейингина томошабинларга етиб борди.

1917 йил Латвия ҳаётида ҳам буюк ўзгаришларни вужудга келтирди. 1917 йилнинг бошларида Андрей Упит Ригада қурилиш инженери Кактиннинг идорасида хизмат қиларди. Айни чоғда у мамлакат ҳаётидаги жиддий ижтимоий ўзгаришларни диққат-эътибор билан кузатиб борарди. Февраль воқеалари таъсирида Упит ҳам жиддий революцион фаолият билан шуғуллана бошлайди. Бунинг оқибатида ишчилар уни Рига ишчи депутатлари Советига сайлашади. Депутат сифатида Упит Ишчилар Театрини уюштиради ва янги чиқа бошлаган «Циня» газетасида хизмат қила бошлайди. Бироқ бу узоқ давом этмайди. 1917 йилнинг августида Ригани немис қўшинлари эгаллайди. Немислар Упитни қамоққа олади. Ёзувчи қамоқда ҳам ижоддан тўхтамайди — бу ерда февраль революцияси ҳақида «Илиқ кунлар» деган ҳикоялар китобини тугатади.

1919 йилнинг бошида Латвияда совет ҳокимияти ўрнатилади. Андрей Упит бутун кучини янги ҳокимиятни мустаҳкамлашга, янги совет маданиятини яратишишига бағишлайди. У маориф халқ комиссариатида Санъат ишлари бўлимини бошқаради, бир қатор санъат ташкилотларини барпо этишда жонбозлик кўрсатади. 1919 йилнинг май ойида эса халқаро реакция Ригада капиталистлар ҳокимиятини тиклашга муваффақ бўлади. Андрей Упит Москвага кетишга мажбур бўлади. Орадан кўп ўтмай, Упит яна Латвияга қайтади, бироқ буржуа ҳукумати машҳур ёзувчинини совуқ қарши олади. Упит яна қамалади. Фақат дўстларининг ёрдами билан ва жамоатчиликнинг тазйиқи остида у бир қанча муддатдан сўнг қамоқдан озод қилинади. Шу тариқа, ёзувчининг буржуа Латвиясидаги машаққатларга тўла ҳаёти бошланади. У 1920—39 йиллар давомида асосан, бадий ижод билан шуғулланади. «Домас» журналига муҳаррирлик қилади. Шароитнинг оғирлигига, цензуранинг қаттиқлигига қарамай, Упит бу йилларда ҳам адабиётдаги социалистик позицияларидан чекинмайди аксинча, уларни назарий жиҳатдан янада мустаҳкамлаш учун, амалий ижодда чуқурлаштириш учун тинмай кураш олиб боради.

1920 йилда Москвада Андрей Упитнинг «Пролетар санъати» деган китоби босилади. Ёзувчи бу асарида про-

леткультчиларнинг хато қарашларини танқид қилиб, маданий мерос ва пролетар санъати масалаларида ленинча қарашларни ёқлаб чиқади. Унинг фикрича ғолиб пролетариатнинг санъати инсоният ўтмишида яратган барча маънавий бойликларнинг ворисидир. Пролетар санъати реалистик санъат, бироқ бу реализм ўтмишдаги реализмдан кескин фарқ қилади. Андрей Упит уни пролетар реализми деб атайди. Ёзувчи бу термин остида социалистик реализм принципларини тарғиб қилади. «Пролетар санъати» китоби янги адабиётнинг муҳим масалаларига бағишланган дастлабки назарий асарлардан бирidir.

20-йиллар ҳам аввалги даврдагидек Упит ижодидаги сермахсул йиллар бўлди. Бу йилларда ҳам ёзувчи учта роман, ўнлаб ҳикоялар, бир қанча пьесалар яратади. Бу асарлар ичида «Рапдор кўприк бўйлаб» деган роман алоҳида ажралиб туради. Бу асар латиш адабиётидаги энг ўткир сатирик асар бўлиб, унда буржуа ахлоқининг сохталиги, мешчанлик психологияси жуда кескин фош қилинган. Упит худди шу темада «Чўмилаётган Сусанна» ва «Чарлоқнинг парвози» каби комедияларини ҳам яраган. Худди шу йилларда Упит тарихий темаларда ҳам драматик асарлар ёза бошлайди. У аввал француз революциялари ҳақида ҳикоя қилувчи «Мирабо» трагедиясини, кейин француз халқининг миллий қаҳрамони Жанна д'Арк ҳақидаги трагедиясини яратади. Бу асарлар уруш даврида яратилган «Спартак» трагедияси билан бирга ўзига хос тарихий трилогияни ташкил қилади. Бу уч асарни бирлаштириб турган нарса — революцион пафосдир. Ёзувчи ўтмишдаги илгор кучларини, озодлик, тенглик, адолат учун курашган авлодларимизни улуғлайди. Уларда айниқса, айрим шахслар билан халқ оmmasининг ўзаро муносабатлари кенг таҳлил қилинган. Уларда ёзувчи ҳар қандай қаҳрамоннинг кучи унинг халқ оmmasи билан мустақкам бирлигидадир деган ғояни олга суради. Бу асарлар секин-аста Упитни йирик тарихий потенциаллар сари етаклайди.

1934 йилда Латвияда ҳокимият тепасига Ульманис келади. У мамлакатда ҳақиқий фашистлар режимини ўрнатади. Диктатор Ульманис ижодий фикрчи бўғиш учун, латиш халқини жаҳолатда сақлаш учун ҳамма тadbирларини кўради. Упит бошчилигидаги прогрессив ёзув-

чилар бўш келмайдилар. Улар ҳар бир имкониятдан фойдаланиб, халқнинг онгини уйғотувчи, унинг оптимизмига озиқ берадиган, уни интернационал руҳда тарбиялайдиган асарлар яратишда давом этишади. Андрей Упит ҳам шу йилларда ўзининг энг яхши асарларидан бирини—«Асрлар қаърида» романини ёзиб тугатади. Бу асар тарихий диалогия бўлиб, «Биринчи тун» ва «Рига дарвозалари остида» деб аталган икки китобдан иборатдир. Бу романнинг туғилиш тарихи қизиқ. Упит жаҳон адабиёти тарихи бўйича тадқиқот олиб борар экан, Вальтер Скотт ва Виктор Гюго каби ёзувчиларнинг тарихий романлари билан чуқур танишади. Бироқ улардаги романтикага мойиллик, тарихни жўн тасвирлашга интилиш ёзувчини қаноатлантирмайди. Шундан кейин, Упит рус совет ёзувчиларининг тарихий темадаги асарлари билан танишади. У ҳатто Алексей Толстойнинг «Пётр Биринчи» романини латиш тилига таржима ҳам қилади. Бу роман таъсирида Упит «Асрлар қаърида» диалогиясини яратишга узил-кесил аҳд қилади.

Роман XVII асрдаги Латвия ҳаётига бағишланган. У вақтларда Латвиянинг бир қисми поляклар, бир қисми эса шведлар қўлида эди. Упит латиш халқининг миллий озодлик учун олиб борган кўп йиллик курашини кенг тасвирлайди. Диалогиянинг бош қаҳрамони—оддий крепостной деҳқон Мартин Атаугадир. Ёзувчи уни турли ижтимоий табақаларнинг вакиллари билан тўқнаштиради ва шу орқали даврнинг характерли белгиларини очиб беради. Диалогиянинг энг муҳим фазилатларидан бири шундаки, унда, автор изчиллик билан халқлар дўстлиги идеясини олға суради. Польша, Швеция, Россиянинг ҳукмрон табақалари Латвияни талашга, парчалаб ташлашга интилади, бироқ бу оддий поляклар, шведлар, латишлар, руслар украинлар ўртасига нифоқ сололмайди. Аксинча, диалогия қаҳрамонлари Латиш халқининг тарихий тақдирини рус халқининг тақдири билан чамбарчас боғлиқ эканини жуда яхши тушунишади. Шундай қилиб, бу диалогия тарихнинг шунчаки оддий инъикоси эмас, балки тарихий воқелик ёрдамида халқнинг қудратини улуғлаган, халқлар дўстлигини ғоясини тарғиб қилган, бошқа халқларга ҳурмат ва муҳаббат ҳисларини

ифодалаган асар сифатида майдонга чиқди ва тарихий роман жанри принципларини янада бойитди.

1940 йил Болтиқ бўйи республикалари тарихида янги саҳифа очди—латиш, литва ва эстон халқлари яна қайтадан СССР халқлари оиласидан жой олди. Латвияда совет ҳокимияти қайта тикланиши билан Андрей Упит яна актив жамоатчилик фаолияти билан шуғуллана бошлайди. Латиш халқи ўзининг сеvimли ёзувчисини Латвия Олий Советига депутат қилиб сайлайди. Бироқ орадан кўп ўтмай, Улуғ Ватан уруши бошланади ва Латвияни немис оккупантлари ишғол қилади. Андрей Упит уруш йилларида Киров шаҳри яқинидаги қишлоқда яшайди ва бир дақиқа ҳам тўхтамай, қалами билан фашист босқинчиларига қарши кураш олиб боради. У уруш даврининг талабларига мос келувчи ҳикоялар ва пьесалар яратди. Унинг очерклари, публицистик мақолалари фронт газеталарида босилади. Унинг салобатли овози эрксевар одамларни курашга оёқлантириб, Москва радиосидан жаранглайди. Айни чоғда Упит йирик бадий полотнолар яратиш соҳасидаги ишларини ҳам тўхтатмайди. Бунинг оқибати ўлароқ, 1945 йилда «Яшил ер» романи майдонга келди. Бу роман 1951 йилда эълон қилинган «Булуглар орасидаги само» романи билан қўшилиб, латиш халқининг революцион кураши тарихини бадий гавдалантирувчи дилогияни вужудга келтирди. Бу икки асарда Андрей Упит яна ижодининг бош мавзусига мурожаат қилади—капитализмдан социализмга ўтиш қонунягларини бадий таҳлил қилади. Ҳар икки роман умумий қаҳрамонларга эга, бироқ шундай бўлса-да, уларни бири-биридан фарқ қилувчи мустақил асарлар деб қараши керак. «Яшил ер» романидаги воқеалар ўтган асрнинг 80—90-йилларида латиш қишлоғида содир бўлади. Ёзувчи қишлоқда капиталистик муносабатларнинг шаклланишини, бунинг оқибатида синфий табақаланишнинг авж олганини, бу эса деҳқонлар ва батраklar ичидан пролетариатнинг туғилишини, тезлаштирганини тасвирлайди. Китобхон кўз олдидан латиш қишлоғидаги турли ижтимоий табақаларнинг вакиллари бирма-бир ўтади.

Шу тариқа, Андрей Упит «Яшил ер» ва «Булутлар орасидаги само» романларида яна бир карра латиш халқининг тарихига мурожаат қилиб, унинг социализм томон ҳаракати тарихий зарурият эканини, халқ манфаат-

ларига мос келувчи жараён эканини кўрсатиб берди. Таниқли рус танқидчиси К. Л. Зелинский Упитнинг бу асарларига юсак баҳо берган эди. У ёзди: «Бу асарлар ўтган аср охиридаги латиш ҳаётининг чинакам қомусидир. Бу асарлари билан Упит Латвиянинг пролетар революциясини тайёрлаш давридаги тарихини ўрганиш ва тушуниш соҳасида шунчалик иш қилдики, бунча ишни бутун бошли тарихчилар коллективи ҳам қилолмас эди». Андрей Упитнинг бу икки романи латиш халқи тарихининг ёрқин бадий манзарасигина эмас, аynи чоғда, кўпмиллатли совет тарихий романининг ижодий принципларини бойитган, имкониятларини кенгайтирган асарлар ҳам бўлди. Чунки бу асарларида ҳам ёзувчи биринчи навбатда меҳнаткаш халқнинг тарихий тақдирини марказга қўйиб, тарихни ҳаракатлантирувчи ҳақиқий кучларни тўғри кўрсата олди.

Андрей Упит урушдан сўнгги йилларда йирик олим, атоқли жамоат арбоби сифатида ҳам кенг танилди. 1945 йилда Упитга филология фанлари доктори деган илмий даража берилади, 1946 йилда эса у Латвия Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси қилиб сайланади. 45--51-йиллар давомида у Латвия давлат университетида латиш адабиёти тарихидан лекциялар ўқийди. Тил ва адабиёт илмий текшириш институтига раҳбарлик қилади. Худди шу йилларда Латвия ССР Олий Совети Президиумининг Раис ўринбосари, кейинчалик Президиум аъзоси бўлиб ишлайди. Кўп йиллар давомида Латвия ёзувчилари Союзига раҳбарлик қилади.

Упит шундай бандлигига қарамай, ижодий ишни ҳам сусайтирмайди. У бадий асарлардан ташқари, шу йилларда бир қатор йирик илмий тадқиқотлар ҳам яратади. Булар «Адабий-танқидий мақолалар», «Адабиётда социалистик реализм масалалари», уч томлик «Роман тарихи», «Янги латиш адабиёти тарихи», «Латиш адабиёти» каби монографиялардир. Буларнинг ҳаммасини кўз олдимизга келтирсак Андрей Упитнинг ижодий ғайратига, шижоатига, қаҳрамонона меҳнатига тан бермай илож йўқ. Табiiй савол туғилади: урушдан кейинги йилларда анча кексайиб қолган ёзувчи ана шундай кўпқиррали фаолият учун кучни қаердан олди? Унга илҳом берган, уни тинмай меҳнат қилишга ундаган сеҳрли омил нимада? Бу куч совет воқелиги, қаҳрамон

совет халқи, халқнинг асрий орзуларини рўёбга чиқараётган ленинча коммунистик партиядир. Андрей Упит 1962 йилда «Правда» газетасида эълон қилинган «Чўққилар сари!» мақоласида ифтихор билан ёзади: «Янги совет воқелиги оқ сочли бошимни ғурур билан кўтаришга ундайди. Модомики, вақтни шиддат билан олға йўналтираётган улуғ совет кунларида шу қадар ажойиб ишлар содир бўлаётганини кўрар эканман, демак, узоқ йилларнинг оғир юки беҳуда кетмаяпти». Дарҳақиқат, халқ учун яшаган, унинг истиқболи учун курашган, совет халқининг маънавий бойлигига катта ҳисса қўшган Андрей Мартинович Упитнинг меҳнати, кураши зое кетмади, уни бугун кўпмиллатли совет халқи ўз фарзандидай севади, унинг асарлари ҳар бир совет хонадонинда ардоқли.

Павло Тичина

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Давлат мукофотининг лауреати, академик шоир Павло Тичина фақат украин адабиётининг атоқли намояндаларидан биригина эмас, балки Иттифоқимиздаги ҳамма республикаларда кенг шуҳрат қозонган, кўпқиррали, сермазмун ижоди билан кўп миллатли совет адабиётининг ривожига улкан ҳисса қўшган йирик сўз санъаткори ҳамдир. Унинг биринчи асари революциядан 10 йил аввал, 1907 йилда яратилган эди. Сўнгги асари остига 1967 йил деб рақам қилинган. Бу икки сана ўртасида 60 йиллик муддат бор. Павло Тичина 60 йил бой ва мураккаб ижоди давомида юзлаб поэтик асарлар, драматик поэмалар, очерклар, илмий-танқидий тадқиқотлар, эсдаликлар яратди. Унинг асарлари украин адабиётини янги босқичга кўтарди, шунинг учун кўпгина тадқиқотчилар Павло Тичинанинг номи М. Коцюбинский, Л. Украинка каби классиклар номи билан барабар аташади. Унинг поэзияси неча-неча ёш авлоднинг ижтимоий онгини қайта тарбиялашда, ўстиришда қудратли омил бўлди. Павло Тичинанинг ижоди чуқур интернационализм руҳи билан суғорилган. У янги ҳаётни, социалистик тузумни улуғлар экан, биринчи навбатда халқлар дўстлигининг оташин куйчиси, «ягона онла туйғуси»дан илҳом олувчи эҳтиросли шоир сифатида майдонга чиқди. Унинг ижоди юксак ғоявийлик, чуқур партиявийлик, пухта халқчилликнинг ва айни чоқда бадий баркамолликнинг ёрқин намунаси бўлди. Павло

Тичина ҳам оташин гражданлик туйғуларини, ҳам энг нозик лирик ҳисларни бир-бирига чамбарчас боғлаган эди. Шунинг учун ҳам унинг поэзияси бутун совет китобхонлари орасида чуқур муҳаббат туйғуларини қўзғади. Шунинг учун Павло Тичинани украин ва рус, грузин ва белорус китобхонлари қанчалик севса, ўзбек ва қозоқ, туркман ва тожик шеърхонлари ҳам шунчалик ардоқлайди.

Павло Григорьевич Тичина 1891 йилда Чернигов об-ластининг Ново-Басан райониға қарашли Пески қишло-лоғида туғилди. Унинг отаси Григорий Тимофеевич қиш-лоқ руҳонийси бўлган ва айни чоқда қишлоқ мактабида ўқитувчилик ҳам қилган. У бир оз ўқимишли, ҳалол, сер-фарзанд одам бўлган. Кўпсонли оилани тебратиш учун тинмасдан уринишға, меҳнат қилишға мажбур бўлган. Павло Тичина эсдаликларида, биографик мақолалари-да отасини эҳтиром билан тилға олар экан, унинг қўли гул одам эканини, қаерға бормасин, қаерда яшамасин, яшайдиган жойининг теварагини бир зумда кўкаламзор қилиб, гулзорға айлантиришини ёзади. Павлонинг отаси руҳонийлар тоифасиға мансуб бўлса ҳам, оддий халқни чин қалбидан севган ва бу севгисини фарзандларига ҳам юқтира олган. Павло Тичинаға отадан мерос қолган си-фатлардан яна бири рассомликка ҳавас, бўёқларға, рангларға муҳаббат бўлган. Ниҳоят, Павло отасини хо-тирлар экан, у фарзандларини ҳалол, тўғри сўз, виж-донли қилиб тарбиялаганини алоҳида миннатдорлик би-лан қайд қилади. Ёш Павлонинг тарбиясида онаси Ма-рия Васильевнанинг ҳам хизмати катта бўлган. Онаси туфайли Павло болалагиданоқ украин халқининг оҳанг-рабо куйларини, сеҳрли қўшиқларини севиб қолган ва ўзи ҳам яхшигина хонанда бўлиб етишган. Павло 9 ёш-ға кирганда уни Чернигов шаҳридаги диний семинарияға ўқишға беришади. Бу ерда ёш Павло мадраса типидagi диний ўқув юртининг шафқатсиз тартибларидан, темир интизомидан, жазоларидан кўп озор чекади. Бироқ худ-ди шу йилларда у бир одам билан учрашадики, бу одам ёш Павлонинг ўқишида, характерининг шаклланишида катта роль ўйнайди. Бу—Николай Ильич Подвойский эди. У 1901 йилдан большевиклар партиясининг аъзоси бўлган, махфий революцион фаолият билан шуғуллан-ган. Октябрь революциясидан кейин эса Қизил Армия-

нинг ташкилотчиларидан ва раҳбарларидан бири сифатида шуҳрат қозонган. Павло диний семинарияда ёки украинча номи билан атасак, бурсада ўқиб юрган кезларида, Подвойский бу ерда тарбиячи бўлиб ишлайди. У болаларга гоят меҳрибонлик ва очик кўнгил муносабатда бўлади, уларнинг бўш вақтини кўнгилли ва фойдали ўтказишга уринади, ҳаёт ҳақида, инсоннинг ҳаётдаги ўрни, кураши тўғрисида уларга дастлабки сабоқларни беради. Шунинг учун бурса талабалари Подвойскийни севиб қолишади, уни бурсани чулғаган зулмат ичидаги ёруғ нур деб билишади.

«Николай Ильич Подвойский ҳақида қалбимда энг ёрқин хотиралар сақланиб қолган»—деб ёзади Тичина.

Павло Тичина Черниговда ўқиб юрган кезларида ўқиш билан бир қаторда тирикчиликни ўтказиш учун ишлашга ҳам мажбур бўлади. У «Нур» журнали редакциясида, губерна Статистик бошқармасида, украин театри хорида ишлайди. Тинимсиз ўқиш ва меҳнат ёш Павло характерининг тобланишига ёрдам беради.

Павло Тичина 1907 йилларда ижод қила бошлайди. Унинг биринчи шеъри матбуотда 1911 йилда босилади. Шоирнинг ижодий тақдирида ўша пайтларда Чернигов шаҳрида истиқомат қилган Михаил Коцюбинский катта роль ўйнайди. Коцюбинский революцион украин адабиётининг классикларидан бўлиб, демократик асарлари, зулмга, чоризмга қарши кураши билан кенг танилган одам эди. У Черниговда истеъдодли ёшлар учун адабий шанбаликлар ташкил қилади. Шанбаликларда ёшларнинг асарлари ўқилади, муҳокама қилинади. Табиийки, бундай оқшомларда гап фақат адабиёт билан чекланмайди. Кўпинча, мамлакат ҳаётидаги ўткир сиёсий ҳодисалар ҳам қизғин мунозараларга сабаб бўларди. Павло Тичина ҳам шанбаликларда шеърларини ўқийди. Унинг асарлари Коцюбинскийга маъқул бўлади. Таниқли ёзувчи ёш шоирга маслаҳатлар беради, унинг ижоддаги дастлабки қадамларини қўллаб-қувватлайди. 1911 йилда Коцюбинский даволавиш учун Италияга, Капри оролига боради. У ерда Горький билан учрашиб, унга ёш шоир ҳақида гапириб беради. Кейинчалик Горький Тичинага ёзган хатида бу воқеани эслайди: «Павел Григорьевич, юборган китобингиз учун чин қалбдан ташаккур. Илтифотингиздан гоят хурсанд бўл-

дим. Мен сизни кўпдан бери биламан. Сизнинг тўғригизда М. М. Коцюбинский кўпгина илиқ гапларни айтган эди. Баъзи шеърларингизни ўқиганман. Кейин украин тилида «Сонетлар ўрнида» китобингизни ўқиб чиқдим.

Қўлингизни қаттиқ сиқаман. Сизга соғлиқ, руҳий бардамлик тилайман. Насрда ёзиш ниятингиз йўқми? Менимча. Сиз насрда ҳам новатор бўлишга лаёқатли кўринасиз.

Яна бир марта ташаккур. А. Пешков».

М. М. Коцюбинскийнинг эътибори. А. М. Горькийнинг ғамхўрлиги ёш шоирга қанот бағишлайди, унинг ишончига ишонч қўшади, янги куч, янги ғайрат билан ишлашга отлантиради. Энди вақтли матбуотда Павло Тичина имзоси билан тез-тез лирик шеърлар, кичик ҳажмли поэмалар пайдо бўла бошлайди. Улар қисқа вақт ичида китобхонлар ўртасида кенг шуҳрат қозонади.

Бу йилларда бутун Россиядаги каби, Украинада ҳам жиддий тарихий ўзгаришлар содир бўлмоқда. революцион ситуация кескинлашиб бормоқда эди. Павло Тичина 1913 йилда Киев коммерция институтига ўқишга киради. Айни чоқда, ўқиш ҳақини, ижара ҳақини тўлаш қобилиятига эга бўлиш учун ишлашга ҳам мажбур бўлади. У Стенценконинг хор капелласида ишлайди ва Капелла билан бирга Украинани кезиб чиқади. Бу сафарлар халқ ҳаёти билан яқиндан танишиш имконини беради ва Тичина дунёқарашида демократик йўналишни кучайтиради.

Шу тариқа Павло Тичина Октябрь социалистик революциясини қувонч билан кутиб олади. 1923 йилга қадар Павло Тичина турли совет идораларида хизмат қилади. У «Революция санъати» журнали редакциясида, Давлат нашриётида, Днепросоюзнинг бадиий музейида ишлайди. 20—23 йиллар ичида эса Шевченко номидаги Киев давлат театрида адабий эмакдошлик вазифасида ишлайди. Шу театрда машҳур украин ёзувчиси ва кинорежиссёри Александр Довженко билан дўстлашади. Павло Тичина қайноқ меҳнат фаолияти билан бандлигига қарамай, ижоддан ҳам тўхтамайди. Революциядан сўнг, бирин-кетин унинг поэтик тўпламлари нашрдан чиқа бошлайди. Бу тўпламларнинг ҳар қайсиси украин

поэзиясида жиддий воқеа бўлади, кенг жамоатчиликнинг диққат-эътиборини қозонади.

Павло Тичинанинг биринчи поэтик тўплами «Қуёш найлари» номи билан 1918 йилда босмадан чиқди. Тўпламга, асосан, революциядан аввал яратилган шеърлар кирган бўлиб, тематикаси, ғоявий йўналишига кўра уларни уч гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга субъектив-интим характердаги лирик шеърлар киради. Уларнинг кўпчилиги табиат ҳақидаги фалсафий-лирик ўйлардир. Бу шеърларда шоир баъзан пессимистик кайфиятларга берилади, символикага кенг ўрин берилади. Иккинчи гуруҳ, шеърлар ижтимоий мотивдаги шеърлардан ташкил топган. Уларда шоир биринчи жаҳон уруши туфайли халқ бошига тушган кулфатларни, халқ қалбидаги ғам-аламни куйлайди. Бу шеърларнинг кўпчилигида тасвирланаётган воқеаларга нисбатан авторнинг муносабати яққол сезилиб турмайди. Бироқ ёш шоир ҳаётнинг фоже томонларини жуда чуқур, самимий руҳ билан ифодалаган. инсон қалбининг энг нозик туйғуларини ҳам чуқур очган. Учинчи гуруҳни ташкил қилувчи шеърларда бир йил воқеалари—революция йилининг алангали ҳодисалари ҳақида гапирилади, улардан туғилган кайфиятлар ифодаланади. «Қуёш найлари» тўплами адабиётга янги бир бақувват истеъдод эгаси кириб келганидан далолат берди. Гарчи, айрим шеърларда ҳали авторнинг ғоявий позицияси қарама-қаршиликлардан холи эмаслиги сезилиб турса-да, кўпчилик шеърларга хос бўлган самимий лиризм, халқ поэзиясидан унумли фойдаланиш, уларга хос бўлган мусиқийликка эришиш бу тўпламни украин поэзиясидаги йирик ҳодисага айлантди.

Орадан икки йил ўтгач, 1920 йилда Павло Тичинанинг «Омоч» деб аталган иккинчи тўплами чиқди. Бу тўпламга революция йиллари яратилган шеърлар кирган бўлиб, улар янги украин революцион поэзиясининг биринчи ёрқин саҳифасини ташкил қилади. «Омоч» тўплами революция йилларининг поэтик манзарасини чизади, бўронли кунлар нафасини, зўр кўтаринки нафосни ифодалайди. Тўпламга ном берган «Омоч» шеърда шоир революция омочи украин тарихини қайта ҳайдаётганини, ўзгартираётганини куйлайди. «Омоч» тўпламидаги шеърлар ўша йилларда украин зиёли ёшлари ўр-

гасида жуда машҳур бўлиб кетди. Бу жиҳатдан «Майдонда» деган шеър диққатга сазовор. Шоир бу шеърни ўз қишлоғидаги революцион ўзгаришларни кузатиш оқибатида ёзган. Шеър қисқа, ҳаммаси бўлиб, 16 сатрдан иборат. Лекин шу 16 сатрга ўша даврнинг оташин нафаси томир уриши жо бўлган. Шеърнинг нафоси шу даражада зўрки, «Майдонда» минглаб китобхонларнинг қалбидан чуқур ўрин олди, дарсликларга киритилди, революцион поэзиянинг дурдоналаридан бири бўлиб қолди. Бу шеърнинг ўша йиллардаги таъсир кучи ҳақида йирик украин ёзувчиси Юрий Смолич шундай ёзади:

«Ўша пайтларда мен актёрлик қилар ва ташвиқот поездида тез-тез фронтга бориб турардим. Мен саҳнадан шеър ўқирдим. Мен ўқиган биринчи революцион шеърлар шоир Эллайнеки эди. Ана шу фронт шаронтида қўлимга Павло Тичинанинг шеърлари тушиб қолди. Уларнинг биринчиси «Майдонда» эди. Бу шеър қандай қилиб қўлимга тушиб қолганини ҳозир эслолмайман, чунки «Омоч» тўплами кейинроқ, йигирманчи йилда босилган. «Майдонда» шеърини эса мен ташвиқот поездининг саҳнасидан ўн тўққизинчи йилда ўқидим. Қизил аскарлардан ташкил топган эшитувчилар бу шеърни жуда катта завқ-шавқ билан кутиб олишди. Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, бу шеър ўша йилларда жуда катта роль ўйнади. Мен учун эса, журъат қилиб шуни айтаманки, ўша даврдаги украин зиёли ёшлари учун бўлгани каби, шу ўн олтин поэтик мисра ҳаракатлантирувчи, қайта қурувчи кучга айланди—бу мисралар бизнинг қарашларимизни элакдан ўтказиб, тозалаб бергандай бўлди».

Дарҳақиқат, «Майдонда» шеърини революцион пафосига кўра Ҳамзанинг «Яша шўро!» ёхуд Егнше Чаренцининг «Ленин ва Али» каби шеърлари қаторига қўйиш мумкин. Бу шеърлар адабиёт рамкасини ёриб чиқиб, ўша йиллардаги ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг муҳим факторларига айланиб қолди. Шу йилнинг ўзида Тичинанинг яна бир китоби «Сонетлар ва октавалар ўрнига» деган тўплами босмадан чиқади. Бу тўплам Тичинанинг бадний форма соҳасида тинмай изланишда давом этаётганини кўрсатади.

1923 йилда Тичина ҳаётида янги давр бошланди. У Украинанинг ўша йиллардаги пойтахти Харьковга кўчиб ўтди. Бу ерда Тичина ҳар хил газета ва журналлар ре-

дакциясида хизмат қилади, адабиёт ва санъатнинг муҳим масалаларига бағишланган мақолалар ёзади. Харьковда яшаб юрган кезларида шоир ҳаётида катта воқеалар содир бўлади. 1929 йилда украин адабиётини ривожлантиришдаги катта хизматлари учун Павло Тичина Украина ССР Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси қилиб сайланади. Харьковда академик—шоир кенг кўламда жамоатчилик фаолияти билан ҳам шуғулланади. У Харьков шаҳар советининг депутати, Бутун-украина Марказий Ижроия Комитети аъзолигига кандидат эди.

Ана шундай кўпқиррали фаолият билан банд бўлишига қарамай, Тичина бу йилларда жуда баракали ижод қилади. Бирин-кетин унинг «Украина шамоли», «Чернигов», «Партия йўл бошлар» каби тўпламлари чиқади.

«Украина шамоли» тўпламига кирган шеърларнинг ҳаммаси янги социалистик ҳаёт нашидасини куйлашга бағишланган. Уларда социалистик индустриалаш процесси билан боғлиқ бўлган ҳодисалар поэтик акс эттирилган. Шоир янги Украинанинг поэтик қиёфасини чиғади.

Тўплагма кирган шеърларда қишлоқ ва шаҳардаги қурилиш пафоси, Харьков ва Донбасснинг оғир саноати, биринчи марта самолёт товушини эшитган, айни чоқда электрни орзу қилаётган қишлоқлар ҳаёти, хуллас, ҳамма жойда борган сари кенг ёйиляётган янги ҳаёт белгилари тасвирланган. Шеърлар жанр хусусиятларига кўра ҳам ҳар хил. Уларнинг ичиди сиёсий публицистик лирика намуналари («Украина шамоли», «Ватандошларга жавоб») ҳам, фалсафий туркум («Космик оркестрда») ҳам, қадимги адабиёт мотивлари асосида яратилган шеърлар («Ярославна йиғиси», «Кожемяка») ҳам бор. Янги ғоявий мазмун билан суғорилган «Украина шамоли» тўплами Павло Тичинанинг дунёқарашиди, ижодидаги жиддий ўзгаришлардан далолат беради—энди унинг ижодидан кузатувчанлик, пассив мушоҳидакорлик йўқолиб, унинг ўрнига ҳаётга актив муносабат, ташвиқотчилик ўрин олади. Павло Тичина адабиёт ва санъатнинг вазифасини ҳам чуқурроқ, тўғрироқ тушуна бошлайди. Бу жиҳатдан «Ҳамманинг номидан сўзлайман» шеъри характерлидир. Бу шеър программ характерга

эга бўлиб, унда социалистик эстетиканинг энг муҳим принципи—санъат ва адабиётнинг халққа хизмат қилиши, унинг қалбидаги орзуларни, ҳис-туйғуларни ифодалаши зарурлиги ҳақидаги ғоя ифодаланган.

Павло Тичинанинг «Партия йўл бошлар» тўплами ҳам фақат шоир ижодида эмас, бутун украин поэзияси тарихида чуқур из қолдирган асар бўлди. Тўплам «Партия йўл бошлар» шеъри билан очилади. Бу шеър ҳам программ характерга эга бўлиб, китобнинг умумий ғоявий йўналишини белгилаб беради. Унда ватанмиздаги социалистик қурилиш ютуқларидан чексиз ифтихор туйғуси, бу ютуқларни вужудга келтиришда раҳнамолик қилган партияга миннатдорлик туйғуси чуқур ифодаланган. Маълумки, партиянинг раҳнамолиги темаси поэзияда жуда кўп ишланган. Шунинг учун бошқалар айтган гапларнинг оддий такрори бўлмаслиги, қуруқ шонрбозликка, риторикага берилиб кетмаслик учун шоир шеърнинг ғоявий мазмуни устидагина эмас, бадий шакли устида ҳам алоҳида меҳнат қилиши керак. Павло Тичина бунга муваффақ бўлади, натижада «Партия йўл бошлар» шеъри дарҳол китобхоннинг қалбига етиб борадиган кучга эга бўлган. Шунинг учун ҳам бу шеър тўлалигича «Правда» газетасида босилиб чиққан эди. Бу ҳол шоирнинг илҳомига илҳом қўшди, уни янги ижодий изланишларга ундади. Бу тўғрида Павло Тичинанинг ўзи шундай ёзади: «Правда» газетасининг 1933 йил 21 ноябрь сонини олган куним бутун вужудимни чулғаб олган буюк шодликни ҳеч қачон унутмайман. Газетада «Партия йўл бошлар» деган шеърим украин тилида босилган эди. «Правда»нинг шу соннида бош мақолада менинг тўғримида ҳам икки-уч оғиз гап айтилган эди. Бу менинг ишимга, ишимгагина эмас, кейинги ҳаётимга жуда катта ёрдам берди».

«Партия йўл бошлар» тўпламига кирган шеърларининг кўпчилигини шоир қўшиқ, мадҳия, гимн ёки пеан деб атаган. Пеан—ғалаба қўшиғи. Шоир уларда социалистик қурилиш ғалабаларини, мамлакат ҳаётидаги муҳим сиёсий ҳодисаларни тасвирлар экан, даврнинг тантанавор руҳини ифодалашга интилади. Шундан унинг шеърларида патетик руҳ кучаяди. «Қиров ҳақида қўшиқ», «Тарихда биринчи марта», «Қўшиқлар тўйида» каби шеърлар бунга мисол бўла олади.

Павло Тичина тўпламидаги айрим шеърлари билан

украин поэзиясининг жанрларига ҳам янгилик қўшди. Бу жиҳатдан «Тракторчи қиз қўшиғи» характерлидир. Шеър реал ҳаётӣй фактлар асосига қурилган. Шоир унда қишлоқ қизи Олеся Куликнинг лирик портретини чизади. Олеся—продали, социалистик қурилишнинг актив иштирокчиси, У янги-янги уфқларга интилади, тракторчи бўлишни, пўлат отларни жиловлаб, колхоз қурилишини ривожлантиришга ҳисса қўшишни орзу қилади. Шу мақсади йўлида Олеся ҳар қандай қийинчиликни енгиб ўтишга тайёр. Шу тариқа Олеся Куликнинг лирик портретида шоир 30-йиллар бошида камолотга етаётган янги инсоннинг—социалистик жамият аъзосининг характерини ундаги муҳим янги сифатларни ифодалайди.

30-йиллардан бошлаб, Павло Тичина ижодида яна бир тема марказий ўринга чиқа бошлайди. Бу—халқлар дўстлиги темасидир. Шуниси диққатга сазоворки, халқлар дўстлиги темасини куйлаш, шу орқали интернационализм ғояларини ифодалаш фақат Тичина ижодида эмас, балки деярли ҳамма миллий адабиётларда ҳам муҳим аҳамият касб эта бошлайди. Бунинг муайян ижтимоӣй-сиёсий сабаблари бор: коммунистик партия Октябрь ғалабасининг биринчи кунлариданоқ СССР халқлари ўртасида қардошлик ва дўстлик туйғуларини тарбиялаш, чинакам пролетар интернационализмини сингдириш соҳасида тинмай иш олиб борди. Социалистик қурилиш процессида халқлар дўстлиги чиниқиб, вояга етди ва ниҳоят, 30-йиллардан бошлаб, тараққиётимизнинг муҳим факторига айланиб қолди. Асосий шиори, ижод принципи партиявийлик ва халқчиллик бўлган совет адабиёти, шубҳасиз, ана шу оламшумул тарихий ҳодисани четлаб кетолмас эди. Шунинг учун рус адабиётида ҳам, бошқа миллий адабиётларда ҳам халқлар дўстлиги темасида кўплаб асарлар майдонга кела бошлайди. Бу тема турли адабиётларнинг хусусиятлари ва традицияларига мос тарзда турлича шаклда очилади. Масалан, украин адабиётида қардош халқлар ҳаётини бадий акс эттирувчи кўпгина асарлар яратилади. Биз шунини ифтихор билан қайд эта оламизки, 30-йилларнинг бошларидан ўзбек адабиётида Украина темаси кенг ишлана бошлангани каби, Украина адабиётида ҳам Ўзбекистон темаси муҳим ўрин ола бошлади. Масалан, ўзбек шоири Уйғуннинг «Украина еллари» поэмаси ўзбек

китобхонињи украин ҳаёти билан таништиришдан ташқари, поэзиямизда интернационализм руҳининг чуқурлашишида ҳам катта роль ўйнади. Украин ёзувчиси Иван Ле бир неча йил Ўзбекистонда яшаб, бу ердаги социалистик қурилишда актив иштирок этиб, «Тоғлар орасида» романини яратди ва унда ўзбекнинг қадимий, кўҳна ери устидан эсаётган янги ҳаёт шабадаларини, янги инсоннинг туғилиш процессини кўрсатди. Шунингдек, бошқа бир йирик украин шоири Микола Бажан «Ўзбек турмуши» деб аталган шеърлар гулдастасини яратди. Бу факторнинг барчаси кўпмиллатли совет адабиётининг янгича фазилатларини кўрсатади.

Павло Тичина ҳам бу процесдан четда қолмади. У халқлар дўстлиги, миллий маданиятларнинг яқинлашиши, бир-бирини бойитиши нечоғли муҳим эканини яхши тушунди. Шунинг учун ҳам қардош халқлар тилларини, адабиётини, маданиятини чуқур ўргана бошлайди. Урғаниш процессида туғилган ўйлари, фикрлари, ҳис-туйғуларини мақолаларда, шеърларда халққа етказди. Павло Тичинанинг Шота Руставели, Давид Гурамишвили, Жамбул Жабаев ва бошқалар ҳақидаги асарлари бунинг намунаси бўла олади.

Павло Тичинанинг халқлар дўстлиги темасини ишлашдаги дастлабки изланишларининг натижаси ўлароқ 1938 йилда «Ягона оила туйғуси» тўплами босилиб чиқди. Бу тўплам ҳам программ характердаги «Ягона оила туйғуси» шеъри билан очилади. Шоир унда халқлар дўстлигининг қудратли кучини чуқур ҳис этган совет кишининг шодлигини, ифтихорини куйлайди. Тичина шу туйғуларни ифодаловчи ёрқин истиоралар, шодиёна кайфиятга мос оҳанг топа олган. Шу туфайли шоир кашф этган «ягона оила туйғуси» деган ибора ҳаётимизга сингиб кетди ва ҳикматли иборага айланиб қолди. Павло Тичина 1941 йилда ана шу тўплам учун СССР Давлат мукофотини олишга сазовор бўлди.

Павло Тичина бу йилларда ижодий фаолиятини илмий фаолият билан қўшиб олиб боради. У бир неча йил давомида фанлар академиясининг Адабиёт институтига бошчилик қилади. Бу лавозимда ишлар экан, у украин адабиёти тарихини марксча-ленинча методология асосида ёритувчи йирик тадқиқотларни вужудга келтиришда алоҳида ташаббус ва жонбозлик кўрсатади.

Павло Тичинанинг урушдан аввалги ижодий фаолияти яқунловчи яна бир поэтик тўплам бор—бу тўплам 1941 йилда босилган «Пўлат ва назокат» деб аталган шеърлар тўпламидир. Бу тўплам ҳам халқлар дўстлиги темасига бағишланган бўлиб, ундаги шеърларда Коммунистик партиянинг ленинча миллий сиёсати тараннум этилади.

Улуғ Ватан уруши Павло Тичина ижодида ҳам янги давр очди. Урушнинг шафқатсиз синовларида шоир қалами янада тобланди, унинг шеърлари янгича жўшқин оҳанг касб этди. Уруш йилларида Павло Тичина Бошқирдистон пойтахти Уфада яшадн, лекин бутун ижоди давомида ватанпарварлик ғояларини куйлаган, инсонга муҳаббат туйғуларини улуғлаган шоир фронтдан олисда тинч, хотиржам ўтиролмас эди. Урушнинг биринчи кунлариданоқ у оташин ташвиқотчи сифатида кўринади. У бир неча марта жанг майдонларига боради, ўқ «ёмғирлари остида жангчиларни курашга чорловчи, ғалабага илҳомлантирувчи шеърларини ўқийди. У Москва, Саратов, Уфа ва бошқа шаҳарларда бўлиб ўтган антифашист митингларида иштирок этади. Уруш йилларида Тичина Тил ва адабиёт институтига раҳбарлик қилади. Кейинчалик Украина ССР Маориф халқ комиссари лавозида ишлайди. 1943 йилда эса Харьков яқинида халқ комиссари сифатида ҳукумат комиссиясида украин ёзуви ҳақида доклад қилади.

Павло Тичина уруш йилларида Ленин партияси сафига аъзо бўлиб киради. Бу воқеа—1944 йилда шоир 53 ёшга кирган йили содир бўлади. Павло Тичина оташин интернационалист сифатида бу даврда ҳам бир қатор янги асарлар яратади. У Уфага келиши билан қардош бошқирд халқининг маданиятини, тилини, адабиётини ўргана бошлайди, бошқирд ёзувчилари билан дўстлашади. Булар оқибатида «бошқирд адабиётининг классиги Мажид Ғафури ҳақида «Мажид Ғафури ижодида ватанпарварлик» деган тадқиқот майдонга келади. Унинг «Халқнинг ижодий кучи», «Украинадан ифлос қўлини торт!» каби китоблари публицистик мақолалардан ташкил топган бўлиб, уларда уруш даврининг муҳим масалалари кўтарилган. Украинанинг яна қуллик занжирига боғламоқчи бўлган миллатчиларга қақшатқич зарба берилган.

Уруш йилларида Тичинанинг «Сени маҳв этамиз», «Зафар ва ҳаёт», «Ғалаба яқин» каби поэтик тўпламлари майдонга келди. Буларга кирган шеърларда Тичина зўр эҳтирос билан ватанпарварлик ғояларини куйлайди. Унинг шеърларида жонажон Ватан образи биринчи ўринга чиқади. Ватан озодлиги учун жангга чақириш, қаҳрамон жангчиларни мадҳ этиш, фашизмга нафрат, ғалабамизнинг муқаррарлигига ишонч Тичинанинг ҳарбий лирикасидаги асосий мотивларни ташкил қилади. Уларнинг характерли томонларидан яна бири шундаки, шоир жанговар чақириқларини, хитобларини, муҳаббат ва нафратини кўпинча умумлашган она образи орқали ифодалайди. Бу жиҳатдан «Она овози», «Уйқусиз тунда», «Украина ҳақида ўйлар», «Менинг халқим», «Украина яшнаб-гуллайди», «Онамни унутолмайман» каби шеърлар характерлидир.

Павло Тичинанинг уруш йилларида яратган асарлари орасида «Дўстнинг мотами» поэмаси алоҳида ажралиб туради. Бу поэма чуқур фалсафий мазмунга эга бўлиб, унда даврнинг муҳим ахлоқий-маънавий масалалари кўтарилган. Поэмада воқеа биринчи шахс—лирик қаҳрамон тилидан баён қилинади. Лирик қаҳрамон қиёфасида эса замондошимизнинг ёрқин характери чизиб берилган. Шунинг учун ҳам «Дўстнинг мотами» уруш давридаги поэмаларнинг энг яхши намуналаридан бири бўлиб қолди.

Урушдан кейинги йиллар Павло Тичина учун янада жўшқин ижодий меҳнат йиллари бўлди. Бу даврда унинг фаолиятига назар ташласак, шоирнинг ғайратига, шижоатига, тиниб-тинчимаслигига ҳайрон қолмай илож йўқ. Унинг фаолияти ғоят кўпқиррали. У 1938 йилда биринчи марта Украина ССР Олий Советига депутат қилиб сайланган эди. Умрининг сўнгига қадар халқ шоирга юксак ишонч билдириб, ҳамма чақириқ Олий Советга уни депутат қилиб сайлади. 1953 йилдан 1959 йилгача эса Павло Тичина Украина ССР Олий Совети Президиумининг раиси бўлди. 1946 йилдан эса Тичина бир неча бор СССР Олий Советига сайланди. Миллатлар Совети раисининг ўринбосари лавозимида ишлади. Депутат сифатида Тичина ҳамиша жуда катта ишларни бажарди. Тичина коммунист сифатида ҳам актив партиявий фаолият билан банд эди. У бир неча йиллар давомида Ук-

раина Компартияси Марказий Комитетининг аъзоси бўлди. Урушдан кейинги йилларда шоир бутун дунёда тинчлик учун кураш ишига ҳам катта ҳисса қўшди. У Республика тинчликни сақлаш комитетининг аъзоси эди. У турли делегациялар составида кўп марталаб чет элларга борди, у ердаги конференцияларда, йиғилишларда иштирок этиб, тинчлик ва демократик ғояларни тарғиб қилди. Жумладан, 1945 йилда Софияда Умумславян конгрессида, 1947 йилда Варшавада, 1949 йилда Штеттинда ёзувчилар съездида, кейинроқ Англия, Шотландия, Венгрия, Финляндия, Чехословакияда бўлди. 1947 йилда Тичина Болгария Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси қилиб сайланади. У умрининг охиригача ҳам илмий фаолиятини тўхтатмайди. Тичина Адабиёт институтида ва Ижтимоий фанлар бўлимида Илмий советининг аъзоси эди. Унинг татар шоири Абдулла Тўқай, болгар революцион шоири Христо Симиленский ҳақидаги тадқиқотлари адабиётшунослик илмига қўшилган муҳим ҳисса бўлди.

Тичина фаолиятини тўла тасаввур қилиш учун унинг таржимонлиги ҳақида ҳам гапириш лозим. Урушдан кейинги йилларда у болгар классиклари Христо-Ботев ва Иван Вазов, белорус, арман, осетин; литва; рус шоирларининг асарларини украин тилига таржима қилди. Ана шундай самарали меҳнат қила олиш учун, шундай серқирра фаолият билан банд бўлиш учун одам бениҳоя меҳнаткаш, иродали, эътиқодли бўлиши керак. Павло Тичина ана шундай фазилатларга эга эди. Унга серқирра фаолиятида мадад берган нарса—унинг олижаноб нияти—украин халқига сидқидилдан хизмат қилиш, унинг маданиятини бойитиш, қардош халқлар орасидаги дўстликни мустаҳкамлаш, тинчлик ва демократия ишини барқарор қилиш истаги бўлган. Шунинг учун ҳам халқ Павло Тичинани ўз фарзандидек ардоқлади, севди. Бу севгининг ифодаси ўлароқ Совет давлати уни бир неча марта Ленин ордени, Меҳнат Қизил Байроқ ордени ва медаллар билан мукофотлади.

Урушдан сўнгги йилларда Павло Тичина ана шундай серқирра, самарали фаолият билан бандлигига қарамай, бир лаҳза ҳам бадий ижоддан тўхтагани, қаламига дам бергани йўқ. Бу даврда ҳам рус ва украин тилларида унинг шеърӣ китоблари кетма-кет чиқиб туради.

Булар орасида «Дўстлик қуёши», «Шеърлар», «Консерваторияда мусиқий тонг», «Биз — инсоният виждони», «Ҳамиша жарангдор менинг овозим» каби тўпламлар. шунингдек, шоирнинг уч томлик танланган асарлари алоҳида ажралиб туради.

Бу тўпламларга Тичина ижодининг энг яхши фази-латларини мужассамлаштирган асарлар жо бўлган. Улар тематик жиҳатдан ҳам, гоаявий жиҳатдан ҳам урушдан кейинги ҳаётимизнинг деярли ҳамма муҳим томонларини акс эттиради. «Мен—партия фарзанди» шеърисида шоир поэзиянинг янги шароитдаги вазифаси ҳақида куйлар экан, тўрт йиллик ҳаёт-мамот жангида ғалаба қилган совет халқининг улуглигини, поэзия шу халққа сидқи дилдан хизмат қилиши кераклигини таъкидлайди.

Тичинанинг урушдан кейинги шеърларида социалистик меҳнат темаси кенг ўрин тутди. Масалан, «Ҳаёт, меҳнат ва тараққиёт» шеърисида Тичина халқ хўжалигини тиклаш учун умумхалқ курашини тасвирлар экан, унинг диққат марказида социалистик меҳнатнинг ҳаётбахш кучини, кишига бағишлайдиган шодиёна руҳини ифода-лайди. Еҳуд «Баҳорнинг уйғониши» шеърисида социалистик ҳаётнинг гўзаллиги бениҳоя ёрқин бўёқларда, кўтаринки кайфиятда, оптимистик оҳангларда тасвирланган. Шоир бу ғояларни пухта ишланган ритмикада, оригинал қофияларда ҳам ифода-лайди.

II. Тичина бу даврда ҳам поэзиясининг бош мотиви бўлмиш халқлар дўстлиги темасида асарлар яратишда давом этди. Бу темани ишлар экан, у янги-янги поэтик формалар топишга, уларни мукамаллаштиришга инти-тилди. Шоир украин адабиёти учун ихтиро қилган янги формалардан бири поэтик номалар формасидир. Бундай номалар кўпинча қардош халқлар ҳаётидаги бирон муҳим санага, юбилей тантаналарига бағишланган бў-лади. «Белоруссияга», «Грузияга», «Гуллаган Арманис-тон», «Литва совет халқига салом», «Болгар халқига» каби шеърлар шулар жумласидандир. Бу шеърларда қардош халқлар тарихига, маданиятига чуқур эҳтиром туйғулари ифодаланган, уларнинг буюк фарзандлари ҳурмат билан тилга олинган. Халқлар дўстлигини улуг-лаш Москванинг 800 йиллик тўйига бағишланган «Моск-ва» шеърисида ҳам, Украинанинг Россияга қайта қўши-

лишининг 300 йиллигига бағишланган «Богдан дейди-ки...» шеърида ҳам асосий лейтмотивни ташкил қилади.

Тичинанинг урушдан сўнгги лирикасида кенг ўрин тутган темалардан яна бири бутун дунёда тинчлик учун кураш темасидир. Бу шеърлар ҳам характериға кўра ҳар хил—уларнинг баъзилари публицистик характерда, баъзилари фалсафий лирик планда, баъзилари жанговар чақириқ оҳангига эга, яна баъзилари эса пишиқ сюжет асосига қурилган кичик поэмаларни эслатади. Худлас, бу шеърларда шоир даврнинг энг ўткир, энг илғор ғояларини поэтик арсеналидаги ҳамма воситалардан фойдаланган ҳолда ифодалашга интилган. Айни чоғда, бу шеърларнинг ҳаммаси чуқур пролетар интернационализи руҳи билан суғорилган. Масалан, шоир «Урсус» трактор заводида» шеърини поляк ишчиларига бағишласа, «Тинчлик гарови» шеърида Болгариянинг тинчлик курашчилари ҳақида куйлайди, «Мичурин» пароходи Ҳиндистонда» шеъри ҳинд-совет дўстлигини тараннум этса, «Сун-Цзин-лин» шеърида Хитой революционерининг жонли образи чизилган. Шоирнинг тинчлик темасига бағишланган шеърлари ҳақида аниқроқ тасаввурга эга бўлиш учун «Қилич устидаги рақс» шеърини кўрайлик. Шеър Шотландияда кўрилган конкрет ҳодисадан—шотланд миллий рақсидан олинган таассуротдан туғилган. Шоир шотланд рақсининг ҳамма жилоларини мукаммал тасвирлайди ва энг муҳими шу конкрет ҳодисадан чуқур умумлашма чиқариб, янги уруш оловини ёқувчиларга қарши жаҳон халқлари ҳамкорликда курашиши зарурлиги ҳақидаги ғоя олға сурилади.

Павло Тичина умрининг сўнгги йилларида тез-тез поэма жанриға мурожаат қилади. Унинг поэмаларида биз кўпгина тарихий ҳодисаларни, тарихий шахслар қиёфасини кўрамиз. Масалан «Ованганинг болалиги» поэмаси арман классиги Туманян ҳақида тасаввур берса, «Шевченко ва Чернишевский» поэмаси украин ва рус халқининг икки буюк фарзандининг сиймосини чизади. Шунингдек, «Серафима Морачевская» поэмасида шоир болалигидаги ўқитувчиси ҳақида муҳаббат билан куйласа, «Марина билан учрашув» поэмасида рус шоираси Марина Цветаева қиёфасини чизган.

Павло Тичина поэмалари ичида яна бири борки, у шоирнинг ҳамма асарларидан ажралиб туради. Бу—

«Сковорода» деб аталган поэма. Бу поэма украин шоири ва философи Григорий Саввич Сковороданинг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган бўлиб, тадқиқотчилар уни Тичинанинг «Фаустни» деб аташади. Дарҳақиқат, шоир бу дostonга бутун умрини бағишлаган, унинг устида кўп йиллар давомида меҳнат қилган. Бу поэмада Тичина ижодининг ҳамма яхши фазилатлари мужассамлашган. Шоир унда эпос билан лириканинг чамбарчас қўшилиб кетишига муваффақ бўлган.

Павло Тичина 1967 йилда вафот қилди. У автобиографиясида ҳаётининг асосий мақсадини шундай белгилаган эди: «Менинг асосий вазифам—қўшиқлар ва шеърларимда ёрқин келажак сари йўл очаётган жонажон партияни шарафлаш, коммунизм қурувчилари бўлмиш совет кишиларининг қаҳрамонона меҳнатини, ер шаридаги меҳнаткашлар орзуси—тинчлик ва биродарликни, дўстлик ва қардошликни мадҳ этишдир».

Шоир бу олижаноб вазифани шараф билан ўтади—бунинг исботи, далили—шоир бизга мерос қолдирган юзлаб поэтик жавоҳирлардир.

Шунинг учун ҳам кўпмиллатли совет халқи Тичинага энг ҳурматли, энг сеvimли фарзандлари қаторидан ўрин берди.

Александр Прокофьев

Иигирма йиллар муқаддам совет ёзувчиларининг II съезди арафасида машҳур рус шоири Илья Сельвинский бир мақола эълон қилиб, унда совет поэзиясини ҳар хил чолғу асбобларидан ташкил топган оркестрга ўхшатган эди. Бу ўхшатишда, ҳақиқатан ҳам катта маъно бор. Совет поэзияси бир-бирига ўхшамаган, бир-бирини так-рорламайдиган, лекин ҳаммаси бирлашиб, янги замоннинг—социализм даврининг қудратли қўшиғини куйлайдиган талант соҳибларига бой. «Совет поэзияси» деб аталмиш ана шу оркестрда салкам ярим аср давомида ажойиб шоир, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин ва СССР Давлат мукофотларининг лауреати Александр Прокофьевнинг сози ҳам ўзига хос овоз билан баралла янграб турди.

Бугун Александр Прокофьев орамизда йўқ, лекин унинг рангларга тўла, ҳисларга бой, мазмуни тўлиқ поэзияси яшашда давом этмоқда. Александр Прокофьев ижоди давомида бутун бошли бир поэтик олам яратди. Бу поэтик олам ҳақида машҳур рус шоири ва адабиётшунос Н. Риленков жуда яхши ёзган эди. «Александр Прокофьевнинг замоннинг ҳамма шамолларига дуч келган поэтик дунёси жуда ўзига хос. Бу дунёга кириш билан биз дарҳол ажиб бир майинлик ҳис қиламиз, унинг ранглари ёрқин, оҳанглари бой, унинг энг кичик гўшаси ҳам кенг ва шодийна. Унда тўйиб-тўйиб нафас олгинг, ҳамма нарсани тўйиб-тўйиб кўргинг, ҳар товушга қулоқ

10—647 145

тутгинг келадн. Бу шимолий— рус табиатининг афсонавий гўзал дунёси, балиқчилар ва ғаллакорларнинг дўстлик ва садоқат дунёсидир».

Ҳақиқий поэзия, чинакам гўзал шеърят чегараларни тан олмайди. Прокофьев шеърятни ҳам ана шундай бахтиёр қисматга эга. Аллақачонлар унинг поэзияси чет элларда ҳам, мамлакатимизда ҳам ўнлаб тилларга таржима қилинган ва миллионлаб шеър мухлисларининг қалбидан ўрин олган. Прокофьев шеърлари ўзбек китобхонининг ҳам қўлига етиб келган. Китобхон бугун Прокофьев поэзиясининг маънавий бойлигидан озиқланиб, бу улкан рус шоирини эъзозламоқда, ўзбек шоирлари эса унинг ижодини пухта ўрганиб, шу орқали янги-янги ижод ва маҳорат сирларидан баҳра олмоқда.

Александр Прокофьев ҳам адабиётимизнинг тўнғич авлодига мансуб бўлиб, сермазmun, жўшқин, изланишларга тўла қайноқ ҳаёт ва ижод йўлини босиб ўтди. Прокофьевнинг ҳам ижодий тақдири, улкан шоир сифатида шаклланиши, халқ ичида обрў-этибор топиши социалистик тузум билан, жамиятимизнинг равнақи билан чамбарчас боғланган. Бу тўғрида шоирнинг ўзи 1934 йилда совет ёзувчиларининг I съезди минбаридан туриб, ҳаяжон ва ифтихор билан шундай деган эди:

«Мен балиқчилик қилганман, батрак бўлганман, болалигимда деҳқончилик билан шуғулланганман. Ун саккиз ёшимда урушга кирганман. У замонларда меннинг тенгдош ўртоқларим ҳам худди шу ишлар билан шуғулланган. Шундай қилиб, мен мустасно эмасман. Ҳозир мен шоир сифатида ижодий изланишдаман. Мен ўз номидан, тенгдошларим—яғриндор деҳқон, колхозчи йигитлар номидан, ҳамкасаба дўстларим номидан айтишим мумкин: мен ҳозир нимагаки эга бўлсам, биз ҳозир нимагаки эга бўлсак, яъни қалбимиздаги бепоён яшаш завқини ғалабага ишонч туйғусини, оламни «ўзимники» деб ҳис қилишни бизга улуғ мамлакатимиз, жонажон Совет давлатимиз берди».

Дарҳақиқат, Октябрь революцияси бўлмаганда, социалистик тузум бўлмаганда, Коммунистик партия яшаш ва ижод қилиш учун яратиб қўйган мукамал шароит бўлмаганда олис шимолдаги увоққина рус қишлоғидан чиққан деҳқон йигитнинг тақдири қандай бўлиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин.

Александр Андреевич Прокофьев 1900 йилнинг 2 декабрида машҳур Ладога қўлининг жанубий қирғоғида, ўрмонлар қўйнида жойлашган Кобона қишлоғида туғилди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси кўл бўйида яшаганлари туфайли балиқчилик билан шуғулланишарди. Бўлажак шоирнинг отаси Андрей Прокофьев ҳам Кронштадтда ҳарбий хизматни ўтаб келгач, тахта тиладиган заводда ишлар ва балиқчилик қиларди. Деҳқончиликдан олинадиган ғалла фақат декабргача етар, қолган пайтларда эса оила жуда ночор аҳволда тирикчилик ўтказарди. Қишлоқ аҳли ҳаёт заҳматларини қўшиқ билан энгиллатишга уринарди. Александрнинг отаси ҳам, онаси Анна Степановна ҳам қўшиқни мунгли, аламли, юракни ўртайдиган ва айни чоғда руҳга алланечук энгиллик бағишлайдиган рус қўшиғини яхши кўришарди. Улар бу муҳаббатни ёш Александрга ҳам юқтиришди. Александр ота-онаси, қариндош-уруғлари, ҳамқишлоқлари туфайли болалагидаёқ ўз жонажон ўлкасини, денгиздай бепоён тиниқ Ладогани, ям-яшил ўрмонларни севиб қолди ва бу севги унинг қалбида бутун умри давомида ҳукмрон бўлди. Шунинг учун ҳам у ҳамшиша Ладога ҳақида гапирса ёки ёзса, унинг ҳар бир жумласида чинакам гўзаллик билан учрашганда туғиладиган ҳаяжон мавжуд бўларди.

Александр 7 ёшга кирганда уни қишлоқ мактабига ўқишга беришди. У саводини чиқаргач, китобга меҳр қўйди. Қишлоққа тез-тез баққоллар келиб турар, уларнинг моллари орасида арзон китобчалар ҳам кўп бўларди. Александр кўл бўйида малина йиғиб, сотиб, унинг пулига китоб олиб ўқийди. У 13 ёшга кирганда Петрограддаги ўқитувчилар семинариясига қабул қилинади. Бироқ бу ерда узоқ ўқиёлмайди. 1914 йилда жаҳон уруши бошланади. Александрнинг отаси сафарбар қилинади. Александр оилада тўнғич фарзанд бўлгани учун, уйга қайтиб, рўзгорга бошчилик қилишга мажбур бўлади. Шу тариқа, Александр Октябрь революциясини қишлоқда кутиб олади. Бу орада отаси ҳам фронтдан қайтади. Орадан кўп ўтмай, ота-бола большевикларни қўллаб-қувватловчи қишлоқ комитетига аъзо бўлишади. Александр 19 ёшга тўлар-тўлмас большевиклар партияси сафига киради ва қўлида қурол билан Петроградни Юденич бандаларидан ҳимоя қилишга отланади. Шу та-

риқа, ёш йигит ҳаётнинг катта йўлига чиқиб олади. У армия сафида ҳамisha партия топширигини сид қидилдан бажаришга, революция ишига бақадри—имкон ҳисса қўшишга интилади. У Қизил Армиянинг Уқитувчилар институтида олти ой ўқийди, гарнизон клубига мудирилик қилади, сиёсий, маданий-оқартув ишлари билан шуғулланади, Киквидзе номидаги машҳур 16-двизияда хизмат қилади. Кейинчалик Ленинградда Халқ уйида ва радио комитетида ишлайди. 1930 йилга келгач, профессионал ёзувчига айланади.

Александр Прокофьев болалик чоғлариданоқ адабиётга, шеърятга қизиққан. У автобиографияларидан бирида ўн ёшида—қишлоқ мактабининг учинчи синфида ўқиб юрган кезларида баҳор ҳақида шеър ёзганини эслайди. Шеърятга қизиқиш борган сари кучайиб боради. Прокофьев ҳаётда кўрган-кечирганларини шеърга солишга, учратган одамлари ҳақида бадний формаларда ҳикоя қилиб беришга уринади. Бу уриниш граждандар уруши йилларида ҳам, 20-йилларда халқ хўжалигини қайта тиклаш учун қизгин кураш олиб борилган кезларда ҳам давом этади. Бироқ ёш шоир ҳадеганда муваффақият қозонавермайди. Чунки ҳали унинг шеърлари ҳаёт нафасидан маҳрум, шоирнинг ўзи эса маҳорат сирларидан беҳабар эди. Бу тўғрида Прокофьевнинг ўзи кейинчалик шундай ёзган эди: «Бу йилларда мен поэтик маданият деган нарсадан деярли бутунлай маҳрум эдим. Умумий маданиятдан ҳам анчагина узоқ эдим. Шунинг учун темадан темага кўчаверар, ҳали у, ҳали бу шоирга тақлид қилаверар эдим. Табиийки, бундан ҳеч нарса чиқмади».

Прокофьев умидсизликка тушмайди. У ўз устида тинимсиз ишлайди, юзлаб китоблар ўқиб чиқади. Шу йилларда шуҳрат қозона бошлаган Иосиф Уткин, Александр Безименский каби шоирларнинг ижодий тажрибасидан ўрганади. Айниқса, Маяковский поэзияси унга катта ёрдам беради—Прокофьев у билан чуқур танишиш орқали поэзиянинг ҳаётийлиги, ғоявийлиги, жанговар вазифаларини аниқ тасаввур қилиб олади. Ниҳоят, унинг 20-йилларда Ленинградда Крайский раҳбарлик қилган адабий тўғарақда иштирок этиши ҳам шоир учун катта мактаб бўлади. «Мен ҳам,—деб эслайди Прокофьев,—адабиёт тўғарақидаги бошқа дўстларим каби

қадамба-қадам мақсад сарн бораверардим. Мақсад эса битта—поэзиянинг моҳиятини билиб олиш, ўз сўзларингни топиш, илгарилаб кетган дўстларни қувиб етиш эди. Жуда кўп уринишлар ва изланишлардан кейин мен ўзим учун шундай хулоса чиқардим: энг яхшиси, энг тўғриси шуки, қалбинг қаърида ётган гапларни, шеър учун материал қилиб олиш керак. Бу гаплар қуюлиб, тинган, мустақкам ўрнашган, кўзингга кўриниб турадиган, таъмини, рангини, ҳидини ҳис қиладиган бўлиши керак». Ана шундай принциплар асосида ижод қилган шоир ижодида ўзгариш пайдо бўла бошлайди — унинг шеърларида ҳаёт нафаси кучаяди, уларга қизиқиш ортади. Шу тариқа, 1927 йилда «Комсомольская правда» газетасида Александр Прокофьевнинг «Ладога куйлари» деб аталган олтига шеъри босилиб чиқади. Улар кўпчиликнинг эътиборини жалб қилади, чунки уларнинг материали ҳам, услуби ҳам, оҳанглари ҳам янги эди. Улар рус поэзиясига ўзига хос овозга эга бўлган, ҳаётни ўзига хос кўз билан кўра оладиган бақувват истеъдод эгаси кириб келаётганидан далолат берар эди. Шунинг учун ҳам Прокофьевнинг ўзи ижодининг бошланиш йилини 1927 йил деб белгилайди. Биринчи муваффақият ёш шоирга қанот бағишлайди, у янги куч, янги ғайрат билан ёзишга киришади. Секин-аста унинг шеърлари «Звезда» журналида босила бошлайди. 1929 йилда эса Прокофьев Гитович, Лихарев, Чуркин деган тенгдошлари билан бирлашиб, «Югурни» деган тўплам эълон қилади. Журналда босилган ва бу тўпламга кирган шеърлар унинг биринчи китобининг мундарижасини ташкил қилади. Прокофьевнинг «Пешин» деб аталган биринчи китоби 1931 йилда босилиб чиқади.

«Пешин» тўплами Александр Прокофьев ижодида принципиал аҳамиятга эга. Китобга кирган шеърларда шоир бутун ижоди учун марказий темани топган, бутун ижоди давомида севиб, ардоқлаб тасвирлайдиган қаҳрамонини топиб олган эди. Бу тема ижоднинг турли босқичларида бойиб, ривожланиб борган жонажон ўлка, ватан темаси бўлиб, қаҳрамон эса меҳнаткаш деҳқон йигити эди.

Прокофьев бу тўплами билан рус поэзиясига шимол ўрмонларининг яшил мусаффолигини, Ладоганинг мовий тиниқлигини, бепоён кўл бўйлаб эсанг шамолларнинг

шиддатини олиб кирди. Кўл бўйидаги қишлоқ, унинг ўзига хос ҳаёти, қишлоқда содир бўлаётган янгилик ва эскилик ўртасидаги кураш, шимол табиатининг беқиёс романтикаси, табиатнинг кўр кучига қарши мардона курашучи яғриндор балиқчилар «Пешин» тўпламига кирган шеърларнинг ғоявий мазмунини ташкил қилади.

Орадан кўп ўтмай, Александр Прокофьевнинг «Қизил тонглар кўчаси» ва «Зафар» деб аталган поэтик тўпламлари эълон қилинади. Улар ҳам биринчи тўплам каби ўша йилларнинг адабий ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Бу тўпламлар ёш шоирнинг тематик уфқи кенгаётганини, ҳаётга тобора яқинлашиб бораётганини, ғоявийлиги чуқурлашиб, маҳорати янги босқичга кўтарилётганини кўрсатди. Бу тўпламда ҳам шоир аввалги китобдаги каби ҳаёт ҳодисаларини тасвирлашда романтик бўёқларга, ёрқин рангларга, кўтаринки оҳангларга кўпроқ мойил эди. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ, чунки бу тўпламлардаги шеърларнинг кўпчилиги революцияга, граждандар урушининг бўронли йилларига бағишланган эди.

Александр Прокофьев Октябрь революцияси ҳақида куйлар экан, уни тарихдаги энг буюк ҳодиса сифатида талқин қилади. Революция—асрлар давомида қашшоқлик ва нодонлик, зулм ва ҳақсизлик асоратида эзилб келган миллионларнинг ижоди, бахт учун, эрк учун, инсонийлик учун кураши. У кўпгина шеърларида ифтихор билан «революция мени қўлимдан етаклаб жангга бошлади, душманларимдан нафратланишни ўргатди» деб ёзади («Революция»). Шунинг учун ҳам Прокофьевнинг лирик қаҳрамони революцияни чин қалбидан қабул қилади ва унинг ғалабаси учун жонини ҳам аямай фидокорлик билан курашади.

Шоир ўнлаб шеърларида граждандар урушининг қаҳрамонлари образини яратди. Бу қаҳрамонлар оддий жангчилар, матрослар, бироқ улар тарихни янги изга солиб юборишга қурби етадиган одамлар. Прокофьев уларнинг ҳаммасини Юденич бандаларига қарши жанг қилиб юрган кезларида ўз кўзи билан кўрган. Шунинг учун ҳам шеърларда бу қаҳрамонлар ғоят ҳаётний, ишонарли чиққан. «Биз», «Комиссарлар», «Ўн саккизинчи йил», «Қизил тонглар кўчасининг қўшиғи», «Давр» каби шеърлар ана шулар жумласидандир. Бу шеърлар яна

шундан далолат берадики, революцион халқ оммасининг қахрамонлиги шоир учун энг муҳим, марказий масалалардан бири бўлиб қолган.

Биринчи тўпламларнинг муваффақияти Александр Прокофьевни мағрурлантириб юбормайди. У, аксинча, янада қатъий талабчанлик билан, синчковлик билан ижод қилишда давом этади. Биз секин-аста шоир ижодида янги мотивлар пайдо бўлаётганини, янги ҳаётнинг нафаси тобора кучлироқ гуркираётганини кўрамиз. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди, 30-йиллар мамлакатимиз тарихида социализмнинг узил-кесил ғалаба қозонган йиллари эди. Бепоен мамлакатимизнинг ҳамма жойида яратиш руҳи, қурилиш садолари ҳукмрон эди. Унлаб янги шаҳарлар қад кўтармоқда, кечаги харобалар ўрнида юзлаб саноат гигантлари барпо бўлмоқда эди. Қишлоқ ҳам қаддини тиклаб, пўлат отларга миниб. Бирин-кетин янги ғалабаларга эришмоқда эди. Қурилиш пафоси, яратиш руҳи туфайли одамларнинг ҳам қиёфаси ўзгариб бормоқда—тарих майдонига «социализм кишиси» деб аталмиш янги одам кириб келмоқда эди. Буларнинг барчаси ёзувчи учун битмас-туганмас илҳом манбаи бўлиши, унинг ижоди учун бой материал бериши табиий эди. Бошқа совет ёзувчилари қатори Александр Прокофьев ҳам ҳаётдаги мана шу буюк ўзгаришларни куйлашга киришади. Бунинг оқибатида унинг «Кўприкдан ўтган йўл» ва «Вақт нафаси» деб аталган иккита янги поэтик тўплами майдонга келди.

Бу тўпламларда шоир яна қишлоқ темасига қайтади. Бироқ эндиги қишлоқ шоир наздида биринчи беш йиллик туфайли қайта туғилган қишлоқ эди. У шеърларида колхоз ҳаётини, колхоз кишиларининг янгича қиёфаси, янги урф-одатларини тасвирлайди. «Колхозга кириш», «Байрамнинг бекор қилиниши», «Гармошка», «Келин», «Совчилик», «Мажлисга, граждандар» каби шеърлар шулар жумласидандир. Буларда ҳам кўпинча шоир эскилик ва янгилик ўртасидаги кураш ҳақида гапиради, бироқ энди бу кураш авваллардаги каби фожеона характерга эга эмас. Шунинг учун шоир бу курашни тасвирлаганда кўпроқ юмрдан фойдаланади. Бу шеърларнинг ҳаммасида ҳам бир умумий хислат бор—шоир нима тўғрисида куйламасин, охир-пировардида

янги ҳаётнинг гўзаллигини, халққа бахт ва шодлик олиб келганини тасдиқлайди.

Александр Прокофьевнинг бу тўпламлари ва улардан кейин яратган шеърларида яна бир муҳим фазилат бор—улар шоирнинг поэтик маҳорати янги босқичга кўтарилганидан далолат беради. Шоир маҳоратининг ўсишига таъсир кўрсатган омиллар кўп. Шулардан бири—Александр Прокофьевнинг буюк пролетар ёзувчиси Александр Максимович Горький билан учрашуви бўлди. Бу учрашув 1934 йилда содир бўлди. Истеъдодли шоир ижодини кўпдан бери диққат билан кузатиб юрган Горький унга кўпгина амалий маслаҳатлар беради. Айниқса, халқ ижодини чуқур ўрганишни, унинг фазилатларидан ўрناк олишни айтади. Прокофьев бу маслаҳатларга амал қилади. Натижада, унинг услубидаги айрим қирралар янада ярқираб кўрина бошлайди. Ёшлигидан бошлаб рус халқ қўшиқларига чуқур муҳаббат билан ўсган Прокофьев шу қўшиқлардаги табиийлик ва самимийликдан, тиниқлик ва теранликдан ўрнак ола бошлайди. Унинг шеърлари руҳан халқ қўшиқларига яқинлаша бошлайди. Ҳатто Прокофьев яратган айрим термалар орадан кўп ўтмай том маънодаги халқ қўшиқларига айланиб кетади. Шоирнинг кўпгина шеърларига куй басталанади ва улар халқнинг сеvimли қўшиқларига айланади. «Ватан ҳақида қўшиқ», «Ҳалок бўлганлар хотираси», «Олис йўл», «Ладога қўшиғи», «Россия»; «Баллада», «Боғлар гуллаган» ва бошқа кўпгина шеърлар фикримизнинг исботи бўла олади.

Халқ поэзиясига яқинлик, табиийлик ва самимийликнинг чуқурлашиши бу йилларда Прокофьев талантининг яна бир қирраси намоён бўлишига йўл очди. Прокофьев бу йилларда фақат катталар учунгина эмас, болалар учун ҳам поэтик асарлар ярата бошлади. Бу соҳадаги изланишлар ҳам шоирга муваффақият келтирди. Шунинг учун у умрининг охиригача ҳам болалар учун ёзишдан тўхтамади. Натижада, Прокофьевнинг болаларга аталган юзлаб эртаклари, қўшиқлари, кичик қиссалари, поэтик лавҳалари майдонга келдики, улар совет болалар адабиёти хазинасига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди. Улар кўп марталаб алоҳида китобчалар ва тўпламлар ҳолида нашр этилган ва совет болаларининг сеvimли асарларига айланиб қолган. Прокофьевнинг «Макар

деган мушук», «Ўрмонимиз», «Қўзиқорин», «Тузик»; «Мени биласизми?», «Кўчадаги товуқ», «Лолақизғалдоқ», «Валя», «Ёмғир», «Қуён» каби жуда кўп асарлари ихчамлиги, оҳангининг ўйноқчилиги, самимийлиги билан ажралиб туради. Бу шеърларда шоирнинг болалар психологиясини жуда яхши билиши, уларнинг руҳий оламига кириб бора олиши, уларга маъқул келадиган рангларни, бўёқларни, оҳангларни қувноқ юморни топишга уста моҳир санъаткор экани аён бўлади.

Шу тариқа кўрамизки, адабиётга 20-йилларнинг охирида кириб келган Александр Прокофьев 30-йилларда салмоқли ўсиш йўлини босиб ўтди. Унинг поэзиясида гоёвийлик, ҳаётийлик, халқчиллик чуқурлашди, унинг поэтик маҳорати тиниқлашди ва шоир совет поэзиясининг йирик намояндаларидан бири бўлиб қолди.

1941 йилда совет халқининг немис-фашист босқинчиларига қарши Улуғ Ватан уруши бошланди. Бу уруш шоир Александр Прокофьевни ҳам бошқа ҳамма совет ёзувчилари каби янгича ижод қилиш йўлига бошлади. Табиийки, шоир ижодида ҳарбий тематика марказий ўринга чиқди. Бироқ ҳарбий тематика шоир учун кутилмаган янгилик бўлгани йўқ.

Совет адабиётининг энг яхши традицияларидан бири шуки, халқ манфаатидан бошқа манфаатни билмаган адабиётимиз ҳамниша халқни ватанпарварлик руҳида тарбиялашни ўзининг муқаддас бурчларидан бири деб билган. Бошқа ёзувчилар қатори Александр Прокофьев ҳам 30-йиллардаёқ ватан ҳақида, янги социалистик тузум тўғрисида тўлқинланиб шеърлар ёзар экан, бу тузумни, у келтирган бахт ва шодликни кўз қорачиғидай сақлаш зарурлиги ҳақидаги гоёларни ҳам олға сурган эди. У капиталистик мамлакатларда ва биринчи навбатда, Германияда бош кўтариб келаётган фашизмнинг хавфини яхши тушунар, шунинг учун халқни ҳамниша ҳушёр бўлишга, сафарбарлик ва жанговарлик руҳи билан яшашга ундовчи шеърлар яратарди.

Ватанпарвар шоирнинг сўзи, чақирғи чин қалбдан отилиб чиққан, унинг ички табиатидан туғилган сўзлар эди. Шунинг учун ҳам шоирнинг жонажон шаҳри Ленинград яқинида оқ финларга қарши уруш бошланганда Александр Прокофьев ҳеч иккиланмай фронтга отланади. У фин фронтининг кўп жойларида бўлади, жангчи-

ларнинг ҳаёти билан танишади, уларни илҳомлантирувчи оташин шеърлар яратади. Шоирнинг фин уруши давридаги ижоди ҳақида гапирганда, қуйидаги фактни алоҳида таъкидлаш мумкин. У Безименский ва Сурков билан бирга фронт газетасида ишлайди. Улар биргаликда жангчиларга тез етиб борадиган, уларга кучли таъсир қиладиган бадий формалар излашади. Шунинг оқибатида Прокофьев шеърини фельетон жанрини танлайди. Уларни тўқима шахснинг — Вася Гранаткиннинг номидан ёзади. Кўп ўтмай, Вася Гранаткин турли камчиликларини ўткир заҳарханда ва қувноқ юмор билан фойда қилувчи фельетонлари туфайли жангчилар ўртасида машҳур бўлиб кетади.

Улуғ Ватан уруши бошланиши билан Александр Прокофьев яна қўлига қурол олиб, устига шинель кийди. У ўзини ҳам, қаламини ҳам сафарбар ҳисоблаб, фронт учун, ғалаба учун нимайки зарур бўлса, ҳаммасини бажаришга киришди. Урушнинг дастлабки кунларида у публицистика жанрига мурожаат қилади, жангчиларга оташин сўзлар билан мурожаат қилиб, уларни маккор душманни маҳв этишга чақиради. «Душманни Ленинград остонасида мажақлаб ташлайлик!» деган китобчаси жанговарлик руҳи билан суғорилган оташин чақириқ эди. «Дмитрий Донской» китобида эса Прокофьев рус тупроғининг чет эл босқинчиларидан қаҳрамонларча ҳимоя қилган авлод-аждодаларнинг традициялари ҳақида гапирди, у традицияларни пок сақлашга, уларга содиқ бўлишга ундайди. Уруш йиллари Прокофьев қамал қилинган Ленинградда бўлди ва ленинградликлар билан бирга қамалнинг ҳамма даҳшатларини бошидан кечирди. Лекин шунда ҳам унинг қалами ёзишдан бир лаҳза ҳам тўхтамади. Шеърини чақириқлар, оташин хитобномалар, Ленинград радиоси орқали сўзланган нутқлар, плакатлар остига ёзилган шеърини мисралар қаҳрамон шаҳар ҳимоячиларининг жанговар руҳини мустаҳкамлади, уларнинг ишончига ишонч қўшди, уларни зафарларга илҳомлантирди.

Уруш йилларида Прокофьевнинг «Гармон» ва «Атака» деган икки тўплами босилиб чиқди. Уларга кирган шеърларда шоир чуқур лиризм билан ватанпарварлик туйғуларини куйлайди, совет жангчисининг фидокорлигини мадҳ этади, унинг қаҳрамонлигининг маънавий ман-

баларни очишга интилади. Айниқса, Прокофьев лирикасида жонажон шаҳар Ленинград темаси бу даврда кенг ўрин олади. Бу тўғрида у «Ленинград учун», «Пулково», «Оқ тун», «Ҳаётимиз Ленинград билан боғланган», «Мен ленинградликман», «Ленинград — порлоқ шаҳрим» каби шеърларини яратди. Буларнинг ҳаммасида ҳам шоирнинг революция бешиги бўлмиш Ленин шаҳрига, ажойиб революцион традициялар шаҳрига муҳаббат ёлқинли мисраларда ифодаланган. Ленинград шоир учун рус халқининг рамзи, унинг бой маънавий дунёсининг битмас-туганмас қудратининг рамзи. Бу шеърларда шоир Ленинград ҳимоячиларининг қаҳрамонона образини яратади. Прокофьевнинг Ленинград ҳақидаги шеърлари ватанпарварлик лирикасининг гўзал намуналари бўлиб қолди.

Прокофьев ҳарбий лирикасидаги фазилатлардан яна бири шуки, гарчи шоир шароит тақозоси билан уруш тўғрисида куйласа ҳам, унинг урушга муносабатида совет кишисига хос бўлган тинчликсеварлик, ҳаётга ишонч, ўлимдан нафратланиш, урушни қоралаш яққол сезилиб туради. Булар бирлашиб, Прокофьев шеърларига такрорланмас оптимистик пафос бағишлайди. Бу жиҳатдан, шоирнинг «Мина майдонидаги олма дарахти» деган шеъри характерлидир. Шоир мина майдонида ёлғиз гуллаётган олма дарахтининг лирик образи орқали ҳаётнинг уруш ва ўлим устидан ғалабасини олқишлайди.

Уруш йилларида Прокофьевнинг ватанпарварлик поэзиясининг юксак намунаси сифатида «Россия» поэмаси майдонга келди. Бу поэма ҳам Маргарита Алигернинг «Зоя», Павел Антокольскийнинг «Ўғил» поэмалари каби жуда катта поэтик кучга эга бўлгани учун совет поэзиясининг олтин хазинасидан ўрин олди. Гарчи поэманинг ҳар сатридан уруш йилларининг оловли нафаси сезилиб турса-да, ундаги ватанпарварлик туйғуси шу қадар мукамал ифодаланганки, натижада уни бугун ҳам ҳаяжонсиз ўқиб чиқиш мумкин эмас. Дарвоқе, чин маънодаги бадий асар шундай бўлиши керак—у ҳаминша ўз даврининг маҳсули, унда ҳаминша конкрет ижтимоий муҳит нафаси сезилиб туради, бироқ бу хусусият унинг кўп замонлар яшашига сира ҳам халақит бермайди. «Россия» чинакам ватанпарварлик руҳи билан суғрилган асаргина эмас, юксак маҳорат билан ёзилган

асар ҳам. Шунинг учун ҳам бу поэма Давлат мукофоти билан тақдирланган эди.

Поэмадаги марказий образ—она Россиянинг лирик образидир. Шоир Россияни таърифлаш учун бениҳоя нозик, бениҳоя гўзал поэтик деталлар топади. Поэманинг бошидаёқ Россиянинг булбулсифат куйларини, қайинзорларнинг оқ оёқларини тилга олади. Бу деталлар поэманинг туғилиш тарихини эслатади. Шоирнинг айтишича поэманинг ёзилишига сабаб бўлган воқеа қуйидагича: «Мен кунлардан бирида Волхов фронтининг участкаларидан бирида ўрмон ичида кетиб борардим. Оғир вақтлар эди. Тўхтовсиз жанглар бўлиб турган эди. Шу жанглар орасида сукунат чўккан пайт ўрмондан кетаётиб қўққисдан булбул сайраётганини эшитдим. У тўлиб-тўлиб, чах-чах уриб сайрарди. Гўёки уруш деган нарса йўқдай эди. Гўёки ҳозиргина у қўниб турган шохчалар орасида ўқлар, снаряд парчалари йиллаб учмагандай эди. Кўнглим эриб кетди. Дафтарчамга беш-олти мисра шеър ёзиб қўйдим. Кейин яна нималарнидир қўшиб қўйдим».

Кейинчалик Прокофьев Волхов frontiда яна бир воқеага дуч келади. Бу ака-ука миномётчи Шумовлар эди. Улар олти ака-ука бўлиб, олис Тувадан Ленинград ҳимояси учун келишган ва фронтда қаҳрамонларча жанг қилаётган эдилар. Шоир бутун фронтга донг чиқарган, фашистларга қирон келтираётган ака-укалар билан узоқ суҳбатлашади, уларнинг қиёфасида рус кишига хос бўлган мардлик ва матонатни кўради ва уларни ўз поэмасига қаҳрамон қилиб олади. Шуниси диққатга сазоворки, ака-ука Шумовлар уруш охиригача жанг қилишган. Уларнинг учтаси фронтда ҳалок бўлган. Қолган уч ака-ука эса ҳозир ҳаёт, Тувада меҳнат қилишмоқда. Прокофьев 60-йилда Тувага борганда ўз поэмасининг қаҳрамонлари билан яна учрашган эди.

Шундай қилиб, «Россия» поэмасида бир томондан бепоён рус дийрининг қалбни мафтун қилувчи лирик манзараси, лирик образи чизилса, иккинчи томондан шу юрт учун жанг қилаётган кишиларининг қиёфаси тасвирланади, уларнинг қаҳрамонлиги мадҳ этилади.

Улуғ Ватан уруши йилларида Прокофьевнинг бу поэмаси қанчадан-қанча жангчиларга қувват берди, уларни жангга отлантирди. Шоирга фронтдан келган юзлаб

мактубларда оддий одамларнинг миннатдорлиги, қалб сўзлари баён қилинган, оғир фронт шароитида поэма уларни қандай илҳомлантиргани ҳикоя қилинган.

Шу тариқа, тўрт йиллик оғир синов йилларида Прокофьев поэзияси фашист босқинчиларга қарши умум-халқ курашининг ўткир қуроли бўлди. Халқимиз фашизм устидан қозонган буюк ғалабада ленинградлик шоирнинг катта ҳиссаси бор.

Уруш тамом бўлди, тинч қурилиш йиллари бошланди. Бу йиллар Александр Прокофьев ижоди учун янги изланиш йиллари бўлди. Гап шундаки, айрим тарихий сабабларга кўра, урушдан кейинги дастлабки йилларда адабий муҳитда муайян мураккабликлар вужудга келган эди. Бунинг оқибатида Прокофьевнинг айрим шеърлари матбуотда кескин танқид қилинади. Гарчи бу танқид кўп жиҳатдан ноҳақ бўлса-да, танқидчилар шоир ижодининг ўзига хос хусусиятларини, услубининг индивидуал қирраларини ҳисобга олмай, адолатсиз ёндашган бўлсалар-да, уни бутунлай назардан соқит қилиш мумкин эмас эди. Шунинг учун Прокофьев ўз ижодини қайта кўриб чиқишга уринади. У ҳаёт билан алоқасини мустаҳкамлаш учун Ватан бўйлаб саёҳатга чиқади, йирик қурилишларда бўлади, тинчлик фронтининг қаҳрамонлари билан учрашади, қардош республикаларнинг ҳаёти билан танишади. Буларнинг барчасидан олинган таассуротлар шеърини формага тушади ва «Йўлда» деган поэтик тўплам майдонга келади.

1953 йилдан кейин мамлакатимизда бадий ижод майдони кенгайиб, адабиётнинг бағрига янги шабадалар урила бошлаган кезларда шоир ижодида ҳам янги кўтарилиш майдонга келади. Прокофьев қисқа муддат ичида «Заречье», «Эътироф», «Денгиз устидаги олма» деган китобларини эълон қилади. Бу даврда шоирнинг жамоатчилик фаолияти ҳам активлашади. У Ленинград ёзувчиларининг раҳбари қилиб сайланади ва кўп йиллар давомида бу лавозимда муваффақият билан иш олиб боради. 1960 йилда Прокофьев бир неча ҳамкасаба дўстлари билан бирга Ватанимиз бўйлаб яна сафарга отланади. Бу гал у Сибирь томонга йўл олади. Қисқа муддатда улар Сибирь бўйлаб, 20 минг километр йўл босишади. Бу саёҳат шунчаки кўнгил очиш учун қилинган оддий саёҳат эмас эди. Мамлакатимизда коммунизм қу-

рилиши янги босқичга кирганини бутун қалби билан ҳис қилган шоир коммунистик қурилиш майдонларини ўз кўзи билан кўришни истарди. У Ангарадаги Братск ГЭСини, Енисейдаги Крансноярск ГЭСини кўради. Енисей бўйлаб шимолгача сузади, кейин Саян тоғлари орқали Тувага боради, Шарқий Сибирь ҳаёти билан танишади. Бу саёҳат шоирга жуда бой ҳаётний материал беради, бунинг оқибатида унинг «Саёҳатга таклиф» деган тўплами майдонга келадик, бу китоб босилиб чиқиши биланоқ жамоатчиликнинг эътиборини қозонади. 1961 йилда Александр Прокофьев «Саёҳатга таклиф» китоби учун мамлакатимиздаги энг олий мукофотга—Ленин мукофотига сазовор бўлди. Ундан кейинги йиллар ҳам шоир учун тинимсиз ижод йиллари бўлди. 10 йил ичида Прокофьевнинг ҳар хил нашриётларда эълон қилинган танланган асарларидан ташқари, янги оригинал шеърлардан ташкил топган «Йўлдаги шеърлар» (1963), «Қуёш ва жала» (1964), «Тревога» (1965), «Приморье билан хайрлашув» (1969), «Мангулик» (1970) каби китоблари босилиб чиқди. Шу китобларнинг ўзиёқ шоирнинг кексайиб қолганига қарамай, бениҳоя актив ижод қилганидан, сўнгги йилларда ижодий ёшлик даврини қайта бошдан кечираётганидан далолат беради. Шоирнинг бундай маҳсулдорлиги тасодифий эмас эди, албатта. Шеър—шоир учун яшаш формаси, гражданлик бурчини ўташ формаси. Бутун Ватан мислсиз кўтарилиш даврига кирганда, ватанимизнинг ҳамма жойида ақл бовар қилмайдиган мўъжизалар яратаётган даврда бутун ижодини халққа бағишлаган шоир оддий томошабин, пассив кузатувчи бўлиб қололмасди. Прокофьевдаги ижодий активликнинг боиси шундан.

Шоирнинг сўнгги ўн йилликдаги поэзияси кўпгина янги фазилатларга эга. Бу фазилатлар эстетик принциплари қайта кўтариш, янада мукаммаллаштириш туфайли майдонга келди. Прокофьевнинг эстетик қарашлари унинг мақолаларида ва шеърларида аниқ ифодалаб берилган. Прокофьев сўнгги йилларда шеър ҳақида, поэзиянинг моҳияти, шоирнинг ҳаётдаги ўрни, шоир меҳнати тўғрисида жуда кўп поэтик асарлар яратди. Булар «Шеърдан воз кечиб бўладими?», «Поэзия», «Ўйлар», «Суҳбат», «Қайлардадир мажнунтол», «Қалбим, ҳаммаша ён» каби асарлардир. Буларнинг ҳаммасида ҳам

Прокофьев шеърятнинг ҳамиша навқирон бўлиши. бунинг учун эса у доимо халқ ҳаёти, халқ қалби билан ҳамнафас бўлиши зарурлигини уқтиради. Фақат ёнар қалбдан қайнаб чиққан шеъргина бошқаларнинг қалбини ёндириши, уларни яхши ишларга илҳомлантириши, эзгулик, олижаноблик, гўзалликка раҳнамо бўлиши мумкин. Прокофьев усти ялтироқ, лекин фикри қашшоқ, ҳислари камбағал шеърларни қоралайди. Маҳдудлик, фақат тор ички дунёга биқиниб олиш шеърятни йўққа чиқаради. Ҳақиқий шеърят ҳаётда мўъжизалар яратаётган жонли одамларнинг фикри ва туйғуларини, руҳий оламининг акс эттиришин керак. Бундай қарашлар шоирнинг шеърларида, мақолаларида эълон қилинган шунчаки декларациялар, шнорлар эмас, балки унинг кундалик ижодига раҳнамо бўлган муҳим принциплар эди.

Прокофьевнинг сўнгги йиллар поэзиясига назар ташласак, шоирнинг балоғат босқичига қадам қўйганини, маҳорати юксак чўққиларга кўтарилганини, шеърятни чинакам санъатнинг нодир намунасига айланганини кўрамиз. Тўғри бу даврда ҳам шоир аввалги йиллардаги темасига содиқ қолади, яъни бу даврда ҳам унинг ижодидаги асосий йўналиш Ватан образини, жонажон Россия образини яратиш билан боғлиқ. Бироқ аввалги даврлардан фарқ қилароқ, бу темани ишлашда Прокофьев талантининг янги қирралари намоён бўлади. Авваламбор, унинг шеърларида Ватан тушунчаси бениҳоя кенгайганини айтиш керак. Агар дастлабки шеърларда Прокофьев асосан шимолий рус диёрининг куйчиси сифатида кўринса, энди манзара ўзгаради. Шоир Ватан деганда олис Шимолдан қайноқ Жанубгача, Урол тоғларидан Сибирь ўрмонларигача, Кавказ диёридан Узоқ Шарқгача кўз илгамас мовий кенгликларда ястаниб ётган, қураётган, яратаётган ва шу яратиш жараёнида тинимсиз яшараётган қудратли мамлакатни тушунади. Шоир бу мамлакатда бўлаётган ўзгаришларни, қурилишларни, яшариш жараёнини қуруқ қайд қилиш билан чекланмайди, балки уни чуқур ҳис қилади ва шу ҳисларни бениҳоя самимий ва ҳаққоний ифодалайди. Бу ҳислар орқали биз шу Ватандан ифтихор қилувчи, унинг истиқболини порлоқ кўрувчи, унга фарзандлик меҳри билан ёнган одамнинг ҳароратли, жўшқин қалбини кўрамиз. «Россия қоя устида», «Россия мадҳи», «Гуллар».

«Сибирь — яшил диёр», «Байкал», «Дудинкада», «Салом», Мурманск»; «Ладоганинг шуҳрати», «Россияда шуҳратсиз шаҳар йўқ», «Приморье билан хўшлашув» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Прокофьевнинг сўнгги йилларда яратган поэзиясининг катта бир қисмини дўстлик ва қардошлик қўшиқлари деб аташ мумкин. Жонажон Ватан ҳақида юзлаб шеърлар ёзган, уларда Ватанга муҳаббат туйғусини жуда теран ифодалаган шоир, айни чоғда, том маънодаги интернационалист ҳамдир. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, чунки совет ватанпарварлиги тор, чекланган туйғу эмас, у бошқа халқларга ҳурмат туйғуси билан чамбарчас бирикиб кетади. Прокофьевнинг дўстлик ва қардошлик туйғуларини куйлаган шеърлари тематик жиҳатдан ҳам, мазмуни жиҳатидан ҳам ғоят хилма-хилдир. Улар тинчлик ҳақида, қардош социалистик мамлакатлар ҳақида, капиталистик мамлакатлардаги меҳнаткаш омма тўғрисида, Советлар Иттифоқи оиласида гуллаб-яшнаётган республикалар тўғрисида ёзилган. Бу шеърлар ҳам Прокофьевнинг бошқа кўпгина асарлари сингари бевосита ҳаёт билан яқинлашиш оқибатида тутилган. Уларнинг кўпчилигида шоир ўзи кўрган, бошидан кечирган, қалбига гулу солган воқеа ва ҳодисалар ҳақида гапирди. Прокофьев урушдан кейинги йилларда турли делегациялар составида чет элларга кўп марталаб сафар қилди. Бу сафарларнинг натижаси ўлароқ унинг тинчлик ҳақидаги шеърлари майдонга келди. Гуманист шоир бу шеърларда урушни қоралаб, тинчликни мадҳ этиш билан, тинчлик ҳақида оташин шиорлар айтиш билан чекланмайди. Аксинча, ҳар қайси шеърда чуқур поэтик образлар орқали ҳаётнинг катта умумлашмаларини берадики, уларда тинчлик, қардошлик ғоялари бевосита ҳаётий лавҳаларда намоён бўлади. Бу жиҳатдан шоирнинг Италия ҳақидаги туркуми диққатга сазовор. Шу туркумга кирувчи шеърлардан бири «Неаполь устида америка бомбардимончилари» деб аталади. Шоир шеърнинг кириш қисмида гўзал Неаполнинг кузги қуёш нурларидан жилоланувчи нафис манзарасини беради. Тўсатдан манзара ўзгаради—осмонда америка бомбардимончилари учиб ўтади—қуёш йўқолиб, атрофни зулмат чулғагандай бўлади. Самолётлар учиб кетгач, манзара яна тикланади. Бироқ шоир шу бир факт туфайли ша-

ҳарнинг гўзал чехрасига Хиросима соя ташлаганини кўради. Туркумнинг бошқа шеърларида ҳам тинчлик ғоялари ана шундай зўрма-зўракиликсиз, ҳаётӣй деталлар орқали очилади. Умуман, бу туркум италян меҳнаткашларига чуқур ҳурмат ва муҳаббат руҳи билан суғорилган.

Прокофьевнинг жуда кўп шеърлари қардош болгар халқи ҳаётига, поляк ва чех халқига, венгер ва югослав дўстларимизга бағишланган. Айни чоғда, шоир Украина, Белоруссия, Литва ва бошқа республикалар ҳақида ҳам тўлқинланиб ёзади. Энг муҳими шуки, Прокофьев шеърларида куйланган дўстлик туйғулари ўткинчи туйғулар эмас, балки шоирнинг қон-қонига сингиб кетган ҳислар бўлиб, у ўзининг амалӣй фаолиятида ҳам шу дўстликнинг барқарор бўлиши, гуллаб-яшнаши учун кўп ишлар қилган эди. У, айниқса, турли халқларнинг маданий бойлигини рус халқига етказишда, рус тили орқали эса бутуниттифоқ миқёсида тарғибот қилишда катта жонбозлик кўрсатди. Александр Прокофьев иқтидорининг кўп қисмини таржимага ҳам бағишлади. У, украин ва белорус, литва ва латиш, молдован ва болгар шоирларининг асарларини юксак маҳорат билан таржима қилди.

Шоир 1972 йилда, 72 ёшида вафот этди.

Прокофьев кўп йиллар давомида адабиётдаги ҳалол меҳнати туфайли устоз санъаткор даражасига кўтарилган эди. У ёшларнинг ўсишига алоҳида эътибор билан қарар, уларнинг қўлёмаларини ўқиб, маслаҳатларини аямас, мақолаларда ёшлар ижодининг муҳим масалаларини кўтариб чиқарди. Шунинг учун ҳам Ватанимизнинг турли шаҳарларида унинг шогирдлари, издошлари кўп. У миллий адабиётларнинг, айниқса, янги тараққий этиб келаётган адабиётларнинг ривожига алоҳида эътибор билан қарарди. Ўтган йил ёзда олис Тувада ўзбек адабиётининг ҳафталиги бўлди. Биз Қизилдаги ўлкани ўрганиш музейига кирганимизда, тувалик дўстларимиз бир сурат кўрсатишди. Унда Прокофьев тували ёш ижодкорлар билан суҳбат қилаётгани тасвирланган эди. Суратга изох берган Тува шоирлари Прокофьевнинг 60-йилда Қизилда бўлганини, ёш шоирлар ижоди билан эринмай, синчиклаб танишиб, уларга жуда

фойдали маслаҳатлар берганини тўлқинланиб, ифтихор билан сўзлаб беришди.

Прокофьев улкан санъаткор эди. У ўзининг бутун онгли ҳаётини халқ хизматига, коммунизм ишига бағишлади. Коммунист—шоир илҳомининг авж пардаларини жаҳонда биринчи бўлиб зулм салтанатини ағдариб ташлаган, биринчи бўлиб социалистик тузумни барпо этган, энди эса биринчи бўлиб, коммунистик жамиятнинг муҳташам биносини яратаётган жонажон Ватанни — Советлар диёрини мадҳ этишга бағишлади. Шунинг учун ҳам халқ унга бағрининг тўридан жой берди, уни севимли фарзанди сифатида ардоқлади ва ардоқлайди.

Михайло Стельмах

Қўнимиллатли совет адабиётининг тараққиёт йўллариға синчиклаб назар ташлаган одам, урушдан кейинги йиллардан бошлаб унда ажойиб бир воқеа содир бўлганини пайқамай қолмайди.

Уруш тамом бўлиши биланоқ, ҳамма миллий адабиётларда бирин-кетин йирик-йирик романлар пайдо бўла бошлади, эпик форма адабиётдаги бошқа жанрларни орқада қолдириб, биринчи ўринга чиқа бошлади. Болтиқ бўйи республикаларида ҳам, Украина ва Белоруссияда ҳам, Кавказ ва Урта Осиё республикаларида ҳам, Москва ва Ленинградда ҳам халқимиз ҳаётининг турли даврларига бағишланган, салмоқли ғоявий-бадний қимматга эга бўлган, адабиётимизнинг балоғат даври бошланганидан далолат берувчи ўнлаб, юзлаб асарлар майдонга келди. Прозанинг бундай парвози, йирик эпик форма—романиннг бир варақайига ҳамма миллий адабиётларда гуллаб-яшнаши тасодифий эмас эди. Бу ҳодиса совет адабиёти босиб ўтган тарихий тараққиёт йўли туфайли вужудга келди. Ҳамма миллий адабиётларда прозанинг ривожда адабиётимизнинг тўнғич авлодига мансуб кекса ёзувчилар билан бир қаторда, ижодини уруш арафаларида бошлаган, уруш даврининг оғир имтиҳонларига дош берган янги авлод вакиллари ҳам катта роль ўйнади. Украин совет адабиёти ҳам, албатта, бундан мустасно эмас эди. Украин адабиётида ҳам проза кенг қулоч ёйди, адабиётимиз ҳазинасини бойитувчи

ажойиб романлар вужудга келди. Бу маънавий бойликни яратишда адабиётга янги кириб келган ёш ёзувчиларнинг ҳиссаси катта бўлди.

Украин адабиётининг бу авлоди ҳақида гапирганда Михайло Афанасьевич Стельмахнинг номини алоҳида таъкидлаш керак. Унинг биринчи романи урушдан кейинги йилларда эълон қилинди. Шундан бери ўтган 25 йил давомида Михайло Стельмах «Катта оила», «Инсон қони сув эмас», «Нон-туз» каби йирик романлардан ташкил топган трилогиясини, «Тўғрилиқ ва эгрилик», «Сенинг хаёлинг» романларини, «Оққуш учар, ғоз учар...», «Сахий оқшом» қиссаларини, ўнлаб драматик асарларини яратди. Бу асарлар украин тилида чиқиши биланоқ рус тилига таржима қилинди ва бутуниттифоқ китобхонининг мулкига айланди. Улар деярли ҳамма қардош республикаларда ҳам таржима қилиниб, эълон қилинди. Стельмах асарлари фақат бизнинг мамлакатимиздагина эмас, чет элларда ҳам шуҳрат топди. Қўшни социалистик мамлакатларда, Англия, Франция, Германия, Италия, Японияда унинг китоблари чинакам санъат намунаси сифатида, одамларни яшашга ўргатувчи, курашдан сабоқ берувчи ҳаёт дарсликлари сифатида юксак баҳоланди. Стельмах асарлари шу давр ичида миллионлаб нусхада қайта-қайта босилди. Бу ёзувчи асарларининг халқ қалбидан мустаҳкам ўрин олганини кўрсатувчи аниқ далилдир. Стельмах асарлари қардош украин халқининг ҳаётига, курашига бағишланган. Улар украин заминида туғилган, украин миллий руҳи билан суғорилган, украин қалбининг гўзаллигини, украин миллий характерининг ёрқинлигини мадҳ этувчи асарлар. Бироқ ёзувчи уларнинг биронтасида тор миллий қобиққа ўралиб қолмайди, аксинча, унинг миллийлигида чинакам интернационализм акс этган. Стельмах украин ҳаёти мисолида умумсовет воқелигимизнинг характерли қонуний ҳодисаларини тасвирлайди, ҳамма халқлар учун зарур бўлган умумбашарий муаммоларни, юксак гуманистик ғояларни олға суради. Шунинг учун унинг асарлари ҳаммамизга нон ва ҳаводек зарур бўлиб қолди. Шунинг учун у том маънодаги халқ ёзувчисига айланди. Халқ унга ишонч билдириб, Олий Советга депутат қилиб сайлади. Совет ҳокимияти ёзувчига халқ муҳаббатини ифодалаб, уни бир неча марта орденлар би-

лан тақдирлади, 60 йиллик тўйида эса унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган юксак унвон берди. Стельмах асарлари мамлакатимиздаги энг олий мукофотга — Ленин мукофотига сазовор бўлди.

Шундай қилиб, салкам 30 йиллик муддат давомида Стельмах бошловчи ёзувчи даражасидан ҳозирги жаҳон адабиётининг кўзга кўринган намояндаларидап бирига айланди. Биринчи қарашда, бу йўл зафарлардан иборат тантанавор йўлга ўхшайди. Стельмах уни қийналмасдан, машаққатсиз, осонгина босиб ўтгандай туюлади. Аслида эса бундай эмас. Стельмах асарларининг охирида улар ёзилган йилни қайд қилиб қўяди. Шу рақамлар тартиб билан жойлашса, аён бўладики, Стельмах шу 30 йилнинг бирон йилини меҳнатсиз, изланишсиз, ижодсиз ўтказмаган. Демак, ёзувчи бугунги даражага катта меҳнатлар эвазига, маҳоратини узлуксиз мукамаллаштира бориб ҳисобига эришган. Унинг ижодий ўсишида босиб ўтган мазмундор ҳаёт йўлининг аҳамияти ҳам катта. Ёзувчига украин қаламкаш дўстлари яқиндан кўмак беришди. Стельмах украин, рус ва бошқа миллий адабиётларнинг бой тажрибасига таянди. Ниҳоят, социалистик воқелик, коммунистик партиянинг донмий ғамхўрлиги Стельмахнинг ижодий парвозини таъминлашда ҳал қилувчи факторлар бўлди.

Михайло Афанасьевич Стельмах 1912 йилда Подольск областининг Дяковоци қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Унинг отаси Панас Демьянович ва онаси Ганна Ивановна бир парча ерда деҳқончилик қилиб, рўзгор тебратар эдилар. Михайлонинг болалиги оғир йилларга тўғри келди. Биринчи жаҳон уруши, гражданлар уруши оқибатида, бир-бирини тез-тез алмаштириб турадиган ҳар хил «ҳокимиятлар»нинг талон-тарожи туфайли украин қишлоғи жуда хароб бўлган, ночор аҳволга тушиб қолганди. Ҳамма жойда очлик, қашшоқлик ҳукмрон эди. Ҳатто гражданлар уруши туғаб, узил-кесил совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин ҳам, ҳаёт изга тушиб кетгунча, украин қишлоғининг турмуши анча оғир кечди. Ана шундай қийинчиликларга қарамай, Стельмах болалик йилларидан жуда яхши хотиралар билан чиқди. Унинг бахтига, Стельмахнинг атрофини қуршаган қариндош-уруғлари ҳам, қишлоқдаги одамларнинг кўпчилиги ҳам гўзал ва назокатли

қалбга эга бўлиб, қийинчиликлар қаршисида ўз фази-латларини йўқотмаган эдилар. Улар ёш Михайлонинг дунёқарашини, характерини шакллантиришда катга роль ўйнади. Стельмах 1964 йилда эълон қилинган «Оқ-қуш учар, гоз учар» деган автобиографик қиссасида болалик йилларини тасвирлар экан, шу одамлар ҳақида жуда илиқ сўзлар айтади, уларнинг қиёфасини муҳаббат билан тасвирлайди. Уларнинг бири Михайлонинг бобоси — Демьян. У — табиатан деҳқон одам, ерни, табиати севади, табиат поз-неъматларини, гўзалликларини қадрлайди. У қўли гул одам, кўпгина ҳунарларнинг эгаси. Ҳатто яхшигина наққош ва ҳайкалтарош ҳам. Шунинг учун у мулкдорлар ва пулдорлар қаршисида мутеликни билмайди: бутун умрини бошини тик тутиб, мағрур ўтказган. Михайлога таъсир кўрсатган одамлардан яна бири амакиси — Микола. У жуда қашшоқ, ночор аҳволда тирикчилик қилади, лекин шундай бўлса ҳам ҳаминша қувноқ, ҳаминша бирор гап билан, бирор иш билан ўзини-ўзи хурсанд қилиб юради. Унинг қувноқлиги атрофдагиларнинг ҳам кўнглини равшан қиладди. Ёш Михайлонинг мураккаб воқеаларни тушунишига ёрдам берган, унинг кўзини очган одамлардан бири — камбағал деҳқонлар комитетининг раиси, коммунист Себастьян. У граждандар урушининг иштирокчиси. Бу оддий одам илм-фанларни чуқур ўзлаштирмаган бўлса-да, келажакка ишонади, большевиклар ишининг ҳақлигига ишонади ва бу ишончини ҳамқишлоқларига ҳам сингдиради. У Михайло билан суҳбатларидан бирида унинг келажак тўғрисида шундай дейди: «Болам, эртага ёки индига қайси биримиз инма бўлишимизни билмаймиз. Уруш экиб кетган кулфатлар, бир кун келиб йўқолар. Бугун сен — камбағалнинг ўгли, мактабга боргани этининг йўқ. Эртага қарабсанки, илмга киришиб кетарсан, бориб-бориб ҳатто ўқитувчи бўлсанг ҳам ажаб эмас. Замон шунақа».

Буни қарангки, 20-йилларнинг бошида украин қишлоғидаги энг илгор одам ҳам келажак ҳақида хаёл қилар экан, оддий деҳқон боласининг ўқитувчи бўлишини тасаввур қилишдан нарига ўтган эмас. Чунки, ўша вақтдаги ҳаёт, шаронтида бундан катта нарсани тасаввур қилишнинг ўзи қийин эди.

Ёш Михайлонинг шаклланишида, айниқса, онаси кат-

та роль ўйнади. Ганна Ивановна оддий украин аёли эди, бироқ у табнатни чуқур ҳис қилар ва болаларининг қалбида ҳам гўзаллик туйғусини тарбиялашга катта эътибор берарди. «Онам дунёда биринчи бўлиб, менга шудрингини, ялпизни сархуш қиладиган енгил тонг туманини, қизгалдоқ рангини, кўзги меваларни севишни ўргатди, — деб ёзади Стельмах. — Онам биринчи бўлиб, менга баҳор келганда дарахтнинг қувончдан йнглашини, гуллаган кунгабоқар қўйнида сармаст арининг тунашини кўрсатди».

Стельмах тўққиз ёшида мустақил ўқишни ўрганиб олади. У бир неча ой ичида қўлига тушган китоб ва журналларнинг ҳаммасини ўқиб чиқади. У шароитда қишлоқда китоб топиш нон топишдай мушкул эди. Ёш Михайло ҳамма имкониятларни ишга солиб, ўқиш эҳтиёжини қондиришга уринади.

Стельмах автобиографик қиссасида бу ҳақда баъзи бир қизиқарли фактларни келтиради. У вақтларда китоб дўконлари бўлмаган, лекин ярмаркада баъзан китоб ҳам учраб қолар экан. Китоблар кўпинча пулга сотилмас, озиқ-овқатга алмаштирилар экан. Михайло кўп иккилашишлардан кейин, бешта тухумга «Бир тўрва кулги» деган китобни алмаштириб олади. Бироқ, табиики, уйда «Бир тўрва кулги» бир қоп йиғинга айланади. Стельмахлар қишлоғидаги энг мулла одам поп эди. Унинг уйида ҳар хил китоблар бор эди. Михайло попдан китоб сўрашга журъат этади. Поп эса қишлоқи боланинг китобхонлигини масхаралаш учун унга, атайин, тиши ўтмайдиган «Космография» деган китобни беради. Мана шундай қийинчиликлар ҳам, ҳақорат ва таҳқирлар ҳам ёш Михайлонинг қалбидаги ўқиш иштинёқини йўқата олмайди. Михайло ўн ёшга кирганда отаси уни қишлоқ мактабига беради. Михайло уни муваффақият билан битириб чиқади.

20-йилларнинг ўрталаридан бошлаб, украин қишлоғининг ҳаёти ҳам секин-аста изга туша бошлайди. Дастлабки колхозлар пайдо бўлади. Стельмах колхозга кириб, аввал оддий колхозчи, кейин бригадир бўлиб ишлайди. Кейин эса Винница педагогика институтига кириб ўқийди. Уни битиргач, қишлоқ мактабида ўқитувчилик қиладди. Стельмах қишлоқ ёшларига украин адабиётини ўқитар экан, уларнинг қалбида украин классикларига алағали муҳаббат уругларини сепишга интилади. Вульгар

социологизм ҳукмрон бўлган даврларда унинг бу интилиши ҳамма вақт ҳам таҳсинга сазовор бўлавермайди.

Стельмах ўқитувчилик қилиб юрган кезларида украин халқининг оғзаки ижоди билан шуғулланади, кўплаб қўшиқлар, мақоллар, эртақлар тўплайди. Унинг бу фаолияти кейинчалик ёзувчи ижодида, унинг услубининг шаклланишида катта аҳамиятга эга бўлди. Стельмах асарларининг қайси бирини ўқиманг, уларда украин қўшиқларига хос бўлган теранлик, оҳангдорлик ва самимийликини, тилдаги пухта образлиликни кўриб қойил бўласиз. Бу — фольклордан ўрганиш, тўғрирўғи, фольклорни қонқонига сингдириб юборишнинг оқибати эди.

1941 йилда Михайло Стельмах ҳамма совет кишилари каби қўлда қурол билан Ватанимизни фашист босқинчиларининг ҳужумидан сақлаш учун жангга отланди. У ҳаракатдаги армия сафида хизмат қилди, украин ўрмонларида партизанлик қилди, бир неча марта яраланди ва 1944 йилда армия сафидан бўшади. Бу вақтларда Стельмах талантли ва умидли ёзувчи сифатида анча танилиб қолган эди.

Ҳамма йирик ёзувчилар каби Стельмах ҳам болалигиданоқ адабиётга қизиққан. У биринчи марта ўн ёшида бадий асар ёзишга уриниб кўрган. Бунинг тарихи қизиқ. 1922 йилда Дяковъци қишлоғига биринчи марта театр келади. У ҳаваскорлар театри бўлиб, қишлоқ аҳлига революцион воқеаларни ҳикоя қилувчи пьеса кўрсатади. Театр қишлоқ аҳолисида, айниқса, ёшларда катта таассурот қолдиради. Ёш Михайло кўрган спектакли таъсирида драма ёзмоқчи бўлади. Ўқитувчисидан маслаҳат олиб баъзи бир китобларни кўриб, драмани ёзиб тугаллайди. Асарда у ўз қишлоғининг одамларини, қариндош-уруғларини кўрсатади. Албатта, бу драма ҳали адабиёт сирларидан воқиф бўлмаган боланинг илк машқи эди. Шунинг учун у бадий асар сифатида муваффақиятсиз чиққан. Лекин бу уриниш ёш Михайлони адабиётнинг сирли оламига етаклаб кирди, унда асар ёзиш иштиёқини кучайтирди. Кейинчалик Михайло драма жанрини тарқатиб поэзияга кўчади. Унинг шеърлари аввал институт газетасида, кейинчалик область ва республика матбуотида тез-тез босила бошлайди. Стельмахнинг биринчи асарлариёқ йирик украин ёзувчиларининг диққатини

жалб қилади. Улар ёш ёзувчининг ижодини кузатиш билан чекланмай, унинг қўлёзмаларини ўқишади, унга фойдали маслаҳатлар беришади, унинг китобларини таҳрир қилишади. Бу ёзувчилар орасида Леонид Первомайский, Андрей Малышко, Юрий Яновский каби сапъаткорлар бор эди. Леонид Первомайский Стельмах ҳақида биринчи бор батафсил мақола эълон қилади, Андрей Малышко унинг биринчи шеърлар китобини таҳрир қилган, Юрий Яновский эса Стельмахнинг биринчи ҳикоялар тўпламини нашрга тайёрлаган. Стельмахнинг ёзувчи сифатида ўсишида, айниқса, атоқли украин шоири Максим Рильский катта роль ўйнади. Рильский 30-йиллардаёқ Стельмах асарлари билан танишиб, уларга юксак баҳо берди. Кейинчалик у ҳамиша ўз шоғирдининг ижодини синчковлик билан кузатиб борди ва қимматли маслаҳатлар билан унга кўмак берди. Бу икки ёзувчи ўртасидаги ижодий дўстликни аниқроқ тасаввур қилиш учун Рильскийнинг Стельмахга 1962 йилда — ёзувчи 50 ёшга кирганда юборган хатидан парча келтирамиз: «Азиз Михайло! Сиз билан кўп учрашганмиз, кўп суҳбатлашганмиз. Ҳозир ўша суҳбатларимизнинг асосий мавзуини белгиламоқчи бўлсам, шундай хулосага келаман: биз ҳамиша ҳаёт ва адабиёт, адабиёт ва ҳақиқат мавзусида суҳбатлашардик. Сиз ёлгонни, сохталикни, адабиёт ва ҳаётдаги адолатсизликни шахсий дарддай қабул қиласиз. Сизнинг назарингизда ёзувчининг халқдан ажраб қолиши — энг оғир жиноят. Сизнинг назарингизда, табиатга бегона одам ҳақиқий одам эмас. Ернинг қиёфасини ўзгартувчи меҳнат — дунёдаги энг улуг бахт.

...Сиз ер ва меҳнатни яхши биласиз, ёзадиган нарсаларингизни жуда яхши биласиз. Сизнинг асосий мавзуингиз — қишлоқ. Торми? Йўқ! Бу мавзу, аслида, бепоён мавзу. Сиз ҳаммамизни едириб, ичирадиган қадоқ қўлларни бениҳоя чуқур севги билан севасиз. Сизнинг ижодингиз халқингизга миннатдорлик ифодасидир. Сиз ҳақиқат жарчисисиз, шунинг учун кўрқмас жангчи каби ёлгонни, эгриликни ёмон кўрасиз. Бу ҳар доим ҳам шуҳрат гулини тақдим қилавермайди, баъзан унинг тикани анча азоб ҳам беради. Бироқ тиканлар қуриб кетади, гул эса қолади».

Кўпмиллатли совет адабиётининг атоқли вакиллари-дан бири бўлмиш Максим Рильскийнинг бу сўзларида

Стельмах ижодининг асосий хусусиятлари очилгангина эмас, балки кекса ёзувчининг ўз қаламкаш дўстига эҳтиром, ҳурмат, муҳаббати, қолаверса, ундан ифтихор қилиши, унга гамхўрлиги ҳам яхши ифодаланган. Қаламкаш дўстларининг мана шундай ҳурмат-эътибори, гамхўрлиги бадий ижодда Стельмахни улкан муваффақиятлар сари етаклади.

Михайло Стельмахнинг биринчи китоби Улуғ Ватан уруши бошланган йили босмадан чиқди. Бу «Хайрли эрта» деб аталган шеърлар китоби эди. Орадан кўп ўтмай, 1942 йилда Стельмахнинг иккинчи шеърий тўплами босилиб чиқади. Шундай қилиб, Стельмах украин адабиётига шоир сифатида кириб келди. Унинг дастлабки китоблариёқ украин поэзиясида катта ҳодиса бўлди. Улардаги шеърлар чуқур замонавий руҳ билан суғорилган бўлиб, янги совет кишининг бой маънавий дунёсини, руҳий бойлигини тараннум этувчи асарлар эди. Айни чоғда, ҳар бир шеърда авторнинг индивидуал услуби, оламини, табиатни янгича қабул қилиши сезилиб турарди. Бу эса шеърларга такрорланмас ранг, ажойиб жозиба, чуқур лиризм бағишлаган эди. Стельмах шеърларининг муваффақиятини таъминлаган омиллардан яна бири шунда эдики, улар украин халқ поэзияси традициялари билан узвий боғланган эди. Айниқса, шеърларнинг оҳангида, ритмик бойлигида, поэтик образларда халқ поэзиясининг такрорланмас бойликларидан унумли ўрганиш сезиларди. Стельмах кейинчалик, йирик проза намуналарини яратиб даврида ҳам поэзиядан юз ўгирмади. Кейинги йилларда ҳам унинг «Ҳаёт кучга тўлмоқда», «Шеърлар», «Лола очилди», «Гўзал баҳор» каби тўпламлари босилди. Айни чоғда, табиатни, оламини, одамларни шоирона қабул қилиш унинг прозадаги услубига ҳам катта таъсир кўрсатди.

1944 йилда Стельмахнинг «Оқ қайиннинг шираси» деб аталган китоби чиқади. Бу китоб ҳикоялардан иборат бўлиб, ёзувчининг проза соҳасидаги дастлабки изланишларининг натижаси эди. Унинг ҳикоялари китобхонлар ўртасида ҳам, ёзувчилар ўртасида ҳам катта муваффақият қозонади. Бундан илҳомланган Стельмах прозадаги изланишларини давом эттиради ва 1949 йилда «Катта оила» деган романини эълон қилади. Яна бир неча йилдан кейин «Инсон қони — сув эмас» романи

(1957) сўнг эса «Нон-туз» (1959) романи босилиб чиқадди. Бу учала асар тематик жиҳатдан бир-бирига яқин бўлиб, муштарак қаҳрамонларга эга. Шунингдек, улар ички маънавий яхлитликка ҳам эга. Шунинг учун уларни трилогия деб аташ маъқул бўлар.

Стедьмах трилогияси майдонга келгандан сўнг, у китобхонлар ва танқидчиларнинг юксак баҳосига сазовор бўлди. Бу асар ҳақида ёзилган тақриз ва мақолаларнинг кўпчилигида трилогия украин деҳқонининг XIX аср охири ва XX асрдаги ҳаётининг том маънодаги бадний қомуси деб баҳоланди.

Дарҳақиқат, Стедьмах трилогияси украин қишлоғига бағишланган бўлиб, ёзувчи унда украин қишлоғида ярим аср давомида содир бўлган буюк ижтимоий, тарихий ҳодисаларни бадний тадқиқ қилади. Ҳар учала китобда ҳам украин қишлоғининг революция томон ўсиши, граждандлар уруши, қишлоқдаги синфий кураш, унинг социалистик асосда қайта қурилиши, Улуғ Ватан уруши, украин деҳқонларининг социалистик Ватан озодлиги учун қаҳрамонона кураши ёзувчининг диққат марказида туради. Айни чоғда, автор оламшумул ижтимоий-тарихий ҳодисалар жараёнида қайта туғилган, камолга етган деҳқоннинг янгича табиатини, янгича характерини ҳам мукамал бадний таҳлил қилади. Бу жиҳатдан Михайло Стедьмах украин классик адабиётининг энг яхши традицияларига амал қилди ва уларни янги босқичга олиб чиқди. Маълумки, украин реалистик прозасида, айниқса, Иван Франко, Леся Украинка, Михайло Коцюбинский каби классикларнинг ижодида украин қишлоғи темаси, украин деҳқон образи, унинг тарихий тақдир темаси марказий тема бўлган. Улар украин деҳқонининг ўтмишдаги оғир ҳаётини тасвирлаш орқали, халқни революцион руҳда тарбиялаш ишига катта ҳисса қўшишди. Стедьмах ҳам шу йўлдан борди, фақат, у энди классиклардан фарқ қилароқ, украин деҳқонининг тарихий йўлини социализм қурилиши тажрибасидан келиб чиқиб, бадний ёритди. Бир сўз билан айтганда, трилогияда революция омочи помещиклар ва қулоқлар ерларининг чекинигини эмас, деҳқон онгидаги қўриқни ҳам ҳайдаб, қайта очгани бадний ифодаланган.

Трилогия Стедьмах ижодининг чўққиси бўлгани йўқ. Ёзувчи ундан кейинги йилларда ҳам баднийликнинг ян-

ги-янги чўққиларини эгаллаш учун тинмай изланди. Бунинг оқибати ўлароқ унинг энг бақувват асарларидан бири бўлмиш — «Тўғрилиқ ва эгрилик» романи вужудга келди. Бу роман ёзувчининг ижодий имкониятлари жуда кенг эканидан далolat беради. Бу роман ҳам украин қишлоғи ва унинг одамлари ҳақида, фақат энди ундаги воқеалар узоқ ўтмишда эмас. 1945 йилда — Улуғ Ватан уруши галаба билан тамом бўлгандан кейинги дастлабки кунларда бўлиб ўтади. Роман қаҳрамони — Марко Бессмертний. У уруш иштирокчиси, тўрт йил давомида не-не азоб-уқубатларни кўриб, неча марталаб жароҳатланиб, минг чиғирқдан ўтиб, ўз қишлоғига қайтиб келади. Унинг қишлоғи урушда вайрон бўлган, хўжалик издан чиққан. Одамлар жуда қийин шароитда ҳаёт кечиради. Марко колхозга ранс қилиб тайинланади ва колхоз ҳаётини қайта тиклаш, одамларни яна аввалгидек тинч осуда ва фаровон турмушга қайтариш учун актив кураш бошлайди. Юзаки қараганда, «Тўғрилиқ ва эгрилик» романи урушдан кейинги дастлабки йилларда адабиётимизда кўплаб пайдо бўлган романларнинг сюжет схемасини такрорлагандай кўринади. Уларда ҳам кечаги жангчининг тинч қурилишга қайтиши ва голибона тарзда қурилиш ишларини авж олдириши ҳикоя қилинади. Бироқ бу ўхшашлик фақат ташқи кўринишдагина. Аслида, Стельмахнинг романи ундай асарлардан тубдан фарқ қилади. Бу фарқ даставвал, қаҳрамон характерининг ишланишида кўринади. Марко Бессмертний — умумлаштирилган образ. Ёзувчи унда бирор конкрет шахснинг белгиларини эмас, умуман; халқнинг характерли сифатларини — адолатпарварлик, курашчанлик, мангулик каби хислатларни мужассамлаштирган. Аммо бундан Марко индивидуал хусусиятлардан маҳрум абстракт образ бўлиб қолган эмас. Шў жиҳатдан у ўзбек ёзувчиси Асқад Мухторнинг «Чинор» романидаги Очил бобога ўхшаб кетади. Стельмах Марко образини ёрқин романтик бўёқларда чизган. Иккинчидан, Стельмах романи боя эслатган асарлар тоифасидаги фалсафий-ғоявий концепциясининг ўзинга хослиги билан ҳам ажралиб туради. Романга такрорланмас ранг берган нарса, унинг ўткир драматизмининг таъминлаган омиёт — ленинча ҳақиқат билан эгрилик, сохталик ўртасидаги курашдир. Марко ленинча ҳақиқатнинг, тўғрилиқнинг

вакили. Унга ҳар хил қиёфадаги, ҳар хил мансабдаги эгри кучлар қарама-қарши туради. Улар Маркони қўрқитишади, алдаб йўлга солмоқчи бўлишади, унинг устидан бўҳтонлар уюштиришади, бемалол ишлашига, курашига халақит беришади. Бироқ Марко улардан чўчмайди, уларга қарши актив курашади. Бу курашда у халқ оммасига, коммунистик партияга таянади ва шунинг учун ҳам ғолиб чиқади.

Шу тариқа, роман воқеалари 1945 йилда содир бўлса-да, чуқур замонавий руҳ билан суғорилган ва бевоқиф бугунги кун вазифаларига хизмат қилади. «Тўғрилиқ ва эгрилик» романи Стельмах услубида янги белгилар пайдо бўлганидан далолат беради. Бу — чуқур ҳаққонийликнинг юксак романтика билан, драматизмнинг лиризм билан, фалсафийликнинг эҳтирос билан чапишиб кетганидир.

Стельмахнинг сўнгги йиллардаги ижоди ҳақида гапирганда, унинг «Оққуш учар, ғоз учар», «Сахий оқшом» қиссаларини ва «Сенинг ўйларинг» романини тилга олиш керак.

«Оққуш учар, ғоз учар» ва «Сахий оқшом» қиссалари автобиографик характерга эга бўлиб, уларда ёзувчининг болалик ва ёшлиқ йиллари ҳикоя қилинган. Бироқ бу қиссаларда ҳам ёзувчи ўз шахсини кўз-кўз қилиш йўлидан бормайди, аксинча, биринчи ўринга 20—30-йиллардаги украин қишлоғининг умумий ижтимоий қиёфасини, революция туфайли уларда содир бўлган тарихий ўзгаришларни қўяди. Айни чоғда, бу қиссаларда ҳам Стельмах гуманизми янги куч билан очилган. У болаликда ва ёшлиқда ўз атрофини қуршаган оддий одамларни, меҳнат ва ҳунар кишиларини ғоят самимий муҳаббат билан тасвирлайди.

«Сенинг ўйларинг» романи ҳам автобиографик деталларга бой. Айниқса, ромanning бош қаҳрамони Богдан Романишиннинг ҳаёт йўли кўп жиҳатдан Стельмахнинг ҳаёт йўлини эслатади. Бироқ шунга қарамай, уш ҳужжатли роман ёки соф биографик асар деб аташ нотўғри бўларди. Роман уч қисмдан иборат бўлиб, унинг биринчи қисмида Богдanning гўзал қишлоқ қизи Яричкага оташин муҳаббати, шу туфайли бошига тушган мушкilotлар ҳикоя қилинади. Ромanning иккинчи қисмида Богдanning ўқитувчилик фаолияти кўрсатилади.

Пинҳоят, учинчи қисм — бизни уруш йилларига кўчиради, биз роман қаҳрамонларини фронтда, партизан отрядида, оккупация қилинган шаҳар ва қишлоқларда кўрамиз. Воқеалар муайян хронологик изчилликка эга бўлса ҳам, ёзувчи уларни оддийгина тавсифлаш йўлидан бормайди, балки бу роман ҳам бошдан-охиригача олижаноб, гўзал совет кишилари билан юзига актив жамоатчи ниқобини, «ғоявийлик» ниқобини тутиб олган, аслида маънавий тубан, худбин, фақат ўз тегирмонига сув қуйиш билан шуғулланидиган ёвўз кучлар ўртасидаги кескин кураш асосига қурилган. Бу курашда эзгулик, тўғрилиқ, одамийлик енгиб чиқади.

Стельмах ижоди ҳақида тўлароқ тасаввур бериш учун унинг фақат насрда эмас, адабиётнинг бошқа жанрларида ҳам актив ижод қилганини айтиш керак. Юқорида биз Стельмах ижодини шоир сифатида бошлаганини ва ҳозирга қадар шеъриятдан юз ўғирмай, салмоқли поэтик асарлар яратётганини таъкидлаган эдик. Стельмах фақат шоиргина эмас, йирик драматург ва кинодраматург ҳамдир. У дастлаб, «Инсон қони — сув эмас», «Тўғрилиқ ва эгрилик» каби романлари асосида драмалар ёзди ва бу драмалар томошабинларнинг таҳсинига сазовор бўлди. Кейинроқ Стельмах трилогияси асосида бир неча сериялик киноэпопея яратилди. Шундан сўнг Стельмах «Олтин қуюн», «Мафтун тегирмон» каби комедияларини яратди. Бу асарлар ҳам кўпгина театрларда ҳозирга қадар муваффақият билан намойиш қилинмоқда. Стельмах йирик романнавис, атоқли драматург, хассос лириккина эмас, кўзга кўринган болалар шоири ҳамдир. У шу пайтгача ҳар хил ёшдаги болалар учун йиғирмага яқин китоб яратди. Булар шеърлар, эртактлар, қўшиқлардан иборат бўлиб, кўпдан бери болаларнинг севимли асарларига айланиб кетган.

Шундай қилиб, кўрамизки, Михайло Афанасьевич Стельмахнинг ижоди кўн қиррали, таланти сержило, адабиётга қўшган ҳиссаси салмоқлидир. У адабиётга кириб келганига 30 йил бўлди. Шу 30 йил давомида у ҳамisha халқчил ёзувчи, тўғрилиқни, адолатни, ҳақиқатни ҳимоя қиладиган, эгриликдан, сохталикдан нафратланидиган, уларни фoш қиладиган эҳтиросли партизаний ёзувчи сифатида қалам тебратди. Ҳозир Стельмах авжи ижодий кучга тўлган даврни бошидан кечи-

ряпти. Унинг ижодий ниятлари катта, бироқ булар ичида энг муҳим ният бор. Бу тўғрида Стельмахнинг ўзи шундай деган эди: «Кучим етганича халқимиз учун, қаҳрамонона ишларни амалга оширувчи, гўзал жасоратлар яратувчи халқимизга хизмат қиламан. Мен оддий колхозчи бўлиб юрган кезларимда ҳам, Совет Армиясида оддий аскар бўлганимда ҳам, адабиётнинг солдатига айланганимда ҳам — ҳеч қачон совет халқи учун ифтихор қилишдан тўхтаган эмасман. Халқ чашмаларидан оладиган сўзимиз, санъатимиз халқнинг ўзига садоқат ва ҳаққоният билан хизмат қилишини жуда истардим!»

Ҳақиқий совет ёзувчисига муносиб, олижаноб ният! Бу ният йўлида Стельмах адабиётимизни бойитувчи, кўпмиллионли, кўпмиллатли китобхонларни хушнуд қилувчи, уларнинг ақлига ва қалбига озиқ берувчи янги-янги асарлар яратади.

Петрусь Бровка

Совет Ҳокимияти йилларида қардош белорус халқи ҳам Ватанимиздаги бошқа халқлар каби юксак ғоявий-бадиний фазилатларга эга бўлган бой адабиёт яратди. Бугун «белорус адабиёти» деганда кўз олдимизда ўнлаб нодир истеъдод соҳибларининг ёрқин, такрорланмас сиймоси пайдо бўлади. Уларнинг қаламларига мансуб асарлар кўпдан бери бутуниттифоқ китобхонининг қалбидан чуқур ўрин олган. Кўп миллатли совет адабиёти яратган маънавий-эстетик бойлик ҳақида гап кетганда шу бойликинг таркибий қисмини ташкил қилувчи асарлар қаторида Якуб Колас ва Янка Купала, Кузьма Чорний ва Кандрат Крапива, Иван Мележ ва Иван Шамякин, Михась Линьков ва Янка Бриль, Аркадий Кулешов ва Максим Танк, Петро Глебка ва Андрей Макаёнов, Олесь Адамович ва Василь Биков каби ёзувчилар, драматурглар, шоирларнинг асарини тилга олмаслик мумкин эмас. Ҳар қандай адабиётга ҳусн бўлишга арзийдиган ана шу номлар орасида Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин мукофотининг Лауреати Петрусь Бровканинг номи алоҳида ажралиб туради. Петрусь Бровка белорус ёзувчиларининг тўнгич авлодига мансуб бўлиб, салкам ярим асрлик ижоди билан белорус совет адабиётининг пойдеворига гишт қўйган одамлардан бири. Унинг поэтик ижоди белорус адабиётининг энг ёрқин саҳифаларидан бирини ташкил қилади. Ярим аср давомида у ўнлаб дostonлар, юзлаб шеърлар яратди. Бу асарлар

хамма қардош республикаларда босилиб чиқди, кўпгина ажнабий тилларга таржима қилинди. Шу тариқа, қалин ўрмонлар қўйнида жойлашган олис белорус қишлоғидан чиққан оддийгина деҳқон йигит Совет ҳокимияти йилларида кўпмиллатли социалистик маданиятнинг пешқадам арбобларидан бирига айланди.

Пётр Устинович Бровка 1905 йилда Витебск областининг Ушач районида қарашли Путилковичи қишлоғида туғилди. Бу қишлоқ бепоён ўрмонлар, баҳаво қарағайлар қўйнида жойлашган бўлиб, табиати бениҳоя гўзал эди. Қишлоқ яқинида торгина, лекин ўйноқи Ушачь дарёси ўтар, ўтлоқлар, кўллар кўп эди. Бироқ бу гўзал қишлоқ катта йўллардан олис эди. Энг яқин темир йўл станцияси етмиш беш чақирим келарди. Эски замонларда бу қишлоқ аҳолиси автомобиль у ёқда турсин, ҳатто телеграф устунларини ҳам кўрмаган эди. Табиийки, бу олис қишлоқ одамлари жуда қашшоқ, ночор ҳаёт кечирарди. Петрусь Бровканинг отаси ҳам деҳқончилик қилар, бироқ икки ярим десятина ердан чиқадиган ҳосил кўп сонли оилани боқишга етмас эди. Шунинг учун ота тўққиз боланинг қорнини тўйғазиш, устини бутлаш ғамида деҳқончиликдан бошқа касб-корларни ҳам қилишга мажбур эди.

Петрусь Бровканинг болалиги ана шу табиати гўзал, лекин қаҳри қаттиқ қишлоқда муҳтожликлар ва қийинчиликлар қўйнида кечди. Шоир болалик йилларини шундай эслайди: «Менинг болалигим ҳам ҳамма қашшоқ деҳқон болалариники каби кечди. Ёшлигимданоқ бир бурда нон топиш осон бўлмаган. Кичкина ишлардан бошлаганмиз-у, лекин йил сайин бу ишлар кўпаяверган. Аввал ғоз боққанман, кейин қўй боққанман. Сигир боқишга ҳам тўғри келган. Кечалари отларни яйловга олиб борар эдик. Осон эмас эди, баъзан тенгқур дўстларим билан ўйнагим келарди, бироқ ўйиннинг ўрнига эрта тонг отмасдан кечқурун қоронғу тушгунча пода боқиш керак эди». Ана шундай оғир шароитда яшаганига қарамай, Петрусь Бровка болалигида саводини чиқариб олишга муваффақ бўлади. Бу эса унинг учун янги ва сирли олам — китоблар оламининг эшигини очиб беради.

Петрусь Бровка ўн икки ёшга етганида Октябрь Социалистик революцияси содир бўлади. Улуғ революция-
12—647

нинг қудратли бонги олис белорус қишлоғига ҳам бориб етади ва уни асрий уйқудан уйғотади.

«Улуғ Октябрь социалистик революциясини мен ўн икки ёшимда кутиб олдим,— деб ёзади шоир автобиографиясида.— Шунда бутун қалбим билан ҳақиқий эркинликни ҳис қилдим. Қуюн учириб кетгандай, помещиклар мулкларидан ғойиб бўлишди. Қишлоқ ғала-ғову бўлиб қолди. Деҳқонлар ва батраklar помещикларнинг ерларини бўлиб ола бошлашди».

Революция Петрусь Бровкани ҳам кўплар қатори мустақил ҳаётнинг катта йўлига олиб чиқди. У 1918 йилда Велико-Донецк волость ҳарбий комиссарлигига ишга киради. Кўп ўтмай волижроқўмда хизмат қила бошлайди. Бу ердаги иш бўлажак шоир учун жуда кўп нарса берди, чунки волижроқўм янги ҳаёт авжи қайнаган жой бўлиб, қишлоқ турмушининг ҳамма актуал масалалари шу ерда ҳал қилинарди. Бундан ташқари, волость ижроия комитетига ҳар хил газеталар, журналлар, китоблар келиб турарди. Петрусь Бровка уларнинг ҳаммасини ўқиб борар, бу эса уни бутун мамлакат ҳаёти билан таништиришдан, савиясини кенгайтиришдан ташқари, сиёсий саводини чиқаришда ҳам муҳим омил бўлганди. Янги тузумни бутун вужуди билан қабул қилган, серғайрат, жўшқин йигит шу йилларда янги ташкил қилинган совхозлардан бирига ишга ўтади ва ёшлар ўртасида ташвиқий-тарғибий ишлар олиб боради. Айни чоқда, у қишлоқ мухбири сифатида ҳам кўп ишлар қилади. Қишлоқда содир бўлаётган ўзгаришлар ва янгиликлар ҳақида тез-тез газеталарга мақолалар бериб туради. 1923 йилда у ўз қишлоғида комсомол ташкилотини тузишда актив иштирок этади ва унинг секретари сифатида ишлайди. Кейинчалик ҳамқишлоқлари 19 яшар Бровкани қишлоқ советининг раиси қилиб сайлашади. Халқ ишончини оқлаш учун у бу лавозимда ҳам қунт билан меҳнат қилади. Ниҳоят, 1925 йилда Бровкани Белорусия комсомолининг Полоцк округ комитетига ишга таклиф қилишади. Бу ерда унинг ҳаётида янги босқич бошланади. Комсомолда ишлар экан, Петрусь Бровка белорус халқи ҳаётида содир бўлаётган тарихий ўзгаришларни чуқурроқ кўради, уларга ўзининг ҳам алоқадор эканидан фахрланади ва чинакам янги ҳаёт яратиш учун фақат серғайрат одам бўлиш кифоя эмас, балки чуқур билим

эгаси ҳам бўлиш зарурлигини англайди. Шу сабабдан у кундузи ишлаб, кечқурун катталар мактабига қатнайди, ҳар дақиқа бўш вақтидан унумли фойдаланиб, кўп китоб ўқийди. Мактабни тугатгач, 1928-31 йиллар давомида Белорус давлат университетининг тил ва адабиёт факультетида ўқийди. Бу даврларга келиб, Петрусь Бровка шоир сифатида жамоатчилик ўртасида анча танилиб қолган эди. У қишлоқ мухбири сифатида хабарлар ёзишдан бошлаб, секин-аста шеър машқига ўтади ва уларнинг баъзиларини редакцияларга юборади. Биринчи марта Бровканинг шеъри 1926 йилда «Червоная Полаччина» газетасида босилиб чиқади. Шундан кейин унинг асарлари республиканинг турли матбуот органларида тез-тез кўрина бошлайди. Бироқ Бровканинг бу даврда яратган асарлари, гарчи бевосита ҳаётдан олинган бўлсада, белорус қишлоғида содир бўлаётган жиддий ўзгаришларни акс эттирса-да, ҳали том маънода бадиий асар деб аталадиган даражага етмаган эди. Уларда риторика ва қуруқ дидактизм кучли бўлиб, шоир такрорланмас туйғулар, инсоний кечинмалар, чуқур умидларни ифодалаш ўрнига, кўпинча, қуруқ баёнга берилар ёхуд насиҳатдан нари ўтмас эди.

Шеърларидаги камчиликларни яхши ҳис қилган шоир ўз маҳоратини ошириш устида жиддий меҳнат қила бошлайди. Бу ишда унга классик ёзувчиларнинг ижодий тажрибаси катта ёрдам беради. У белорус адабиётининг буюк сиймолари Янка Купала ва Якуб Колас поэзиясидан, Шевченко ижодидан баҳраманд бўлади. Айни чоқда, рус поэзиясининг ва айниқса, буюк совет шоири В. В. Маяковскийнинг бой тажрибаси Бровканинг поэзия моҳиятини, шеърнинг жамиятдаги ўрнини тушуниб олишда катта роль ўйнайди. Шу тариқа, 30-йилларнинг бошига келиб, Бровка ижодидаги анча камчиликлардан қутилади, ўзига хос такрорланмас услубини ярата бошлайди, унинг поэтик овози бошқа кўпгина шоирларникидан фарқ қиладиган оҳангда жаранглай бошлайди. Хуллас, Бровка ҳали ҳар жиҳатдан етук бўлмаса ҳамки, умидли, истиқболли шоир сифатида шуҳрат қозона бошлайди. Бунининг «Янгилик», «Ер» каби шеърларида аниқ кўриш мумкин. Бу шеърларда белорус деҳқонининг ҳаётидаги ижтимоий янгиликлар чуқур лирик оҳангда ифодаланган,

Петрусь Бровкани ижод йўлига етаклаган, унга поэзиянинг машаққатли довларларида раҳнамо бўлган, қалбидаги туйғуларини шеърга солишга ундаган куч нимада? Бу саволга Петрусь Бровка 1956 йилда ёзган автобиографиясида ижодининг биринчи қадамларини эслар экан, шундай жавоб беради: «Йиллар тез ўтади. Теварак-атрофда ҳамма нарса ўзгариб кетди. Ҳозир энди менинги қишлоғимни ҳам таниб бўлмайди. Ҳолбуки, нураб ётган эски уйлар, оғир кунларимизда асқотган омон ҳамон эсимда. Мени шеърят йўлига олиб келган нарса нима эканини ўйласам, шуларни эсга олмай иложим йўқ. Бошга тушган ғам-ташвишлар ва янги ҳаёт келтирилган беқиёс бахт-саодат, она табиатнинг чиройи халқ музикаси ва қўшиқларида мужассамланган чуқур лиризм қалбдаги ҳисларни бошқаларга айтиб бериш иштиёқини туғдирди. Лекин Совет Ҳокимияти бўлмаса, мен шоир бўлишим мумкинми? Совет Ҳокимияти бошқа кўпгина шоирлар қатори мени ҳам оёққа турғизди ва тарбиялади, менга бой ҳаётини тажриба берди ва қалбимга мангу сўнмас илҳом солди».

Биринчи беш йилликлар даврида Петрусь Бровка социалистик қурилишнинг турли соҳаларида актив иштирок этган ҳолда ана шу ҳаётини тажрибани бойитишда давом этди. Худди шу йиллар Бровка поэзиясининг муҳим бир фазилати шаклланади — бу поэзия социалистик воқелик билан чамбарчас боғланган, ҳамма оҳанглари, ҳамма жилоларини шу воқеликдан оладиган поэзия бўла боради. Бу фазилат шоирнинг «Сўз — факторларга», «Бўронли йиллар», «Цехлар ҳаёти» каби тўпламларига кирган шеърларида яққол сезилиб туради. Бу фазилатни сезган Якуб Колос 30-йилларнинг ўрталарида Бровка ҳақида шундай ёзган эди: «Айрим истиснолардан қатъи назар, унинг шеърларида ҳақиқий шоир сезилиб туради, уларда янги эҳтиросли овоз эшитилади, образларнинг янгилиги, чуқур киноя, шафқатсиз ҳақиқат, тилнинг аниқлиги мавжуд».

30-йилларда Петрусь Бровканинги ижодий парвозидан далолат берувчи «Қаҳрамоннинг келиши», «Танланган шеърлар», «Ватан баҳори», «Ўрмон йўллари», «Доҳий ҳақида ўйлар», «Қадаҳ», «Кузатиш», «Совға» каби поэтик тўпламлари босилиб чиқди. Уларга кирган шеърлар ва поэмалар ҳаётини, юксак ғоявийлиги билан

ажралиб туради. Шоир чуқур ҳаяжон ва самимий эҳтирос билан социалистик воқеликнинг турли томонлари ҳақида ҳикоя қилади, янги дунё қураётган совет кишининг бой маънавий дунёсини очади, унинг ватанпарварлик туйғуларини, ифтихорини куйлайди. Бровка поэзиясида реализмнинг чуқурлашиб бораётгани 1922 йилда яратилган «Тоғлар ва чўллар оша» деган поэмасида ёқ яққол кўринади. Поэма граждандар урушининг қаҳрамонликка тўла пафосини, оддий жангчиларнинг фидокорлигини куйлашга бағишланган. Унинг сюжети реал воқеаларга асосланган. Шоир Самара отлиқ дивизиясининг граждандар уруши давридаги машҳур сафари эпизодларини бадний гавдалантиради. Поэманинг марказида ўлимларни писанд қилмайдиган, қўрқув нималигини билмайдиган, келажакка, революция ишининг галабасига астойдил ишонган ва шу ишонч туфайли мислсиз қийинчиликларни енгиб, тўхтовсиз олға интилувчи Қизил аскарлар оммасининг умумлашган образи туради. Бу жиҳатдан Бровканинг поэмаси Серафимовичнинг машҳур «Темир оқим» романига ўхшаб кетади. Шоир дostonда граждандар уруши йилларининг унутилмас романтикасини яхши очиб берган.

Петрусь Бровканинг яна бир поэмаси «1914» деб аталади, конкрет шахслар тақдири орқали биринчи жаҳон урушининг умумлашган манзараси очилади. Поэманинг бош қаҳрамони кечаги деҳқон, бугун эса тақдир тақозоси билан шинель кийиб, қўлига қуроли олган солдат Симон Перегудадир. Автор унинг аянчли тақдири орқали империалистик урушнинг реакцион моҳиятини, миллионлаб одамларга бахтсизлик олиб келган ижтимоий фожиа эканини кўрсатади.

Бровка ижодида муҳим ўрни тутадиган йирик асарларидан яна бири 1938 йилда босилиб чиққан «Катерина» поэмасидир. Бу поэма Тарас Шевченконинг машҳур «Катерина»си таъсирида ёзилган бўлиб, кўп ўринларда унга ҳамоҳангдир. Бироқ Бровканинг поэмаси Шевченко асарига назира ёки тақлид эмас, мустақил асардир. Бу мустақиллик поэманинг умумий йўналишида, ғоявий пафосида яққол кўринади. Петрусь Бровка поэмасининг бош қаҳрамони — қашшоқ оиладан чиққан Катеринадир. У ўтмишда юз минглаб бошқа аёллар каби эзилган, ҳуқуқсиз, муштипар бир қиз бўлган. У ҳатто севиш ҳу-

қуқидан ҳам маҳрум. Бироқ унинг қалби пок, иродаси кучли. Шу туфайли у зулм ва ҳақсизлик дунёсининг хуружларига қаршилик кўрсатади. Поэмадаги ижобий қаҳрамонлардан яна бири батрак йигит Миколадир. У зулмга қарши ишчилар синфи ва Коммунистик партия раҳбарлигида актив курашга отланган революцион кучларнинг вакилидир.

Поэмада эксплуататор синфларнинг вакиллари ҳам тасвирланган. Бу жиҳатдан қулоқ Кузьма образи диққатга сазовор. Шоир бу образ орқали қулоқларнинг ҳақиқий қиёфасини, меҳнаткаш халқ оmmasига душман куч эканини фош қилади.

Поэма бадний жиҳатдан ҳам юксак фазилатларга эга. Унда халқ ижодидан, халқ қўшиқларидан кенг фойдаланиш натижасида шоир қаҳрамонлар характерини ишонарли ва самимий чиза олган. Шуниси муҳимки, автор поэмада ҳар қандай қаҳрамоннинг ўзига муносиб ранглар, оҳанглар ишлатади. Масалан, Катерина образини чизганда лирик бўёқлардан, Микола образини яратганда кўтаринки романтик ранглардан кенг фойдаланса, Кузьма образининг тасвирида сатирик оҳанг, киноя ва қочириқлар устун туради.

30-йилларда Петрусь Бровка фақат поэма жанридагина эмас, лирика соҳасида ҳам катта муваффақиятларини қўлга киритди. Унинг бу даврда яратган лирик шеърларининг кўп қисмини белорус лирикасининг нодир намуналари деб аташ мумкин. Уларда совет кишисининг янгича маънавий қиёфаси, дунёни янгича ҳис қилиши ифодаланган. Шоир ўз қаҳрамонларини оддий халқ ичидан олади. Булар белорус қишлоғининг одамлари — колхозчилар, боғбонлар, ғаллакорлар, тракторчилар, чўпонлар ва бошқалардир. Бу шеърларда Петрусь Бровка қаҳрамонларнинг ички дунёсини ҳақиқий очишга алоҳида эътибор беради, шунинг учун ҳам уларда психологизм кучли.

Шоирнинг 30-йиллар лирикасининг юксак бадний хусусиятларини таъминлаган омиллардан бири — уларнинг халқчиллигидир. Халқчиллиги шеърларнинг ҳақл ҳаётига яқинлигида ҳам, гоаявий мазмунида ҳам, халқ поэзиясига яқинлигида ҳам намоён бўлади. Бровка белорус фольклорининг, белорус халқ қўшиқларининг майинлиги ва латофатини, мусиқийлиги ва оҳангдорлигини ўз

шеърларига кўчиради, натижада, улар ҳам такрорланма сжозоба кашф этади. «Полесье», «Кеч куз», «Балиқчи», «Сўнгги бошоқ», «Анҳор», «Ёмғир», «Маланья» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Коммунистик партия ва Совет ҳукумати Петрусь Бровканинг белорус адабиётини ривожлантириш соҳасидаги хизматларини юқори баҳолади. Шоир 1939 йилда «Хурмат белгиси» ордени билан мукофотланди. 1940 йилда Бровка ҳаётида яна бир катта воқеа содир бўлди — у Ленин партияси сафига кирди. Бу унинг зиммасига янги вазифалар юкледи. Шоир бу вазифаларни янги илҳом, янги куч билан бажаришга киришганда Улуғ Ватан уруши бошланиб кетди. Уруш ҳамма совет халқлари қатори белорус халқи учун ҳам зўр синов бўлди. Маълумки, уруш йиллари немис-фашист босқинчилари бутун Белоруссияни оккупация қилган эди. Белорус халқи оккупацияга мутелик билан бўйин эггани йўқ, балки ёшу қари бирлашиб, бир ёқадан бош чиқариб, душманга қарши кураш олиб борди. Белоруссиянинг бирон қарич территориясида фашист босқинчилари бирор лаҳза ўзларини тинч ҳис қилолганлари йўқ.

Урушнинг даҳшатли нафаси Бровка оиласини ҳам четлаб ўтгани йўқ. Шоирнинг онаси уруш йилларида оккупация қилинган территорияда қолган эди. Немислар уни қамоққа олишди ва Освенцим лагерига жўнатишди. Қийноқларга дош беролмаган она Освенцимда ҳалок бўлади. Кейинчалик шоир онасининг хотирасига бағишланган энг яхши поэтик асарларидан бири — «Қалб садоси» поэмасини яратди.

Бутун онгли ҳаётини социалистик тузумнинг тантанасига бағишлаган, бутун ижоди давомида совет ҳаётининг гўзаллигини куйлаган шоир Улуғ Ватан урушининг биринчи кунлариданоқ Қизил Армия сафига кетади. У 1941—42 йилларда Брянск ва Ғарбий фронтларнинг ҳарбий газеталарида ишлайди, мухбир сифатида жангларнинг энг қизиган жойларида бўлади. Унинг мақолалари ва шеърлари урушнинг дастлабки давридаги оғир кунларда жангчиларга мадад беради, уларни курашга руҳлантиради. 1942 йилнинг охиридан бошлаб эса Белоруссия Компартияси Марказий Комитетининг топшириги билан партизанлар матбуотида хизмат қилади. Петрусь Бровка бу йилларда журналистик фаолият билан

банд бўлганига қарамай, ижод қилишдан, шеърлар ва поэмалар яратишдан бир лаҳза ҳам тўхтагани йўқ. Унинг энг яхши асарлари «Белорусь» номи билан 1945 йилда Москвада босиб чиқарилди.

Петрусь Бровканинг уруш йилларидаги ижодиди бир қатор янги хусусиятлар майдонга келди. Унинг поэтик асарлари замон талаблари асосида юксак жанговар руҳ касб этди, уларда чақириқ оҳанги биринчи ўринга чиқа бошлади. Айни чоғда, шоир нима тўғрисида ёзмасли, қандай темани қаламга олмасин, ҳар гал уларнинг замирида жўшқин ватанпарварлик ғоялари мавжуд эди.

Петрусь Бровканинг кўпгина шеърлари, биринчи навбатда, совет жангчисининг мислсиз қаҳрамонлигини, душманга қарши аёвсиз курашини, фидокорлигини мадҳ этади. Уларда шоир белорус жангчиларининг образини яратишга кенг ўрин берган. Бироқ, шоир уруш қаҳрамонлари образини чизар экан, тор миллий қобиққа ўралиб қолмайди, балки белорус жангчисининг интернационал туйғуларини очишга алоҳида эътибор беради. Шоирнинг лирик қаҳрамонида шундай сифатлар ифодаланганки, улар моҳиятига кўра типик бўлиб, барча совет халқлари учун характерли бўлган қаҳрамонлик, ватанпарварлик, фидокорлик каби фазилатларни ўзида мужассамлантиргандир. Бу жиҳатдан, шоирнинг «Смоляков ҳақида дoston», «Партизан Бумажков» каби асарлари диққатга сазовордир.

Бровканинг уруш йилларида яратган поэзиясида «Белорусь» поэмаси алоҳида ажралиб туради. Бу поэма чуқур ватанпарварлик руҳи билан суғорилган бўлиб, тўрт қисмдан иборатдир. Шоир дастлаб, Белоруссиянинг оғир ўтмишини, белорус халқининг асрлар давомида зулмат ва қашшоқлик исканжасида яшаганини кўрсатади. Кейинги қисмда Белоруссиянинг революция туфайли эркин ва бахтиёр ҳаётга эришгани, тараққиётининг катта йўлга чиқиб олгани акс этган. Поэманинг учинчи қисми Ватан уруши лавҳаларини бадний ифодалайди. Унда умумхалқ қаҳрамонлиги, фашизмга қарши мардона кураш эпизодлари гавдалантирилган. Ниҳоят, поэманинг тўртинчи қисмида, ёрқин оптимистик буёқларда фашизм устидан қозониладиган ғалабанинг муқаррарлиги ҳақидаги ғоя ифодаланган. Бровка совет кишиларини фашизмга қарши шиддатли курашга, ҳаёт-момот жангига

чақирар экан, халқимизнинг ўтмишдаги традицияларига ҳам мурожаат қилади. Шундай асарлардан бири «Кастусь Калиновский» шеъри бўлиб, унда белорус халқининг миллий қаҳрамони, чет эл босқинчиларига қарши курашда шухрат қозонган Кастусь Калиновский образи яратилган. Айни чоқда, унга параллель тарзда шоир совет партизани Калина образини ҳам чизади ва улар ўртасида муайян ўхшашликлар топади.

Петрусь Бровка уруш йилларида оккупация остида қолган территориядаги белорусларнинг ҳаёти ва кураши ҳақида ҳам кўпгина асарлар яратди. Буларда у чуқур лиризм билан халқ бошига тушган даҳшатли кулфатлар ҳақида, фашист-босқинчиларнинг ваҳшийликлари ҳақида ёзади. Бу асарлар халқ қалбида фашизмга қарши оташни нафрат ёлқинини алаңгалатишда муҳим роль ўйнади. Уларнинг яна бир муҳим томони шундаки, шоир халқ бошига тушган кулфатлар ҳақида ёзса ҳам, ҳеч қаерда умидсизлик кайфиятига берилмайди. Аксинча, бу кулфатлар совет кишиларининг юксак эътиқодини, темир продасини, ғалабага ишончини ва шулардан туғилган кураш иштиёқини куйлаш учун бир баҳона бўлган, холос. «Надя-надейка», «Минск», «Яра», «Солдакнинг ғампи», «Жанг тўхтаганда», «Насточка» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Уруш йилларининг сўнггида Бровка шеърларида янги мотивлар пайдо бўлади. У энди озод қилинган белорус тупроғини яна гуллатиш учун, боғ-роғларини тиклаш, шаҳар-қишлоқларни аслига қайтариш учун меҳнат қилишга, меҳнатда фидокорлик намуналарини кўрсатишга ундайди. «Баҳор садоси», «Белоруслар, ишга» каби шеърларнинг асосий мотиви шундайдир.

Улуғ Ватан уруши буюк ғалабамиз билан тамом бўлди. Энди халқ олдида янги тарихий вазифалар кўндаланг бўлди. Урушда вайрон бўлган жойларни қайта тиклаш, халқ ҳўжалигини тинч қурилиш изларига буриш, уруш туфайли тўхтаб қолган коммунистик қурилишни давом эттириш лозим эди. Совет халқи Коммунистик партия раҳбарлигида бу тарихий вазифаларни амалга оширишга киришди. Совет ёзувчилари бу гал ҳам халқ билан бирга эдилар. Улар ўзларининг асарлари билан халқни меҳнат frontiда, тинч қурилиш соҳасида янги ғалабаларга илҳомлантирдилар. Бу ёзувчилар сафида

Петрусь Бровка ҳам бор эди. У урушдан кейинги йилларда актив жамоатчилик фаолияти билан шуғулланди. 1948 йилда белорус ёзувчилари уни Ёзувчилар союзининг раиси қилиб сайлашди. Халқ эса севимли шоирга юксак ишонч билдириб, уни республика Олий Советига депутатликка сайлади. Жамоатчилик ишлари Бровканинг ижодий ишларига халақит бергани йўқ. Аксинча, бу йилларда ҳам у кўпқиррали самарали ижод билан банд бўлди. Бровка бу йилларда таржимон сифатида актив иш олиб боради. У белорус тилига Маяковский, Твардовский, Исаковский асарларини, Шевченко ва Тичинанинг шеърлари ва поэмаларини таржима қилади. Шу даврда шоир «Михась Подгорний» ва «Полесьелик қиз» операларига либретто ёзади. Шу йилларда у кўпгина тўпламларга муҳаррирлик қилади, адабиётнинг турли масалаларига бағишланган илмий-танқидий асарлар эълон қилади. Адабиёт соҳасидаги катта хизматлари учун Бровка 1953 йилда Белоруссия Фанлар Академиясига муҳбир аъзо қилиб сайланади.

Бровканинг бу даврдаги ижоди ҳар қанча серқирра бўлмасин, унинг марказида поэзия турар эди. Шоир қисқа муддат ичида ўнлаб тўпламлар эълон қилди. Булар ичида «Москва ҳақида ўйлар», «Халқ ташаккури», «Учрашув» каби шеърларни, «Ғалла», «Ака ва сингил» каби поэмаларни ўз ичига олган тўпламлари алоҳида ажралиб туради. Бу асарлар 1947 йилда СССР Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Шунингдек, 1950 йилда Петрусь Бровка «Ҳаёт йўли» деган тўплами учун иккинчи марта СССР Давлат мукофотини олишга сазовор бўлди. Шу фактнинг ўзиёқ шоирнинг урушдан кейинги йиллардаги поэтик ижоди қанчалик самарали бўлганидан далолат бериб турибди.

Бу даврда Бровка ижодидаги бош тема — социалистик меҳнат темаси бўлди. Бу тема «Ғалла» поэмасида ғоят чуқур лиризм билан очиб берилган. Достоннинг марказий қаҳрамони — экинчи, дон сепувчи, ғаллакор одам. У кечаги жангчи, Ватан халоскори. Бугун эса она-ерга дон сепиб, халқ учун тўқлик-фаровонлик яратмоқда. Шоир поэмада ғаллакор образини ғалланинг ўсиб-униш давлари билан боғлаб чизади. У турли фасллар ҳақида ёзганда ҳар фасл учун характерли бўёқлар, ранглар, вазиятлар топади. Поэманинг энг қимматли томони

шундаки, унда тинч меҳнат поэзияси, тинчлик нашидаси, қурилиш бахти ва ҳаёт гўзаллиги улуғланган. Поэма бошдан-оёқ халқ қўшиқлари вазнига яқин оҳангда ёзилган.

Социалистик қишлоқ ҳаёти ва яратувчи меҳнат темаси шоирнинг «Туташ қирғоқлар» ва «Қадрдон дўст» каби поэмаларида ҳам бадиий акс этган. Бироқ «Ғалла» поэмасида меҳнат темаси умумлашган фалсафий планда очилган бўлса, бу поэмаларда индивидуаллашган характерлар орқали, уларнинг кураши ва тақдири орқали ифодаланади.

Петрусь Бровка урушдан кейинги йилларда проза соҳасида ҳам кучини синаб кўрди. Бу изланишлар оқиба-тида «Дарёлар туташганда» романи вужудга келди. Бу роман халқлар дўстлиги темасига бағишланган эди. Унда ёзувчи белорус, латиш ва литва халқлари ўртасидаги дўстликни тараннум этади. Ромanning марказида уч республика чегарасида қурилган электростанция билан боғлиқ воқеалар туради. Автор колхозчилар, қурувчилар, партия ходимлари, инженерларнинг эса қоладиган характерларини чизиб берган. Роман автори шоир бўлгани учун унда лиризм кучли. Айниқса, табиат тасвирида, қаҳрамонларнинг ички дунёсини очишда лирик тасвирга кенг ўрин берилган. «Дарёлар туташганда» романи белорус прозасининг тараққиётида, унда социалистик реализм методининг шаклланишида муайян роль ўйнади.

Коммунистик партиянинг тарихий XX съезидан кейин бутун совет адабиётида жиддий ўзгаришлар юз бергани каби, белорус ёзувчилари ижодида ҳам кескин кўтарилиш содир бўлди. Бу табиий эди, чунки 60-йиллардан бошлаб Ватанимиз тарихида янги давр-кенг кўламда коммунистик қурилишнинг авж олиш даври бошланди. Янги тарихий шароит эса адабиёт олдига янги вазифалар қўйди. Адабиёт янада халқ ҳаётига яқин бўлиши, коммунистик қурилиш мақсадларига янада самарали хизмат қилиши, янги одам характерини ҳар томонлама кўрсатиб, шу йўл билан коммунистик жамият аъзосини тарбиялаш ишига ёрдам бериши керак эди. Петрусь Бровка адабиёт олдида турган янги вазифаларни чуқур тушуниб, шу асосда ижод қила бошлади. У ёзади: «Мен ҳамиша шоирнинг бурчи ҳақида ўйлайман. Бизнинг ва-

зифамиз китобхонга хуш ёқадиган чиройли сўзларни топиб, шеър ёзишгина эмас, унинг қалбига ҳаяжон солиш, уни олға ундаш одамларга янги, гўзал ҳаёт қуришга ёрдам беришдир». Бровка фақат мақолаларидагина эмас, кўпгина шеърларида ҳам поэзиянинг ана шу муқаддас вазифасини таъкидлади, шоирнинг қурилишдаги ўрнини, коммунизм қурувчилари сафида олдинги қаторда боришини тасдиқлайди. Масалан, шоир «Поэзия» деб аталган программ характердаги шеърида поэзия одамлар қалбидаги чанқоқликни қондирувчи оби ҳаёт эканини, ҳамиша келиндай навқирон ва гўзал, баҳор кунидай қувноқ ва ёрқин, кексалардай мазмундор ва доно, булбулдай хушовоз бургутдай баландпарвоз бўлиши лозимлигини айтади. Энг муҳими — поэзия ҳеч қачон тиним билмаслиги, ҳамиша одамлар билан бирга яшаб, бирга меҳнат қилиши, улар қалбини ҳақиқат билан, гўдак кўз ёшидек мусаффолик билан мафтун этиши керак.

Петрусь Бровка ҳар қандай бадий ижоднинг асоси жонли ҳаёт эканини, фақат ҳаётий материалларгина шеърга руҳ бағишлаши мумкинлигини яхши билганлиги учун, бу йилларда совет халқининг мўъжизаларга тўла янги ҳаётини қайтадан чуқур ўргана бошлайди. У жонажон республикаси бўйлаб кўплаб марта сафар қилади, қардош республикалар ҳаёти билан танишади, коммунизмнинг буюк иншоотлари қурилаётган Сибирга боради. Бу йилларда у бир неча марта ҳар хил делегациялар составида чет элларга ҳам боради. Айниқса, Белоруссия республикасининг Бирлашган Миллатлар Ташкилотидagi вакили сифатида Америка Қўшма Штатларига кўп боради. Бу сафарлар шоир учун бой ва янги материал беради. Улар асосида Бровканинг янги лирик шеърлари ва поэмалари майдонга келади. Булар «Кунлар ўтиб бормоқда», «Заранг барглари», «Жарангла, ўрмоним» каби салмоқли поэтик тўпламларни ташкил қилди. Бу тўпламларнинг ҳар қайсиси кўп миллатли совет поэзиясида муҳим ҳодиса бўлди. 1961 йилда Бровка «Кунлар ўтиб бормоқда» тўплами учун Ленин мукофотини олишга сазовор бўлди. 1962 йилда унга «Белоруссия халқ шоири» деган юксак унвон берилди. Бу йилларда шоир бир неча марта Белоруссия Компартияси Марказий Комитетига аъзо қилиб сайланди. У халқнинг юксак ишончи туфайли СССР Олий Советининг депутати ҳам бўлди. Бу факт-

ларнинг барчаси Петрусь Бровканинг сўнгги йилларда фақат бадиий ижод билангина яшамай, самарали жамоатчилик фаолнати билан ҳам машғул бўлганини кўрса-тади.

Петрусь Бровканинг бу даврдаги поэзияси учун энг характерли хусусиятлар шундаки, уларнинг тематикаси бениҳоя кенгайди. Шоир шеърларида кенг қулоч ёйган коммунистик қурилишнинг томир уришини бемалол ҳис қилиш мумкин. Энг муҳими — шоир коммунизм қурувчиларнинг бой руҳий оламини очишга, инсон қалбининг ҳамма жилоларини ифодалашга катта эътибор беради. Шоир лирикасида инсоний мазмун гоят чуқурлашади. Буни, айниқса, «Жарангла, ўрмоним» тўпламига кирган шеърларда яққол кўриш мумкин. Бу даврда ҳам Бровка замонамиз қаҳрамонларининг тўлақонли образини чи-зишга интилади. Бу жиҳатдан унинг «Кирилл Прокофьевич» поэмаси диққатга сазовор. Бу поэма ҳам шоирнинг бошқа кўпгина асарлари каби реалъ ҳаётий заминга эга: поэма қаҳрамони ҳаётда мавжуд шахс — «Тонг» колхозининг раиси, Совет Иттифоқи Қаҳрамони ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Кирилл Прокофьевич Орловский-дир. Бироқ поэма колхоз раисининг қуруқ биографияси эмас. Ҳатто шоир қаҳрамон биографиясидаги муҳим эпизодларни батафсил тасвирлашга интилмайди ҳам. Поэмада биринчи планда шоирнинг қаҳрамонга лирик муносабати туради. Бровка халқ учун фидокорона меҳнат қилувчи қаҳрамонини ақлли, доно, гуманист одам сифатида, ҳар томонлама мукамал шахс сифатида тас-вирлайди. Натижада, реал ҳаётдан олинган шахс янги совет кишининг фазилатларини мужассамлаштирган тиник образга айланади.

Петрусь Бровка ижодида марказий ўрин тутувчи те-малардан яна бири — тинчлик учун кураш темасидир. Бу тема шоирнинг чет эл ҳаётидан олинган материаллари асосида ёзилган шеърларида кенг очилган. Бу шеърлар Швеция, Норвегия, Франция ҳақидаги шеърлардир. Бровканинг чет эл туркумлари ичида Америка ҳақидаги шеърлар алоҳида ўрин тутуди. Уларда шоир Американинг бугунги ҳаётини, ундаги кескин ижтимоий қарама-қаршиликларни очади. Шоир Америка ҳаётига совет ки-шининг кўзи билан қарайди, шунинг учун ҳам амери-каликлар ўзлари мақтанадиган ҳодисаларнинг кўпчили-

ги унга пуч ва бемаъни кўринади. Шоир Америка туркумида оддий америкаликка нисбатан самимий ҳурмат билан қалам тебратлади. Бу туркум шеърлар чуқур образлилик асосига қурилган. Шоир Америка шаҳарларида кўрган ҳар хил эпизодларини бадий гавдалантирар экан, улар орқали юксак гуманистик ғояларни олға суради. Масалан, Нью-Йоркнинг машҳур кўчаларидан бири Бродвейда ҳарбий оркестрни кўриб, у тинчлик ҳақида, уруш садоларининг йўқолиши ҳақида ўйлайди. Еки Бруклин кўприги шоирга буюк ватандоши Маяковскийни, унинг Америка ҳақидаги ўйларини эслатади. Шу тариқа, Америка ҳақидаги шеърлар «америкача яшаш тарзи»ни фош қилиш билан бирга, чуқур гуманистик лиризмга эга бўлган, тинчликни талаб қилувчи қалбдан отилиб чиққан эҳтиросли чақириқ ҳамдир. «Бродвейда ҳарбий оркестр», «Нью-Йорк яқинидаги сўқмоқ», «Тонг чоғи», «Харрикейш», «Гудзон дарёсидаги кемалар», «Оддий америкаликка» каби шеърлар шулар жумласидандир.

Кўпгина совет шоирлари каби Петрусь Бровка ҳам ижодининг моҳиятига кўра интернационалист шоирдир. Шунинг учун ҳам унинг шеърларида халқлар дўстлиги темаси кенг ўрин олган. Шоир интернационалист сифатида бошқа миллатларга самимий ҳурмат ва муҳаббат билан қарайди, уларнинг маънавий бойликларидан белорус халқини баҳраманд қилишни ўзининг бурчи деб билади. Шунинг учун у қардош халқлар адабиётининг кўпгина машҳур намуналарини она тилига таржима қилади. Айни чоқда, у шеърларида қардош халқларга нисбатан белорус халқининг муҳаббатини куйлайди. Шоир шеърларида халқлар дўстлиги умумий сўзлардай абстракт сатрларда эмас, балки конкрет ҳаётий лавҳаларда, образли тарзда очилади. Натижада, халқлар дўстлиги коммунизм сари тараққиётимизнинг қудратли омили экани ҳақидаги ғоя ҳар томонлама очилади. Бунинг исботи тариқасида шоирнинг «Тошкентни эслаб» деган шеърини эслайман. Бу шеър 1966 йилнинг баҳорида ёзилган. Уша йили Тошкентда белорус адабиёти ва санъатининг ўн кунлиги ўтган эди. Декада 26 апрель куни кечқурун Навоий театрида ёпилиши керак эди. Тонгда эса кулфат рўй берди — Тошкентда зилзила бўлди... Бровка шеърни зилзиладан кейин кўп ўтмай ёзган. Унда шоир тош-

кентликларнинг жасоратига тан беради. Энг муҳими — тошкентликлар бошига тушган кулфат шоирни ҳам изтиробга солади. Шоир уруш йилларида Белоруссиянинг етим болалари Ўзбекистонда туғилган фарзандлардек кутиб олинганини эслайди. Бу фактлардан дўстлигимизнинг қудрати ҳақида чуқур поэтик умумлашма чиқаради.

Петрусь Бровка советлар элининг бахтиёр, серилҳом куйчисидир. У салкам ярим аср давомида қайноқ қалб билан янги социалистик тузумни, шу тузумни барпо этган янги одамларни, уларнинг бахтини куйлади. Шоир ўтмишни ўз кўзи билан кўрган, унинг аламли кунларини, заҳарли қамчиларини ўз елкасида татиган одам. Шунинг учун бугунги ҳар бир дақиқа унинг қалбига чексиз сурур бағишлайди. Шунинг учун шоир ижодининг авж пардаларида бугунги саодатнинг, эркнинг, бахтнинг ижодкори доҳий Ленинга миннатдорлик туйғуларини куйлайди. Бу, шоирнинг «Ҳамиша Ленин билан» деган лирик поэмасида яққол кўринади.

Петрусь Бровка мақолаларидан бирида совет халқи учун янада кўпроқ ва яхшироқ хизмат қилиш эзгу орзуси эканини айтган эди. Ўйлаймизки, шоир шу орзусининг ушалиши йўлида янги-янги ижодий зафарларга эришади.

Сергей Михалков

Сергей Михалков кўпмиллатли совет адабиётининг атоқли намояналаридан бири бўлиб, 30 йилдан бери ўзининг турли жанрлардаги асарлари билан адабий хазинамизни бойитишда жонбозлик қилмоқда. Сергей Михалков, даставвал, йирик болалар ёзувчиси сифатида машҳур. Унинг қувноқ шеърлари, ҳаётбахш оптимизм билан суғорилган эртаклари, реал ҳаётий воқеаларни тасвирловчи дostonлари аллақачонлар болаларнинг энг севимли асарлари қаторидан ўрин олган. Михалков фақат поэтик асарлар яратиш билан чекланмай, болалар драматургияси соҳасида ҳам муваффақият билан қалам тебратади. Унинг ўнлаб драматик асарлари ҳануз болалар театрларининг сахнасидан тушмай келмоқда. Бу асарлар ёшларни коммунистик руҳда тарбиялашда, уларнинг олижаноб фазилатлар эгаси бўлиб етишишида ижобий роль ўйнамоқда. Сергей Михалковнинг адабий хизматлари ҳақида гапирганда, унинг адабиётимизнинг яна бир соҳасини ривожлантиришдаги ролини алоҳида таъкидлаш керак. Гап — масал жанри ҳақида кетмоқда. Бу соҳада Михалков Демьян Бедный, Владимир Маяковский каби шоирларнинг анъаналарини давом эттириб, юзлаб масаллар яратдики, улар бадий баркамоллиги, ғоявий чуқурлиги туфайли миллионлаб китобхонлар қалбидан чуқур ўрин олди. Сергей Михалков ўзининг бутун ижодий фаолияти давомида совет адабиётининг партиявийлик ва халқчиллик каби принципларига содиқ

қолди. Унинг асарлари ҳамиша сиёсий ўткирлиги, публицистик жўшқинлиги билан ажралиб туради. У бутун илҳомини, қаламининг кучини халқ хизматига бағишлаган, бутун ижоди билан замон талабларига «лаббай» деб жавоб берадиган санъаткордир.

Сергей Михалков халққа хизмат қилишни санъатнинг олий бурчи деб билгани учун, бу принципга фақат бадий ижодидагина эмас, кундалик ҳаётида, жамоатчилик фаолиятида ҳам амал қилади. Шунинг учун ҳам у совет адабиётининг атоқли намояндасигина эмас, йирик жамоат арбоби ҳамдир. У ўзининг публицистик асарлари билан совет педагогикасининг ривожига катта ҳисса қўшди, бир неча йиллардан бери эса мамлакатимиздаги адабий процесснинг раҳбарларидан бири сифатида хизмат қилмоқда.

Сергей Владимирович Михалков 1913 йилда Москва яқинидаги Жаворонки қишлоғида зиёли оиласида туғилди. Унинг отаси илмий иш билан шуғулланиб, кўпгина мақолалар ва китоблар эълон қилган эди. У ўз соҳасини жонидан севарди. Шунинг учун ўғлида ҳам ёшлигиданоқ меҳнатга муҳаббат туйғусини сингдиришга, уни саботли, қунтли одам қилиб тарбиялашга уринди. Михалковнинг онаси ҳам умрининг кўп йилларини ўқитувчилик қилиб ўтказган эди. Шунинг учун ҳам у ўғлининг тарбияси учун зарур шарт-шароитни ҳозирлашга катта эътибор берди.

Михалков болалигиданоқ китобга, адабиётга меҳр қўйди. Отасининг китоблари орасидан у В. Маяковский, Д. Бедный, С. Есенин асарларини алоҳида муҳаббат билан ўқиди. Классиклардан эса Пушкин, Лермонтов, Некрасов асарлари унинг қалбига жо бўлиб қолди. Улар таъсирида Михалковнинг ўзи ҳам шеърлар ёза бошлайди. У ҳатто катталарга тақлид қилиб, оилавий журнал ҳам чиқаради. Бу журналнинг муҳаррири ҳам, рассоми ҳам, автори ҳам Михалковнинг ўзи эди. Бироқ болаликда ёзилган бу ўргамчик асарлар, машқ шеърлар ҳали бадийликдан, ҳаётийликдан бутунлай маҳрум эдилар. Бадий хислатлари билан одамларнинг диққатини жалб қиладиган биринчи асари ёзилганга қадар Сергей Михалков ҳаётнинг жиддий имтиҳонларини бошидан кечи-ради.

Шоирнинг ёшлик йиллари Шимолий Кавказда, Пяти-
13—647

горск шаҳрида кечади. У Пятигорскда ўрта мактабни тугатади. Бу даврда Сергей 17 ёшга қадам қўйган эди. Отаси уни мустақил ҳаёт кечиришга ундайди. Ёш Сергей ҳаётдаги ўрнини топиш учун Москвага жўнайди. Ростов шаҳрида чиқадиган «Кўтарилишда» журналида 1928 йилда биринчи шеърни босилган, шундан кейин ҳар хил газета ва журналларда анча-мунча асарлар эълон қилган Михалков Москвада бирданига муваффақият қозонамайди. У аввал фабрикада ишлайди, кейин геологик разведкалар составида Шарқий Қозоғистон, Волга бўйини кезиб чиқади. Булар ёш шоирга ҳаётни яқиндан кузатиш имконини беради. Шу тариқа, 30-йилларда тобора кенг қулоч ёзаётган социалистик қурилиш пафоси секин-аста ёш шоир ижодига сингиб, унга чинакам ҳаётийлик бағишлайди. Унинг асарлари марказий газета ва журналларда эълон қилинади, радиодан ўқилади, ҳатто «Эскадрилиялар марши» деган қўшиғи конкурсда ғолиб чиқиб, «Правда» газетасида эълон қилинади.

1933 йилда Михалков Адабиёт институтига ўқишга киради. К. Симонов, Е. Долматовский, С. Васильев, М. Алигер каби қаламдош дўстлари билан бирга ўтказган студентлик йиллари Михалков ҳаётида чуқур из қолдиради ва унинг поэтик маҳоратини оширишда катта роль ўйнайди. Студентлик йилларида С. Михалков бошқа ёш шоирлар билан биргаликда кўпгина ижодий командировкаларда бўлади, йирик қурилишларда, заводлар ва фабрикаларнинг цехларида, колхозларнинг дала шийпонларида шеърлар ўқийди. Бу сафарлар, китобхонлар билан учрашувлар Сергей Михалков ижодига хос бўлган бир фазилатни шакллантиради. У ҳамиша воқеаларнинг энг жўшқин жойида бўлишга, ҳаётнинг олдинги сафларида одимлашга одатланади. Шу тариқа, ёш шоирнинг янги ҳаёт тўлқинларини куйловчи шеърларидан ташкил топган биринчи тўплами 1936 йилда Москвада, «Огонёк» кутубхонасида босилиб чиқади. Шу тўплам туфайли у 1937 йилда СССР Ёзувчилар Союзига аъзо бўлади.

30-йилларнинг ўртасида Сергей Михалков болалар учун шеърлар ёза бошлайди. Аввал, «Пионер» журналида унинг «Уч гражданин» деган шеъри босилиб чиқади. Бу шеърнинг муваффақиятидан илҳомланган шоир кўп ўтмай «Стёпа амаки», «Ўжар Фома», «Биз—ошнализ ик-

194

кимиз» каби шеърларини яратади. Улар А. Фадеев, К. Чуковский, С. Маршак каби ёзувчиларнинг мақтовига сазовор бўлади. Уларнинг дўстона маслаҳати, танқиди Сергей Михалковнинг болалар адабиёти билан жиддий шугулланишига йўл очади. Шунинг учун ҳам у ўз устозлари ҳақида миннатдорлик билан шундай деб ёзади: «Ҳозир мен совет адабиётининг ана шу моҳир намоёндалари билан илк бор учрашувларимни эсласам, бошловчи адабиётчига ғамхўрлик, унинг қобилиятининг ўзига хос томонларини пайқаб олиш, унинг ижодининг характерли, ёрқин томонларига диққатни жалб қилиш, уларни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга ёрдам бериш нечоғлик муҳим эканини ўйлайман».

1939 йилда Сергей Михалков армияга кетади ва совет қўшинлари билан бирга Ғарбий Украинани озод қилишда иштирок этади. Улуғ Ватан урушининг биричи кунларидан эса Жанубий фронтда «Ватан шарафига» газетасида ишлайди, кейинчалик Ғарбий ҳаво кучлари газетасининг Ҳаракатдаги армия мухбири вазифасини ўтайди. Тўрт йиллик уруш давомида Сергей Михалков публицистик шеърлар, мақолалар, очерклар, ҳикоялар ёзади. Унинг юмористик лавҳалари жангчиларга руҳий сзиқ беради. Михалков қалами остидан чиққан жўшқин хитобномалар жангчиларни курашга илҳомлантиради. У айни чоғда, пьесалар, киносценарийлар ҳам яратади. 1941 йилда болаларга аталган шеърлари, 1942 йилда «Фронтчи дугоналар» кинофильми учун Сергей Михалков СССР Давлат мукофоти билан тақдирланади. 1943 йилда эса у шоир Эл-Регистон билан бирга СССР Давлат Гимнининг текстини яратади. 1944—1945 йиллар давомида Сергей Михалков совет қўшинлари билан бирга Германия, Польша, Руминия, Венгрия, Чехословакия, Австрияда бўлади. Бу мамлакатлардаги ҳаёт билан таанишиш унинг ижоди учун бой материал беради.

Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда ҳам Сергей Михалков актив ижоддан ва жамоатчилик фаолиятдан бир лаҳза бўлса ҳам тўхтамайди.

Бу йилларда у болалар учун ҳам, катталар учун ҳам драматик асарлар яратади. Унинг драмалари 1950 йилда СССР Давлат мукофоти билан тақдирланади. Урушдан кейинги йилларда Сергей Михалков масал жанрида кучини синаб кўради ва 200 дан ортиқ ажойиб масал-

лар яратади. Ниҳоят, бу йилларда унинг болалар учун ҳам актив ижод қилганини айтиш керак. Михалковнинг болаларга атаб яратган китоблари кўпгина мамлакатларда ўтказилган халқаро конкурсларда биринчи мукофотларни олишга сазовор бўлади. 1970 йилда эса унинг кичик ёшдаги болаларга ёзган асарлари Ленин мукофотини олишга сазовор бўлади. Бу йилларда Сергей Михалков тинчлик курашчиларининг атоқли арбобларидан бирига айланади, турли халқаро конференцияларда, конгрессларда, йиғинларда, адабий мунозараларда иштирок этади. Шу тариқа у АҚШ, Мексика, Испания, Англия, Ирландия, Швеция, Япония, Эрон, ГФР каби мамлакатларда бўлади.

Сергей Михалков 1950 йилда коммунистлар партияси сафига киради. Коммунист ёзувчининг ватан ва халқ олдидаги хизматларини Совет ҳокимияти юксак тақдирлади: унга 1967 йилда «РСФСРда хизмат кўрсатган санъат арбоби» унвони берилди. 1971 йилда эса у СССР Педагогика фанлар академиясига ҳақиқий аъзо қилиб сайланди. Сергей Михалков кўпгина орден ва медаллар билан ҳам мукофотланган.

Сергей Михалков болалар учун дастлабки шеърларини яратган кезларда совет болалар адабиёти анча шаклланиб қолган, ўзининг бой традицияларини яратган эди. Бу традицияларнинг вужудга келишида А. М. Горький ва В. Маяковскийларнинг роли катта бўлди. Кейинчалик эса А. Гайдар, Б. Житков, С. Маршак, К. Чуковский, А. Барто каби ёзувчилар болалар учун ўнлаб ажойиб асарлар яратиб, бу традицияларни бойитдилар. Шундай вазиятда болалар адабиётида янги оригинал асар яратиш, ҳеч ким кашф этмаган темалар ва характерларни кашф этиш анча қийин эди. Бунинг учун болаларга атаб қўлига қалам олган ёзувчидан ёрқин истеъдоддан ташқари ижодий жасорат, чуқур билим, қунт ва сабот талаб қилинарди. Сергей Михалков биринчи асарлари биланоқ шу фазилатларга эга эканини намоён қилди. Уни Иттифоқимизга машҳур қилган, ҳамма болаларнинг севимли ёзувчисига айлантирган биринчи йирик асари «Стёпа амаки» бўлди. «Стёпа амаки» — жанр хусусиятларига кўра эртақ. Бироқ у халқ эртақларидан фарқ қилади. Унда ҳикоя қилинган воқеаларнинг ҳаммаси ҳаётдан олинган. Фақат шоир ўрни билан мубо-

лағадан, юмордан фойдаланиб, бу воқеаларга янгича тус беради. Стёпа амаки шоирнинг чинакам ижодий кашфиёти бўлди. Бўйи бениҳоя дароз, қирқ бешинчи размерли ботинка киядиган, ухлаганда оёғи каравотдан чиқиб қоладиган Стёпа амаки миллионлаб болаларнинг сеvimли қаҳрамони бўлиб қолди. Бунинг сабаби шундаки, шоир Стёпа амаки образини чизишда қувноқ юмордан, самимий ҳазилдан кенг фойдаланган. Айни чоғда, шоир шу образ орқали болаларга давримизнинг улуг ҳақиқатини сингдиришга, уларда совет кишисига хос бўлган фазилатларни шакллантиришга интилади. Стёпа амаки болаярни севади, ҳамиша уларга мадад беради. Болаларнинг варрағи симёғочга илиниб қолганда олиб беради, чўкиб кетаётган болани қутқаради, ёнғинда қолган қушларни халос этади. Ниҳоят, ана шу абжир, қувноқ йигит бажону дил халқ йўлида хизмат қилишга тайёр — у матрос бўлади ва матрос сифатида ватанимизни душмандан ҳимоя қилади.

«Стёпа амаки» эртагининг фазилатларидан яна бири шундаки, у жарангдор шеърда ёзилган. Шеърнинг оҳанги ўйноқи, қофиялари пишиқ.

Шунинг учун ҳам бу асар салкам қирқ йилдан бери ўнлаб марта қайта нашр қилинди ва жуда кўп тилларга таржима қилинди.

Сергей Михалков болалар учун ёзган шеърларининг кўпчилигида совет кишисига хос бўлган фазилатларни улуглайди. У шеърларига болаларни қаҳрамон қилиб олганда ҳам, биринчи навбатда, улардаги ватанпарварлик, қаҳрамонлик сифатларини таъкидлайди. Бу жиҳатдан унинг 1938 йилда ёзган «Миша Корольков» деган шеъри диққатга сазовор. Пионер Миша Корольков савдо кемасида Владивостокка жўнайди. Бироқ йўлда кема бўронга учраб, жароҳатланади — у ёт қирғоққа келиб тўхташга мажбур бўлади. Кемани японлар эгаллаб олади. Япон офицери Миша Корольковни ҳақоратлай бошлайди. Миша эса офицер билан тўқнашувда ўзининг чинакам пионерлигини, ҳаммадан ортиқ Ватанини севишини, юксак эътиқодли гражданин эканини кўрсатади.

Сергей Михалков уруш йилларида ҳам, урушдан кейинги даврда ҳам болалар характеридаги қаҳрамонлигини, романтикага мойиллигини тасвирлашда давом этди. Бу жиҳатдан унинг «Болаларга аталган ҳақиқат», «Ўн

ёшли одам», «Пионер совгаси», «Харита», «Она» каби шеърлари характерли. Уларда шоир ёш китобхонларга Улуг Ватан урушининг моҳияти ҳақида, Совет Армиясининг қудрати ва қаҳрамонлиги тўғрисида ҳикоя қилади ва уларда чинакам ватанпарварлик туйғуларини уйғотади.

Сергей Михалков фақат ижобий ҳодисаларни тасвирлаш орқалигина эмас, ҳаётдаги салбий ҳодисаларни қоралаш билан ҳам тарбиявий мақсадларини амалга оширади. Масалан, «Фома» шеъри ана шундай асарлардан. Унинг қаҳрамони «Фома» ўта ўжар. У ҳамиша кўпчиликка тескари боради, ножўя ишларни қилади ва шу тўфайли охир пировардида кўпчилик олдида шарманда бўлади. Бу шеърнинг энг муҳим томони шундаки, шоир болалар психологиясини яхши билгани учун қуруқ насихат қилиш йўлидан — яланғоч дидактика йўлидан бормайди, балки ўз ғоясини характер моҳиятига сингдириб юборади. Ёш китобхон Фома билан танишар экан, ўжарликнинг ёмонлигига конкрет воқеаларда амин бўлади. Бунинг устига, қувноқ юмор шеърга такрорланмас ранг бағишлайди.

Сергей Михалковнинг болаларга аталган шеърларидаги яна бир фазилат шунда кўринадики, у кўпинча оддий воқеаларни, кундалик ҳаётда учраб турадиган ҳодисаларни шеърга асос қилиб олади-да, уларнинг замиридаги маънони жуда чуқур очади. Натижада, биринчи қарашда, оддий кўринган воқеа давримизнинг муҳим томонларини, улкан ҳақиқатини ифодаловчи қудрат касб этади — шеърда бақувват умумлашма пайдо бўлади. Масалан, уч қиз ўқитувчисининг туғилган кунига биллур ваза совға қилмоқчи. Бу воқеада ҳеч қандай фавқуллоддали йўқ. Шоир бу воқеа асосида «Биллур ваза» шеърини яратади. Қизлар вазани сотиб олиб, мактабга олиб кетишаётганда бирдан тушириб юборишади. Ваза синади. Қизлар йиғлайди. Уларнинг атрофига одам тўпланади. Воқеадан хабардор бўлган одамлар қизларга янги ваза олиб беришади. Бу воқеа орқали шоир бир томондан катталарнинг болаларга муҳаббатини, ғамхўрлигини кўрсатса, иккинчи томондан, бизнинг мамлакатимизда ўқитувчининг умумхалқ ҳурматиغا сазовор эканини жонли ва аниқ картинада ифодалайди. Бу ҳақиқат

ёш китобхоннинг ақлига бориб етади ва унда ҳам муайян фазилатларнинг куртак ёйишига сабаб бўлади.

Сергей Михалков нима тўғрисида ёзмасин, қайси темага қалам урмасин, у ёш китобхоннинг қарашларини шакллантиришга уринади. Унинг кўпгина шеърлари заминда чуқур публицистик руҳ ва аниқ сиёсий йўналиш бор. Бироқ шоир буни яланғоч ифодаламайди, балки жонли образларда, оҳангдор мисраларда, такрорланмас рангларда китобхонга сингдиради.

Сергей Михалков болалар учун шеърӣ асарларгина эмас, кўпгина драматик асарлар ҳам яратган. Унинг биринчи пьесаси «Том Кенти» деб аталади. Бу пьеса 1938 йилда ёзилган бўлиб, ўша йили Марказий Болалар Театрида сахнага қўйилди. Шундан кейин Михалковнинг «Коньки», «Махсус топшириқ», «Қувноқ туш» каби асарлари майдонга келди. Бироқ буларда ёзувчи воқеа ва характерларнинг ички моҳиятини очишдан кўра, сюжетнинг қизиқарли бўлишини кўпроқ ўйлаган. Шунинг учун улардаги конфликтлар суст, ҳаётдан узоқ чиққан. Урушдан кейинги йилларда яратилган пьесаларда Сергей Михалков бу камчиликлардан қутулишга ҳаракат қилади. Бу даврда ёзилган пьесалардан «Қизил галстук», «Уйимга кетаман», «Сомбреро», «Унутилган блиндаж» кибиларни кўрсатиш мумкин. С. Михалков болалар учун қувноқ эртак-пьесалар ҳам яратди. Ҳозирга қадар муваффақият билан сахналарда қўйилиб келаётган «Мақтанчоқ қуён» пьесаси фикримизнинг исботи бўла олади. Сергей Михалков шу пайтга қадар болалар учун ўн бешдан ортиқ сахна асари яратдики, бу авторнинг болалар драматургиясига ҳам катта ҳисса қўшганидан далолат беради. Михалков пьесаларининг кўпчилиги чуқур замонавий руҳ билан суғорилган. Уларда ҳам ёзувчи худди шеърларидаги каби совет болаларининг олижаноб фазилатларини, гўзал қалбини, юксак эътиқодини, мустаҳкам иродасини улуғлашни ўзининг асосий ғоявий вазифаси деб билади. Бу фикрни далиллаш учун, унинг баъзи пьесалари билан танишиб чиқайлик:

Михалков драматургияси учун характерли бўлган асарлардан бири «Қизил галстук» драмасидир. Бу драма кескин маънавий конфликт асосига қурилган. Унда икки характер бир-бирига қарама-қарши туради. Уларнинг тўқнашуви орқали ёзувчи ҳаққонийлик, принципиаллик

каби сифатларни улўғлайди ва худбинликни қоралайди. Завод директори Вишняков урушда етим қолган Шура Бадейкинни ўз оиласига қабул қилади. Шура унинг ўғли Валерий билан дўстлашиб олади. Улар бир мактабда, бир синфда ўқишади. Бироқ кўп ўтмай, уларнинг дўстлиги жиддий имтиҳонга дуч келади. Эрка ўсган Валерий ўртоқларини менсимай, ўзини ҳаммадан юқори қўяди. У пионер ташкилотининг муҳим топширигини бажармайди. Пионерлар уни ўртага олиб, хулқини муҳокама қилишганда, қизил галстугини уларнинг юзига улоқтиради. Шура Валерий билан дўстлигига қарамай, уларнинг оиласида бошпана топганига қарамай, Валерийнинг бу қилмишларини қаттиқ қоралайди. Валерий «тузимизни еб, тузлигимизга тупурыясан!» деб таъна қилганда, Шура Вишняков оиласидан чиқиб кетади. Автор пьесада Шуранинг принципиаллиги, пионерлик бурчини ва виждоний покликни ҳар нарсадан юқори қўйишини кўрсатар экан, бизда Шурага нисбатан илиқ муҳаббат ва хайрихоҳлик уйғотади.

Сергей Михалковнинг «Уйимга кетаман» пьесаси ҳам ўз даврининг муҳим актуал масалаларидан бирига бағишланган эди. Маълумки, уруш даврида фашист босқинчилари кўпгина совет кишиларини, шу жумладан, болаларни ҳам Германияга олиб кетдилар. Урушдан кейин уларни ватанига қайтариш керак эди. Бироқ ғарбдаги реакцион кучлар қўлларидан келганича бунга тўсқинлик қилди. «Уйимга қайтаман» ана шу ҳодиса билан боғлиқ реал воқеалар асосига қурилган. Унинг бош қаҳрамони Саша Бутузов. Бир неча йиллар давомида ғарблик «амакилар» Сашани ватанига қайтармаслик учун унинг қулоғига Совет Иттифоқи ҳақида ҳар хил ёлғон-яшиқ ва туҳмат гапларни қуядилар. Баъзан алдаш, баъзан дўқ-пўписа билан уни Ғарбда қолишга мажбур қилишмоқчи бўлади. Бироқ Саша Бутузов дўстлари Ира Соколова, Маша Любимова, Женя Руденко каби ўз аҳдида қатъий туради. Уни тезроқ ватанига қайтариш учун совет майори Добринин актив кураш олиб боради. Ёзувчи ана шу воқеалар оқимида ғарбли «инсонпарварлар»нинг ҳақиқий башарасини очиб ташлайди ва айни чоғда совет кишининг гўзал маънавий дунёсини, олижаноб инсоний фазилатларини тасдиқлайди. Сергей Михалковнинг бу пьесаси ҳам «Қизил галстук» каби кўпгина тилларга, шу

жумладан ўзбек тилига ҳам таржима қилинган ва ўз вақтида муваффақият билан саҳнага қўйилган эди.

Урушдан кейинги йилларда Сергей Михалков талантининг яна бир қирраси яққол намоён бўлади — у энди ўткир сатирик ёзувчи сифатида ҳам кўрина бошлайди. Михалков сатирик сифатида ўша йиллари кам ривож топган масал жанрини танлайди. Унинг масалга мурожаат қилиши тасодифий эмас эди. Кунлардан бирида машҳур совет ёзувчиси Алексей Толстой Михалков шеърларини ўқир экан, ундаги халқ поэзиясига яқинлиқни, юморнинг бойлигини, тилнинг жонлилигини ҳисобга олиб, шоирга масал ёзишни маслаҳат беради. Михалков бу маслаҳатга амал қилади ва унинг биринчи масаллариёқ анча муваффақият қозонади. Аммо ҳамшиша ўзига талабчан бўлган шоир ўқиш-ўрганишни тўхтатмайди. У буюк рус масалчиси И. А. Крылов ижодини чуқур ўрганади, совет масалчиси Д. Беднийнинг ижодий лабораторияси билан пухта танишади. Масал адабиётининг энг қийин жанрларидан биридир. Бу жанрда муваффақиятли асар яратиш учун ҳаётни чуқур билиш, муҳим, ўткир темаларни танлаш, одамлар характерини, танқид қилинаётган камчиликларнинг моҳиятини яхши англашгина кифоя эмас. Айни чоғда ёзувчи масалнинг бош қаҳрамонлари — асосий ҳаракат қилувчи кучлари бўлмиш ҳайвонлар оламини, уларнинг характерли қилиқларини ҳам яхши билиши ва буни одамларнинг характерли қилиқлари, одатлари билан боғлаб бериши керак. Бундан ташқари, масал ҳажман кичик асар бўлгани учун, унда ҳаракат шиддат билан ривожланиши, диалоглар лўнда, сермазмун, ёрқин бўлиши ҳам керак. Хуллас, масал халқ поэзиясига яқин оҳангдаги шеърда ёзилган кичик драмдир. Бундай мукамалликка эришиш учун ёзувчи астойдил меҳнат қилиши керак. Сергей Михалков бунга муваффақ бўла олди. У бир неча йил давомида икки юздан ортиқ масал ёзди. Улар жуда ўткир мазмунга, мўлжалга аниқ урувчи ибораларга бой бўлганидан оғизма-оғиз кўчиб юрадиган бўлиб қолди. Бу масаллар китоб ҳолида босилишидан ташқари, эстрадада машҳур артистлар томонидан ҳам муваффақият билан ижро этилди.

Сергей Михалковнинг масалларини гоёвий-тематик жиҳатдан икки гуруҳга ажратиш мумкин. Буларнинг би-

ринчи гуруҳи сиёсий темалардаги масаллардир. Уларда автор империалистик кучларнинг кирдикорларини фош қилади, янги уруш оловини ёқувчиларнинг қиёфаларини очиб ташлайди. Бу масаллар чуқур публицистик руҳ билан суғорилган. Уларда халқ кучига, унинг ғалабасига ишонч барқ уриб туради. Баъзи масаллар билан танишайлик.

«Маймун билан ёнғоқ» масали атом бомбасини пеш қилиб, дунё халқларини ўзига қарам қилиб олмоқчи бўлган империалистик кучларни, уолл-стритлик корчалонларни фош қилади.

Маймун қўлидаги кокос ёнғоғини пеш қилиб, уни ҳамманинг бошига отмоқчи бўлади, у портласа, ҳар қандай мўйнали ҳам нобуд қилиши, куйдириб юборишини айтади. Бироқ бу ношуд маймуннинг қўшини полиздан хабари йўқ — қўшни полизда бунақа ёнғоқларни назаринсанд қилмайдиган ошқовоқлар ўсмоқда.

«Қутурган ит», «Ўтхўр Бўри» каби масаллар ғарбда ҳарбий жиноятчи нацистлар устидан номигагина бўлиб ўтган судларни танқид қилишга бағишланган. Шу тариқа, Сергей Михалков масал жанри орқали даврнинг ўткир сиёсий масалаларини қаламга олиб, реакцион империалистик кучларнинг қора ниятини англаб олишда китобхонга ёрдам берди.

Иккинчи гуруҳни ташкил қилувчи масаллар ҳаёти-мизда учраб турадиган турли-туман камчиликларни таиқид қилишга қаратилгандир. Сергей Михалков масалларида бюрократизм, мажлисбозлик, ишга совуққонлик билан қараш, лаганбардорлик, ошна-оғайнигарчилик каби иллатларни ҳам, мешчанлик, ғарб маданияти олдида сажда қилиш, калтафаҳмлик, худбинлик каби қусурларни ҳам қоралайди. Энг муҳими шундаки, шior масалларнинг қаҳрамонларида бу иллатларни ёрқин мужассамлаштириб берган. Натижада, биз уларнинг моҳиятини аниқ тасаввур қиламиз ва қалбимизда шу иллатларга нисбатан чуқур нафрат туйғуси пайдо бўлади. Масалан, «Айиқнинг аҳди», «Қакку билан чуғурчиқ», «Икки дугона», «Тўнғиз» каби масалларда чет элдан келган латта-путталар олдида, ҳар хил тақинчоқ ва безаклар қаршисида ҳушини йўқотиб қўядиган, чет эл тамғаси бўлган ҳамма нарсага мақтаб, кўкка кўтарадиган, аммо

Ўзи «рус ёғи билан рус нонини» еб, тирикчилик қиладиган мешчанларнинг ёрқин образи чизилган.

С. Михалков санъат фақат ижобий ҳодисаларни тасдиқлаш билан чекланмаслиги керак деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, ҳаётдаги камчиликларга қарши курашда, уларни таг-томири билан юлиб ташлашда санъатнинг ҳамма воситаларидан кенг фойдаланиш керак. Шу мақсадда Сергей Михалков 60-йилларнинг бошида «Фитиль» («Пилик») деб аталган сатирик киножурнал ташкил қилди, ўзи унга бош муҳаррир бўлди. Бу қувноқ ва ўткир киножурнал миллионлаб томошабинларнинг муҳаббатини қозонди. Унинг таъсирида бошқа республикаларда ҳам шундай киножурналлар майдонга келди. Масалан, Ўзбекистонда чиқадиган «Наштар» сатирик киножурнали бевосита «Фитиль»нинг таъсирида туғилди ва улгайди.

Бу киножурналлар бугун коммунистик қурилишни авж олдиришга, унинг йўлидаги ғовларга қарши курашда муносиб ҳисса қўшмоқда.

Сергей Михалков эпиграмма, шеърый фелъетон каби кичик ҳажмдаги жанрларга ҳам тез-тез мурожаат қилиб туради.

Сергей Михалковнинг сатирик сифатидаги фаолияти ҳақида гапирганда, унинг катталар учун яратган драматик асарларини ҳам алоҳида тилга олиш керак. Булар «Қисқичбақалар», «Ваҳшийлар», «Ўзига ҳайкал қурди», «Бурчелли эцитонлари» каби комедиялардир. Буларнинг ҳаммаси урушдан кейинги йилларда яратилди. Маълумки, урушдан кейинги дастлабки йилларда «конфликтсизлик назарияси» таъсирида драматургия соҳасида жиддий қолоқлик пайдо бўлган эди. У пайтларда айниқса сатирик пьесалар жуда камайиб кетган эди. Бундай шароитда партия «конфликтсизлик назарияси»ни қаттиқ қоралади ва драматургиянинг ҳамма соҳасини актив ривожлантиришга ундади. «Бизга совет Гоголлари ва Шчедринлари керак» деган машҳур шиор ўша йилларда туғилган эди. Сергей Михалков партиямизнинг бу чақиригига жавобан, сатирик драмалар яратиш устида иш бошлаб юборди. Шундай қилиб, унинг юқорида тилга олинган асарлари майдонга келди. Улар Москва театрларининг сахналарида ҳам, кўпгина республика театрларида ҳам муваффақият билан ўйналди. С. Михалков

ижодида муҳим ўрин тутган асарлардан яна бири — «Илья Головин» драмасидир. СССР Давлат мукофотини олишга сазовор бўлган бу асар (1950) жанрига кўра психологик драмадир. У санъат масалаларига санъаткорнинг ҳаёт билан алоқаси, халқ олдидаги бурчи каби масалаларга бағишланган.

Пьесанинг бош қаҳрамони машҳур композитор Илья Головин. Китобхон Головин билан унинг ҳаётининг оғир дақиқаларида танишади — композитор музикадаги формалистик принциплари учун жамоатчилик томонида кескин танқид қилинган. Умрида танқид кўрмаган, фақат мақтов эшитиб ўрганиб қолган Головин қаттиқ саросимага тушади. Ёзувчи ундаги руҳий кризисни мукамал кўрсатади. Головин дўстлари ва жамоатчилик ёрдамида бу кризисни енгиб чиқади ва санъатнинг катта йўлига чиқиб олади. У халқчиллик ва ғоявийлик санъатга куч берадиган ягона омил эканини тушунади. Бу пьеса ҳам ўз даврининг муҳим проблемасини кўтариб чиққан ва шунинг учун катта замонавий аҳамиятга эга бўлган асар бўлди.

Кўрамизки, Сергей Михалков ўзининг 35 йиллик ижодий фаолиятида кўплаб асар яратди. Унинг асарлари жанр жиҳатидан хилма-хил. Улар темасига, материалига, ғоявий мазмунига кўра ҳам бир-биридан фарқ қилади. Лекин шундай бўлса ҳам уларни бирлаштириб турувчи бир сифат бор — уларнинг ҳаммаси халқ учун ёзилган. Уларнинг ҳаммаси ҳаётимиз билан чамбарчас боғланган — улар ҳаётимиздан туғилган ва умумий ишимизга, коммунизм қурилишига хизмат қилади. Шундай қилиб, ҳаётийлик, партиявийлик, ғоявийлик Михалков асарларининг асосий фазилатидир. Шунинг учун ҳам Совет давлати унинг хизматларини юксак тақдирлаб, ёзувчининг 60 йиллик тўйи нишонланаётган кунларда унга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини берди.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши ўрнида	3
Михаил Шолохов	5
Константин Федин	18
Леонид Леонов	27
Николай Тихонов	43
Берди Кербобоев	57
Алексей Сурков	69
Михаил Исаковский	80
Александр Корнейчук	90
Мирзо Турсунзода	104
Андрей Упит	115
Павло Тичина	129
Александр Прокофьев	145
Михайло Стельмах	163
Петрусь Бровка	176
Сергей Михалков	192

III $\frac{7-2-3 \text{ №-255}}{\text{м. 356-06-74}}$ 73—74

Ш 26
8P2

Ш а р а ф и д д и н о в О.

Яловбардорлар. Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари ҳақида танқидий — биографик очерклар.
Т., «Ёш гвардия», 1974.
208 б.

Ш а р а ф у д д и н о в О. *Знаменосцы.* Литературно-биографические очерки.

8P2,

На узбекском языке
ОЗОД ШАРАФУДДИНОВ

ЗНАМЕНОСЦЫ

Литературно биографические очерки

Редактор М. Саломов
Рассом В. Кайдалов
Расмлар редактори К. Назаров
Техн. редактор Л. Жихарская
Корректор М. Тоиров.

Босмага берилди 19/XI. 1973 й. Босишга рухсат этилди. 17/XII—1974 й. Шартли босма листи 10,92. Нашр листи 10,27. Формати 84X108¹/₃₂. Босма листи 6,5. Шартнома 89—73. P23197. Қогоз № 1. Тиражи 3000. Баҳоси 51 т. Заказ № 647.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еи гвардия» нашриёти, Тошкент 700129. Навоий кўчаси, 30. Тошкент — 1974.

Адрес типографии: Вузгородок, типография ТашГУ.